

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2022. évfolyam 4. szám

(Fotó: Boda Miklós)

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2022. évfolyam 1. szám

RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES KÖSZÖNTÉSE

A finom, törekeny alkatú Ritoók Zsigmondné Szalay Ágnes a magyar irodalomtörténet-írás nagyasszonya lett. Ha nem rakódott volna a szóra a magyar történelem sajátos „patinája”, írhattam volna méltóságos asszonyt is. Mert méltósággal lett az. A rá jellemző tartással, amellyel önmagát építette, s bennünket is, körülötte levőket, alakított. Szerencsénkre önmagához: saját mérőrúdjával „kanonizált”. S ha elfogadott, vagy legalább megtűrte, akkor valóban úgy éreztük, magához emelt bennünket. Egy nagy nemzedék utolsó mértékadó személyisége az MTA Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz Osztálya számára: az ő szemével Klaniczay Tibor, Tarnai Andor, Varjas Béla tekintete is figyelte a világban és a tudományokban való téblábolásainkat. Ő maradt számunkra az a házi tekintély, aki előtt, s akivel megmértetni akartuk írásainkat. Ő a hagyomány folytatásának letéteményese, az ő támogatására, biztatására volt szükség ahhoz, hogy a rövid idő alatt kihunytt fároszok fénye megőriződjék emlékeinkben, s az általuk kijelölt úton együtt haladjunk tovább. A híres Rebakucs és a régi magyarosok tágabb köre, a társtudományok rokonlelkű híveivel.

Tette mindezt úgy, hogy méltósága megengedte: *ancilla litteraturae* maradjon minden tevékenységében egyaránt. Már egyik első nagyobb munkája is erről a szellemisségről tanúskodott, amikor a néhai Bartoniek Emma kéziratban és töredékben maradt hatalmas historiográfiai munkájának sajtó alá rendezésére vállalkozott – sokak nagy hasznára.

Időközben, igazi bibliotékárius-irodalomtörténészként, a régi nagy könyvtáros-elődök habitusa lett jellemző rá is. Jó néhány pályakezdő kutató lehet hálás az MTA Könyvtárának hangulatos kéziratár-szentélyében nyújtott készséges segítségért, eligazításáért abban az óriási anyagban, amelyben ő olyan otthonosan mozgott, s amelyben maga is gyakran ritka kincsekre lelt, másokat is szívesen elkalauzolt. Tudós kutatóként kódexek, régi nyomtatványok és kéziratok titokzatos mélyvilágából meríti témáit, hatalmas ismeretanyagot mozgat meg annak érdekében, hogy a lehető legalaposabban körüljárja tárgyait: a műveket és alkotóikat, hőseiket, a keletkezés körülményeit, a szövegek belső és külső összefüggéseit, forrásait, végtelenül gazdag intertextuális utalásrendszereit, amelyek nélkül a humanista irodalom nem érthető meg a maga teljességében. Igazi maximalista: állandóan a teljességre törekszik, egyetlen írását sem bocsátja addig a szélesebb szakmai közönség elé, amíg nem győződött meg arról, hogy pillanatnyilag semmi reménye sincs több hozzáférhető adatra az épp aktuális dolgozatának számára is megnyugtató

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 1. szám

befejezéséhez. Legtöbb dolgozatának diszkrét bája, hogy amikor elér egy szenzációs eredményig, az olvasó már ennyivel is beérné, de ő még tudja fokozni az örömet, s még jóval magasabb, szélesebb horizontú újdonságokhoz juttatja közönségét.

Mindezzel azt is egyértelműen bizonyította: (legalábbis) a humanista irodalomban a szövegek nem léteznek önmagukban; a szerző biográfiája, műveltsége, az őt megelőző irodalom előtörténetének, a kor kulturális és politikai és személyi viszonyainak, képzőművészeti, építészeti, nyomdászati, természettudományos, csillagászati és asztrológiai, filozófiai vagy ezoterikus, és filológiai tudásanyagának megmozgatása nélkül nem elemezhetők érvényesen a művek. (Nyilván később sem.)

Sokirányú érdeklődése, nyitottsága, a hazai és a külföldi humanizmus irodalmában és szakirodalmában való elmélyült jártassága teszi számára lehetővé, hogy két irányban is vállalhassa a közvetítő szerepét. Európának felmutatja a magyarországi reneszánsz legkiemelkedőbb, arrafelé javarészt ismeretlen alakjait és műveit, ugyanakkor a hazai tudományosság számára azt fedi fel, hogy mit is recipiált az itthoni művelt közeg, s hogy mi tette lehetővé a viszonylag gyors és zökkenőmentes befogadást a hegyeken túl. Hogy milyen – többnyire az idő által befedett – szellemi szálakkal kötődött a magyar humanista elit az európai humanista központokhoz, s kik voltak, és milyen hatással, azok a külföldi humanisták, akik a magyarországi tudományos, művészeti fejleményekre személyiségükkel vagy műveikkel, vagy személyes jelenlétükkel direkt hatást tettek. Az intézményesülés felé lendítették a kulturális életet és viszonyokat.

Ugyancsak sokoldalúságát igazolja az a tény is, hogy az irodalomtörténet-írás minden ágát igen eredményesen műveli: a szövegek felfedezésétől és kiadásától a műelemzésen át az eszmetörténetig, a poétikáig és a retorikáig. Eközben az sem idegen tőle, sőt, mondhatnánk, kedvét leli benne, hogy a reneszánsz hétköznapok már-már mikrorealista eseteírásait felhasználva eleddig feltáratlan reneszánsz lét- és életforma-képeket örökítsen meg az utókor számára. Más irodalomtörténészeknek eddig fel sem tűnt, így problémát sem okozott szöveghelyekből bont ki a reneszánszra nagyon is jellemző reáliákat, nemritkán ekként jelezve/igazolva azt, hogy ami megvolt másoknál, az általában nálunk is létezett, csak még az a szakértő nem termett elő, aki ezt a szövegekből ki tudta volna olvasni. Ennélfogva Ritoókné írásai az elődökével szemben számos esetben meglepően új olvasatot is nyújtanak. Szinte nyomtalanul eltűnt szellemi alkotások, műhelyek, körök, iskolák kelnek életre tolla nyomán. Tőle tudjuk meg, hogy igenis léteztek, csak a zivataros magyar századok pusztító és önromboló dühe, „vad Boreász” küldte őket légbe, földbe, tűzbe, vízbe – vissza a Semmibe. Ezért állapíthatjuk meg módszeréről emelkedett szívvel, hogy a semmiből egy új, minden eddiginél gazdagabb magyar humanizmus-képet teremtett, s e kép jóval népesebb, mint az elődeié. Ügyszeretete nyomán benépesítette betűvetőkkel, festőkkel, szobrászokkal, gondolkodókkal, nimfákkal, kertekkel és kutakkal, oroszlánokkal és bölényekkel, római feliratokkal meg gyűjtőkkel, hol terebélyes fák alatt, hol meg árnyas lugasokban vitatkozó literátorokkal.

Ritoókné Szalay Ágnes tanulmányai izgalmas nyomozási beszámolók, elkápráztatnak logikus okfejtéseivel, feszültséget fokozó következtetéseivel, amelyek eredményeül például egy idegenbe elkészült versesfüzet lel szerzőre, a saját korában ügyes költőként

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

emlegetett Vetési László pedig hozzájut az őt elhagyó verseihez, hogy költői tehetségét az utódok előtt igazolja. Borbála asszony visszakapja elhagyott besztercebányai házát, amelyet gyermeke apjától, Mátyás királytól kapott ajándékba, az olvasó előtt pedig feltárul az egykori polgár-, majd nemesi ház festményeinek eddig érthetetlennek tűnő rendelői és festői programja. Veszprém környékén egy földből kiásott itatókút darabjaiból és Girolamo Balbi versgyűjteményének utalásaiból felépül a hajdani kőkút, amely körül a Janus Pannoniust olvasó veszprémi humanista sodalitas tagjai lesték meg a Helikonról e forrás vizére költöző Camenákat.

Amiként azt is kinyomozta, és szinte szöveggyűjteménnyel mutatta be ünnepeltünk, hogy Radéczy István püspök és királyi helytartó pozsonyi hársfája alatt a kor oly kiemelkedő alakjai, mint Zsámboky János, Istvánffy Miklós, Purkircher György orvosdoktor és a Padovát Pozsonnyal felcserélő, Arisztotelész *Poétikáját* latinra fordító flandriai filológus, Nicasius Ellebodus miként vetekedett egymással – egymás dicséretében verseivel. A Vatikáni Levéltárban szerencsés kézzel fellelt pápai folyamodványból sikerült kiderítenie Janus Pannonius régóta keresett családi nevét, a Csezmiceit, s ugyanonnan ismerhető meg apja, Pál neve, illetve fiú- és nőtestvéréé, Péteré és Ilonáé is. Aztán nyomon követte az immár nevet kapott költőt első római útjára, majd Guarino mester ferrarai iskolájába, belepillanthattunk az ifjú diák versszerző próbálkozásaiba, kialakuló humanista kapcsolatrendszerébe.

Egy még meg nem jelent, csak szűkebb körben bemutatott tanulmányában pedig a lehetetlent kísértette: olyan mesterien új olvasatát nyújtotta a *Búcsú Váradtól* című közismert Janus-versnek, amely végérvényesen megkérdőjelezi a „közismert” jelzőt, s éppen arra mutat rá, hogy az újdonság-értéket szem előtt tartó költő alkotói módszerében: „Az is újszerű, ahogyan, kezében egy friss padovai városleírással, Váradot, kisdíák korának színhelyét, műértő szemmel fölfedezte.”

Az eddigiekből kiderülhetett az is, hogy Ritoókné Szalay Ágnes egyszerre több tudományág művelője számára is tud meglepetést nyújtani, újat mondani. A klasszikus filológusok a saját vizsgálati anyaguk reneszánsz recepciójának rejtett elemeit fedezhetik fel műveiben. A művészettörténészek olyan filológiai segédeszközöket nyerhetnek szakmájuk meg nem oldott rejtélyeinek megfejtéséhez, amelyért – tudjuk, mert megtapasztaltuk – végtelen hálójukat fejezik ki felfedezéseinek, élvezettel megírt bravurstückjeinek olvasásakor. De ugyanez mondható el az érmészet és a régészet területén kutatókról is. S vegyük hozzájuk még az iskolatörténet, az egyháztörténet kutatóit. És toldjuk meg e vegyes halmazt a magyar történelem és művelődéstörténet iránt érdeklődők szélesebb táborával!

Mindezeket azonban, legyenek bármily értékesek és végezze őket bármilyen nagy kedvvel is Ritoókné Szalay Ágnes, azt hiszem, műhelye sikeres melléktermékeként tartja számon. Mert jelentős részük élete fő témájának kutatása-művelése folytán vagy közben került elé, többnyire megoldandó problémaként. Hiszen az köztudott, hogy munkásságának középpontjában mégiscsak a már nagyon sokak, hazaiak és külföldiek által egyaránt sokat kutatott, de kimeríthetetlen Janus Pannonius-életmű áll. Annak minden vonatkozása, ága-boga érdekli, legyen az életrajz, szövegtörténet és -elemzés, forrásku-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

tatás, nyílt vagy rejtett idézetek, utalások azonosítása, szófejtés, külső és belső összefüggések feltárása éppúgy, mint a Janus-életmű külföldi prezentálása vagy a nemzetközi humanista kontextusba való elhelyezése.

Ő ma – Klaniczay Tibor és Borzsák István halála után – a legalább negyedszázada várva várt kritikai kiadás egyik legfőbb előmunkása: az epigrammák tárgyi jegyzeteinek összeállítója. Sejthető volt ugyan, de a kutatás elmélyülése során derült csak ki igazán, micsoda óriási teher nehezedik gyenge vállaira és erős lelkére...

Bár több segédanyag áll rendelkezésére, mint Janus-kiadó elődeinek, de a dunántúli mandulafa-költő tudásához az ókori és a reneszánsz ősök szinte minden ismeretét – legalábbis rövid időre – bírnia kell annak, aki az övét akarja az egyre barbárosodó utókor számára komplex-módon tolmácsolni.

Szeretnénk e hatalmas munka gyümölcseit minél hamarabb együtt fogyasztani az Ünnepelettel, s nimfás fehér asztalunkhoz a humanizmuskutatók nemzetközi tábort és a felül említett társtudományok minden velünk együttműködő követét odacsalogatni.

Mert felcsillant a remény! Ritoókné Szalay Ágnes az igazi reneszánsz ember örök tudásvágyától hajtva, unokáival nagyjából egy időben, megbarátkozván a Janus-arcú számítógéppel, a Janus Pannonius-kutatás szolgálatára maga mellé rendelte azt! Éljen soká! A mindenkori Rebakucs nevében ezt kívánja

Jankovics József

HAVAS LÁSZLÓ

JANUS PANNONIUS MARCELLUS-*PANEGYRICUS*ÁNAK
ÉRTELMEZÉSÉHEZ

A 2009. április 20–25. között megtartott Borzsák István-émlékkonferenciának az Eötvös József Collegiumban szervezett rendezvényein elhangzó előadások közül az egyik legemlékezetesebb Ritoókné Szalay Ágnesé volt, mely tanulmány azután megjelent a kiadott emlékkönyvben is.¹ A jeles Janus Pannonius-kutató teljesen meggyőző módon azt mutatta ki, hogy a magyar költő *panegyricusa* valójában Lukianosz a Rágalomról szóló értekezésében Apellésznek elvesztett festményéről adott leírását dolgozza be Guarino latin fordítása nyomán, amely átdolgozás Albertinek a festészetéről (*De pictura*, 1435) vallott felfogására is hatott. Így, bár Botticelli híres Apellész-képváltozata (1496) még nem készült el a dicsőítő költemény születési idején, abban mégis áttételesen valószínűsítő *ekphraszisz*ről van szó, amely ugyanakkor jól beleilleszkedik a *panegyricus* címettjéről, Jacobus Antonius Marcellusról adott portréba, akinek politikai működése kapcsán el kell oszolniuk az alaptalan vádaknak, hogy végül is teljes diadalt üljön az igazság. Ritoókné Szalay Ágnes ezen új kutatási eredményét szorososan ráépíti Hegedűs István több mint száz éve megjelent akadémiai székfoglaló értekezésére, amely „alaposan körüljárta” a költői mű célját. Ez pedig az volt, hogy „Itália egyesítésének gondolatát szolgálta”, éspedig Velence vezetése jegyében, amely központ a hajdani Róma örökébe lépett. Maga Marcellus személye is ugyanezt jelképezte volna mint az ókori Marcellusok élő leszármazottja, akinek a magyar költő személyes hálával is tartozott.²

Való igaz, hogy amikor 1452-ben III. Frigyes Itáliába ment, akkor Janus Pannonius Itália békéjét kérte a császártól,³ ám hogy ez valóban igazi egységesítést jelentett volna a költő felfogásában, abban a Marcellus-*panegyricus* alapján már valójában kételkednünk kell. A dicsőítő költemény ugyanis egyáltalán nem az egységes Itália eszméjét hirdeti, hanem csupán úgy magasztalja fel Velence egyedülálló rendszerét, hogy közben a tőle eltérő berendezkedésű városállami alakulatokat sem utasítja el, hanem inkább még szük-

¹ R. SZALAY Ágnes, „Mert van egy istennő, neve Rágalom” = *Pietas non sola Romana: Studia memoriae Stephani Borzsák dedicata*, szerk. CZEGLÉDY A., HORVÁTH L., Bp., Typotex–Eötvös Collegium, 2010, 845–855 (a továbbiakban: R. SZALAY 2010).

² R. SZALAY 2010, 846, hivatkozással erre: HEGEDŰS István, *Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra*, Bp., 1897 (Értekezések a Nyelv- és Széptud. Köréből, XVI/X), 7–22, nálam: 3–119 a fordítással együtt (a továbbiakban: HEGEDŰS 1897).

³ HEGEDŰS 1897, 8.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

ségesnek is ítéli fennmaradásukat, mert létükkel valójában ahhoz járulnak hozzá, hogy a Lagúna-parti új Róma meg tudja őrizni a maga kiváló tulajdonságait, ekképp szavatolva civilizációs szerepét. Ilyen módon tehát a janusi alkotás egyik középponti gondolata Velence ideális alkotmányának dicsőítése, amely berendezkedés garantálja a város megkülönböztetett történelmi fontosságát és eredményességét. Ezért elsőként erre a problémára kell keresnünk a választ, annak ellenére, hogy ezt annak idején Hegedűs István egyáltalán nem vetette fel. Ez annál különösebb, mert a *panegyricus* nagyon is kiemelt helyen tárgyalja a kérdést. A költő szerint ugyanis Velence igazi nagysága nem külső megjelenésében rejlik, hanem organikus kialakulásában és fejlődésében, mert – mint előbb Minerva mondja el (vv. 125–137), s később majd Clio szavai is megerősítik azt – Velencében valójában az antik *civitas mixta* elmélete öltött voltaképpen testet, mert ez adja meg számára az ideális kormányzati formát. A venét állam számára ugyanis a magyar humanista szemében az biztosította mind a belső kiegyensúlyozottságot, mind a tartós békét, mind a törvényes rendet, hogy harmóniába tudott benne jutni mindhárom kormányzati elem: a demokrácia, az arisztokratikus hatalom és a monarchikus irányítás.⁴ Békében megfér ugyanis egymással benne egyfelől a nép (*plebs*), amelyet az ókorban is a demokrácia zálogának fogtak fel; másfelől a nemesség (*nobilitas*), mely az arisztokratikus irányítás döntő elemének volt tekinthető. Harmadrészt adva van egyfajta monarchikus jelleg is (*regnum*), amely Janus nézete nyomán az atyáknak, *patribus* jut, vagyis a legelőkelőbb személyeket, a patriciusokat illeti meg (vö. *patriciae ... stirpes* – vv. 138–139). S ezzel a kereskedővárosra jellemző dózsei hatalomra történik célzás, ill. ennek olyan hivatalnoki segítőire, mint amilyen maga a janusi *panegyricus* címzettje: Marcellus. Ez utóbbi *proveditori* (vagy inkább *provveditorei*) minőségben tevékenykedett, vagyis a velencei zsoldoshadsereg afféle hadseregszállítója volt egyesek szerint, míg mások véleménye alapján inkább a politikai megbízott szerepét töltötte be.⁵ Az ő ilyen módon értelmezett alakjának a mű középpontjába állítása a fentebb érintett „kevert államforma” politikai elmélete alapján nagyon tudatos lehetett Janus Pannonius részéről,

⁴ Lásd ehhez legutóbb: HAVAS László, *La cité et l'empire dans la conception de Janus Pannonius et dans la politique de Mathias Corvin = Matthias and His Legacy: Cultural and Political Encounters between East and West*, eds. Attila BÁRÁNY, Attila GYÖRKÖS, Debrecen, University of Debrecen, Department of History, 2009, 149–162, további vonatkozó irodalommal. A *Serenissimával* kapcsolatos hatalmas szakirodalomból hadd utaljak itt pusztán saját tájékozódásomnak megfelelően az alábbi önkényesen kiragadott munkákra: Alvise ZORZI, *Une cité, une république, un empire : Venise (697–1797)*, Paris, Fernand Nathan, 1980; Uő, *Histoire de Venise : la République du Lion*, Paris, Librairie Académique Perrin (Tempus), 2004; John Julius NORWICH, *Histoire de Venise*, Paris, Payot, 1986; Frederic C. LANE, *Venise, une république maritime*, Paris, Flammarion, 1985 (Champs, 184); Amable DE FOURNOUX, *La Venise des doges : Mille ans d'histoire*, Paris, Pygmalion, 2009.

⁵ Személyével kapcsolatban a ma mértékadó bemutatás: M. L. KING, *The Death of the Child Valerio Marcello...*, Chicago–London, The University of Chicago Press, 1994, főképp 3 skk., 60, 67–79, 97–117 (a továbbiakban: KING 1994). R. SZALAY 2010 is rá hivatkozik. Vö. még M. L. KING, *Venetian Humanism in an Age of Patrician Dominance*, Princeton, 1986; lásd továbbá M. E. MALLETT, *Venice and Its Condottieri (1404–1454) = Renaissance Venice*, ed. J. R. HALE, Totowa NJ–London, 1973, 135–144; Uő, *Mercenaries and Their Masters: Warfare in Renaissance Italy*, London–Totowa NJ, 1974, 88–90; Uő, J. R. HALE, *The Military Organization of a Renaissance State: Venice c. 1400–1617*, Cambridge–New York, 1984, 167–189.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

mert ő Marcellus e tisztségében Velence számára a *condottiere* szerepének megszelídítését láthatta,⁶ miként az megfelelhett a költő ekkori politikai ideáljának. Ezért nála a főszereplő nem a *condottiere* és nem is a *doge*, hanem a *provveditore*, mint aki mérsékléssel egyesíti a katonai és a polgári hatalmat. A dicsőítő vers megszületése idején tehát a magyar humanista eszménye a politikai kiegyensúlyozottságra épülő *civitas mixta* volt, ahogy Marcellus, a „provveditore” is tulajdonképpen ennek az ideálnak felelt meg, akinnek mint az állam szükséghelyzetben való irányítójának Cicero annak idején aligha véletlenül adta a *moderator*, vagyis a „kiegyenlítő” megjelölést, mint aki a politikai életben ugyanolyan szerepet tölt be, mint a világegyetemen belül maga a nap. A nagy római szónok-filozófus ezt ekképp fogalmazta meg abban a *Somnium Scipionis*ban, amely Janus idején humanista körökben nagyon is jól ismert volt: *mediam fere regionem Sol obtinet, dux et princeps et moderator luminum reliquorum, mens mundi et temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce lustret et compleat* (rep. 2,17).⁷ Mindezt a mű lezárásában Clio szavai is megerősítik, aki a Minerva által bemutatott jelen után azt igazolja, hogy Velence múltja és jövője is a „kevert államforma” harmonikus rendjén alapul. Janus ilyen módon Clio próféciajában ad nyomatékot annak a meggyőződésének, hogy Velence valójában „kevert alkotmányának” megfelelően lett a világ szinte változatlan formában létező legtartósabb állama (vv. 2797–2817). A *civitas mixtának* köszönhetően vált ugyanis Velence Bizánc elestével mind a kereszténység és az egyház védőbástyájává, mind ennek megfelelően a török elleni harc mozgató erejévé. Marcellus, aki mindennek szolgálatába állította egész életét, ennek megfelelően fog új istenként föl szállni a mennybe (vö. *caelestem scandet novus indiges aulam*, v. 2866), vagyis a *translatio imperii* jegyében mintegy követve Aeneasnak és Romulusnak a példáját, hiszen – az általunk már jelzett *Somnium Scipionis* látomásával is összhangban – az égben *residet vestrae Veneris cum prole Quirinus* (v. 2871). Janus Pannoniust a *civitas mixta* ezen nagyra becsülésében értékes és kiterjedt antik örökség vezette, anélkül azonban, hogy a szolgálai utánzás iskolás módszerének korlátai között maradt volna. Ő ugyanis a *civitas mixtának* az antikoknál főképp Arisztotelésznél, Polübiosznál, Cicerónál és Tacitusnál fellelhető eszméjét⁸ arisztokratikus szellemben összetársította azzal a Menenius Agrippa-féle *fabulával*, amelynek legismertebb ókori megfogalmazása bizonyára Liviustól származik, de más szerzők számára is igen kedves témának bizonyult (Liv. 2,32,8

⁶ Vö. KING 1994, 80.

⁷ Cicero politikai felfogásáról mindmáig tanulmányozásra érdemes: M. WHEELER, *Cicero's Political Ideal, Greece and Rome*, 21(1952), 49–56.

⁸ Lásd ehhez újabban W. NIPPEL, *Mischverfassungstheorie und Verfassungsrealität in Antike und früher Neuzeit*, Stuttgart, 1980; J. COLEMAN, *Political Thought: From Ancient Greece to Early Christianity*, Oxford, 2000, főleg 216–222, vö. a *Polity: Mixed and/or Middle Constitutions* című fejezettel. Lásd még *A Companion to Aristotle's Politics*, eds. D. KEYT, F. D. MILLER, Oxford, 1991; G. L. HUXLEY, *On Aristotle's Best State*, *History of Political Thought*, 6(1985), 139–149. – Általánosságban a vizsgált időszak politikai gondolkodásához máig alapvető: Antony BLACK, *Political Thought in Europe 1250–1450*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

skk., vö. Dion. Hal. 6,96,1 skk., Flor. 1,17/23/1–2. stb.).⁹ Csak erre a példázatra vonatkozathatók ugyanis Janus Pannonius költeményének e szavai: *placidi quam* (sc. *plebem*) *docta sequestri / fabula conciliet vel ademptus fascibus horror* (paneg. vv. 130–131), hiszen a mondat lezárása is a *mons sacre* történő kivonulás (*secessio*) egyik eredményét közli, miként a Menenius Agrippa-féle *fabula* ugyancsak ezzel az eseménnyel áll összefüggésben. Ennek a janusi interpretációban elsődlegesen mégiscsak leginkább nemesi dominanciájú velencei *civitas mixtának* volt meg azután a költő bemutatása alapján az a történelmi sikere, hogy benne nem zsarnokok (*tyranni*) uralkodtak ezer éven át, hanem a *libertas*, vagyis az a szabadság, amelynek alapja a nemesség irányítását a patricius atyák közvetítésével engedelmesen követő köznép. Ez a velencei „kevert államforma” volt képes arra is, hogy a régi Róma módjára egyfajta olyan *oecumenicus* hatalmat gyakoroljon, mint amilyent az ókorban Augustus császár vonatkozásában a történetíró Florus írt le munkája záró részében. Az utóbbi szerző kiemelte, hogy a császár hatalma ugyanúgy kiterjedt nyugatra és délre, mint ahogy északra és keletre. Hasonló érvényes Velencére is, mert annak *mitis ditiója* egyaránt érvényesül Kréta szigetén, az Alpokban és a Balkán-hegységben (vö. *Aemonium* = *Haemonium*, nem pedig *Aeminium*, mint egyesek gondolják), a Comói tónál (vö. *Larius*) csakúgy, akár az Ebrónál (*Hebrus*), az Óceán felett éppúgy, mint a Vörös-tenger felett (vv. 134–137). Ezzel Velence ugyanúgy az egész világkereskedelmet magához ragadta (*suscipit et reddit toto commercia mundo* – v. 137), ahogy Augustus Rómája is világhatalmat nyert: *cum Romana maiestas toto orbe polleret* (Flor. 2,13,8). Természetesen a hatalomnak ez az *oecumenicus* víziója megvolt már az Augustus-kori latin irodalomban is, főleg Vergiliusnál és Horatiusnál, ám toposzá válása közelről sem a Janus Pannoniusszal kortárs humanista irodalomban következett be, hanem már a császárkori római irodalomban is, ahogy azt többek közt épp a felhozott példa igazolja, azé a történetírőé, akitől a magyar humanista szinte szó szerinti idézeteket is kölcsönöz.¹⁰

⁹ Vö. W. NESTLE, *Die Fabel des Menenius Agrippa*, *Klio*, 21(1927), 350–360; R. M. OGILVIE, *Commentary on Livy*, Books I–V, Oxford, 1965, 315 sk.; valamint lásd még a magam tanulmányait: *Mese és történelemszemlélet az ókorban*, *MTA I. OK*, 33(1982), 111–121; *L'idée d'État dans les discours consulaires de Cicéron*, *Ciceroniana*, 7(1990), 133–147; *ua.* = *Corpus Rei Publicae: Studia historico-philologica collecta*, red. Cs. SZEKERES, G. SZÜCS, Debrecen, 2002, 51–64 (ΑΓΑΘΑ, 9), további, a problémához kapcsolódó irodalommal; lásd még L. BERTELLI, *L'apologo di Menenio Agrippa: incunabolo della homonoia a Roma?*, *Index*, 3(1972), 223–234. – A biologikus történelemfelfogás egyik legnagyobb hatású megalapozója azonban Platón nyomán szintén Arisztotelész volt, vö. pl. L. ARNHART, *Aristotle's Biopolitics: a Defense of Biological Teleology against Biological Nihilism*, *Politics and the Life Sciences*, 6(1988), 173–229.

¹⁰ Lásd erről legújabban HAVAS László, *Florus – az organikus világgép első egyetemes megszólaltatója*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011, 41–42. Aligha véletlen egybecsengés, hogy amiként Florusnál Nagy Sándor módjára a római nép diadallal járja be az egész földkerekséget, hasonlóképp teszi meg körútját az *orbis terrarum*ban Marcellus, aki a florusi Caesar mintájára mintegy Columbus „előfutáraként” egy új világot kíván megismerni (vv. 318–319: *Proinde animis maiora parat; libet ire vel astris longius / ac totum post terga relinquere mundum*; ill. vv. 380–381: *transierat rerum metas, et aperta ruebat / immensi iam terga maris*; valamint vv. 1623–1624: *temeravit ... / Oceanum Caesar* ~ Flor. ep. 1, 45: *Omnibus terra marique peragratis respexit Oceanum et, quasi hic Romanis orbis non sufficeret, alterum cogitavit* (sc. Caesar). Az is sokat mond szempontunkból, hogy végül Janus magával a *panegyricus* első felét istensége révén meghatározó Pallas

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 12. szám

Mindez azonban Janus Pannonius szerint Velence esetében, Rómától eltérően, nem jelent valóságos katonai egyeduralmat, hanem csak kulturális, gazdasági főszerepet. Ennek az a magyarázata, hogy ha Velencének nincsenek külső versenytársai, akkor még ezen a kiegyensúlyozott államon belül is felbomlik az összhang. Az Irigység következtében elszabaduló Rágalom ugyanis féktelenné válik, ahogy ez éppen Marcellus esetében történt. Hiába képviselte ő ugyanis a közjót, ezt a vetélytársak nem vették figyelembe, mert éppen Velence sikerei elfojtották bennük a félelmet, s így tudták megbontani az addig oly példás belső harmóniát. Ez egyértelműen arra utal, hogy Janus Pannonius valójában nem a politikailag egységes Itália mellett foglalt állást, hanem inkább egy kialakult hatalmi egyensúlyi helyzetet kívánt fenntartani, amelynek fegyelmező rendszeren belül Velence kénytelen lesz megőrizni a maga hagyományos kevert politikai berendezkedését, ragaszkodva a demokrácia, az arisztokrácia és a monarchia kiegyenlített együttműködéséhez, mert különben félnie kell a rivális hatalmak vele szembeni előretörésétől. Ezzel a magyar humanista valójában az ókori *metus hostilis* (az „ellenségtől való félelem”) elvét alkalmazta a reneszánsz Itália helyzetére. Annak idején ugyanis a rómaiak birodalmuk erkölcsi hanyatlását többek között azzal magyarázták, hogy Karthágó elestével voltaképpen megszűnt az a hatalom, amely továbbra is rájuk kényszeríthette volna a helyes erkölcsiség útjának követését. Most a többnyire monarchikus vagy erősen arisztokratikus városállamok, főként persze Milánó (*Mediolanum*) jelentik azt az erőt, amely ráveheti Velencét tradicionális belső összetartására, mert a vetélytársak irigysége miatt vezető szerepétől megfosztott Marcellus eltávolítása a városból mindig katonai összeomláshoz vezetett (vö. vv. 2252 skk.). Ez a program egyáltalán nem egy egységes Itália létrehozásának irányába mutat, ahogy Hegedűs István annak idején gondolta, hanem sokkal inkább az Appennini-félszigeten kialakult valamiféle *status quo* fenntartására. Ezt látszik igazolni az a tény is, hogy nagyjából hasonló elképzelés figyelhető meg Janus egyéb dicsőítő költeményeiben is, amit alátámasztanak a többi *panegyricus*ok is, még ha nem is ilyen átfogó és átgondolt formában. A Guarino-*panegyricus* ugyanis voltaképpen szintén az Itáliában városállami keretek között újjászülető antik műveltség magasztalása, Guarinóban pedig a kultúrateremtő hérósz szerepét emeli ki, bár e tudós tevékenységén keresztül talán már kezd valamit megsejteni a költő arról az Európáról is, amely ennek az újjászülető civilizációnak egyetemesen a részese lesz, miként erről a Marcellust dicsőítő költemény úgyszintén beszél. Mindazonáltal Frigyes császártól is elsősorban Itáliának és a városállami kultúráknak a védelmét várja el Janus (Frigyes-*panegyricus*). Mindez természetesen tekinthető volt egy olyan magyarországi humanista részéről, akit szoros szálak fűztek a déli, Adriához közeli városiasabb körzetekhez,

Athenával, Minervával mondatja ki, hogy Marcellus Caesar nyomdokán halad, vö. vv. 1662 skk. (hiszen az adduai határ biztosítása egyenrangú tettnek bizonyult a Rajna egykori leigázásával), ill. ahogy a római történetíró szerint Augustusnak ajándékot hoznak az indiaiak és a serek, úgyszintén ez történik Velence hőseivel, még ha áttételes formában is, vö. pl. vv. 267–268, s lásd még a magasztaló költeménynek Marcellus *periplusára* vonatkozó egész bemutatását. Ehhez hasonló értelmezést ad már Kardos Tibor és részben Bán Imre nyomán KOVÁCS Sándor Iván is: *Várad–Velence–Medvevár*, ItK, 78(1974), 8 skk., megfelelő hivatkozásokkal. Ők azonban nem veszik észre az igazi antik előzményt: Florust.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

melyeknek sorsa közelről sem csak a Magyar Királyságtól függött, hanem beletartozott Velence s vele összefüggésben a Német-Római Birodalom érdekszférájába csakúgy, mint az Oszmán Birodalom terjeszkedési zónájába. Aligha lett volna kívánatos ebből a szempontból egy katonailag túlságosan is erőssé és befolyásossá váló itáliai nagyhatalom. Marcellus sikerei azonban végül is nem ehhez vezettek, hanem annak az Adduhatárnak (ma olaszul: Adda) a kijelöléséhez, amely valójában Velencét kifejezetten egyensúlyi helyzetbe hozta Milánóval, függetlenül attól, hogy annak zsarnoki önkényéről és haszonleső népéről egyébként Janus bármily szigorúan vélekedett is (vö. pl. vv. 1769–1770 skk.). A korabeli Európa is ezt ismerte el, ahogy Hunyadi János, a kormányzó (*rector*) is ezért tüntette ki a Sárkány-rend adományozásával a venét férfit (1648 skk.), aki ennél fogva nem kerülhetett szembe a magyar érdekekkel.

Az események nagyon is látványos módon nem is az egységes itáliai nagyhatalom irányában haladtak. Ezt éppen annak az időszaknak az eseményei igazolják a legfényesebben, amikor Janus Pannonius Marcellus-*panegyricusa* elkészül, az 1454–1458 közötti periódusban, ahogy Ritoókné Szalay Ágnes is gondolja.¹¹ Ekkor jött ugyanis létre 1454. április 9-én az a Lombardiában, közelebbről Lodiban megkötött béke, amely rendezni kívánta a 14–15. században addig kialakult rossz viszonyt Milánó és Velence között, méghozzá úgy, hogy megpróbált szembehelyezkedni mindkét fél expansionista törekvéseivel, de ugyanakkor elismerte hatalmi körzetüket is. S mindezt szövetségeik is ratifikálták, Firenze éppúgy, mint a Savoiai Hercegség, a Genovai Köztársaság, a Gonzagák Mantovája, a Paleológok Monferratója (mint *marchesato*) ill. a Ferrarai valamint a Modenai Hercegségek, garantálva ezzel a két főhatalom közti határt, az Adda folyót. Mindez alapja lett az 1454. augusztus 30-án létrejövő Itáliai Ligának, ami voltaképpen egy korábban kialakult *status quot* szentesített, biztosítva egyfajta egyensúlyi helyzetet a vezető városállamok között, s a megteremtett békével nagymértékben hozzájárult az itáliai reneszánsz erőteljes kiteljesedéséhez.¹² Aligha tévedünk, amikor azt mondjuk, hogy Janus Pannonius *panegyricusa* lényegében egy hasonló követelményt fogalmaz meg ideálként, s így annak valójában a lodii béke¹³ és az Itáliai Liga szellemében kellett fo-

¹¹ R. SZALAY 2010, 845.

¹² Vö. Vittorio BOTTINI, *La pace di Lodi*, http://www.turismo.provincia.lodi.it/TPL_artestoria_NOTIZIA_1.asp?IDNotizia=326&IDCategoria=662 (2009.08.12); Agenore BASSI, *Storia di Lodi*, Lodi, Edizioni Lodigraf, 1977, 54–55; Pierluigi MAJOCCHI, *Francesco Sforza e la pace di Lodi*, Archivio Storico Lodigiano: Organo della Società Storica Lodigiana, 2008. Lásd még Felice FOSSATI, *Francesco Sforza e la pace di Lodi*, Archivio Veneto, 87(1957), 16–34; Werner GOEZ, *Geschichte Italiens in Mittelalter und Renaissance*, Darmstadt, 1988.

¹³ Erre a lehetőségre már SZÖRÉNYI László is utalt, vö. *Omnia Calliope concentu temperet uno! Panegyricus és eposz Janus Pannoniusnál = Látókörök metszése: Írások Szegedy-Maszák Mihály születésnapjára*, szerk. ZEMPLÉNYI Ferenc, KULCSÁR SZABÓ Ernő, JÓZAN Ildikó, JENEY Éva, BÓNUS Tibor, Bp., Gondolat Kiadói Kör, 2003, 447–454. Ugyanez az írás információkban gazdag jegyzetekkel együtt, végleges formában megjelent még a szerző tanulmánykötetében is: *Harmóniára teremtve: Tanulmányok Mátyás királyról*, Bp., Lucidus, 2009, 13–28. Erre az alpmunkára meglehetősen ritkák a hivatkozások, akárcsak a tárgyban írt ezen dolgozatomra: *L'ideale comunale della costituzione mista in Giano Pannonio e le ambizioni imperialistiche del re Mattia Corvino*, *Studia Historica Adriatica ac Danubiana*, 2(2009)/1, 24–39. Ezek a cikkek ugyanakkor természetesen hiányoznak az alábbi összefoglalóból: *Janus Pannonius: Válogatott bibliográ-*

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

gannia, ami aligha tekinthető az egységes Itália nagy tervével egyenértékűnek. Ezt az egész Ausoniára kiterjedő *pax instauratát* hangsúlyozzák Minervának a dicsőítő vers első részét lezáró ünnepi szavai is (vv. 2659 skk.), amelyek a „fegyvernyugvást”, nem pedig az egyesült Itáliát magasztalják. Ez ellen az *Italia unita* ellen szól a magyar költő felfogása alapján az is, hogy a két fő hatalmi tényezőnek egyaránt megvan a maga saját keresztény vallási patrónusa: Milánóé Szt. Ambrus, Velencéé pedig Szt. Márk, amit a *panegyricus* erőteljesen ki is emel (vö. pl. vv. 1851 skk.). Ennek a hatalmi kiegyenlített-ségnek viszont a Magyar Királyság szempontjából kétségkívül megmutatkoztak a maga előnyösnek tetsző adottságai. Később Lorenzo Magnifico egyensúlypolitikája is meszszenenően erre a kialakult szituációra épített, amelynek jelentőségével – úgy látszik – a magyar humanista is tisztában volt, s úgy ítélte meg, hogy a jótevőjét és gyámolítóját, Marcellust fenyegető és érő rágalomok is csak ebben a helyzetben szűnhetnek meg. Ritóókné Szalay Ágnes tehát végső soron ebben az esetben is helyesen ismerte fel a Lukianosz-féle Apellész-festmény forrásjelentőségét a költői alkotás motiváló tényezői között, rámutatva egy olyan mozzanatra, amely ugyan közismert,¹⁴ de hatását és megnyilvánulását Janus költészetében előtte senki sem vette észre. Ehhez a teljesen meggyőző és megalapozott felismeréshez mi még csak egy további szerény szempontot tennénk hozzá mint olyan lehetőséget, amelyet érdemes lenne a továbbiakban alaposabban megvizsgálni. Ez pedig az, hogy Apellész híres-hírhedt festményén és annak lukianoszi prezentációján kívül Janus nyilvánvalóan számos más irodalmi tradíciót is felhasznált meg- lehetőségen széles palettával rendelkező, megannyi irodalmi műfajt szintetizáló magasztaló költeményében.¹⁵ Nem kerülheti el figyelmünket ugyanis az a tény, hogy az antik iro-

fia, szerk. BÉKÉS Enikő, Bp., Balassi Kiadó, 2006². Itt jegyzem meg, hogy TÖRÖK László terjedelmes kritikát közölt VADÁSZ Géának a Szörényi Lászlótól érdemben megidézett, Marcellus személyét is érintő tanulmánykötetéről (*Janus Pannonius epigrammái: Műelemzések és magyarázatok*, Bp., Argumentum Kiadó, 1993), ItK, 98(1994), 420–429. Vö. még KRANCZICKI Orsolya, *Könyvtári adatbázisok összehasonlító elemzése...*, http://dea.unideb.hu/dea/bitstream/2437/78061/1/Ferencz_Orsolya_2008.pdf.

¹⁴ Lásd pl. Jean Michel MASSING, *Du texte à l'image : La Calomnie d'Apelle et son iconographie*, Strasbourg, 1990 (mely kiemelt jelentőséggel bír); továbbá G. BERTONI, *La Biblioteca Estense e la cultura ferrarese ai tempi del duca Ercole I (1471–1505)*, Torino, 1903; R. FÖRSTER, *Die Verläumdung des Apelles in der Renaissance*, Jahrbuch der Königlich Preussischen Kunstsammlungen, 8(1887), 29–56; E. P. GOLDSCHMIDT, *The First Edition of Lucian of Samosata*, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, 14(1951), 7–20; Sara AGNOLETTI, *La Calunnia di Apelle: recupero e riconversione ecfrastica del trattatello di Luciano in Occidente*, Saggi: La Rivista di enigma, 42(2005) (ez a korábbi kutatásokat is jól összegzi és sok hasznos információt ad).

¹⁵ Lásd ehhez különösen JANKOVITS László, *Accessus ad Janum: A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*, Bp., Balassi Kiadó, 2002, főleg 103; recenzióját adja BÍRÓ Csilla, ItK, 107(2003), 330–337, aki SZÖRÉNYI László nyomán az eposz és a *panegyricus* műfaji összefonódására is utal (*Panegyricus és eposz: Zrínyi és Cortesius = Uő, Hunok és jezsuiták: Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Bp., 1993); ahol, ti. Jankovitsnál, megtörténik a korábbi magyar eredmények figyelembevétele is, lásd VISY J., *Plinius panegyricusa és a görög retorikai elméletek* [diss.], Szeged, 1936; FENICZY Gy., *Claudius és Janus panegyricus költészete*, Bp., 1943; R. SZALAY Ágnes, *Janus Pannonius és Venantius Fortunatus = Humanista műveltség Pannóniában*, szerk. BARTÓK István, JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, 2000, 61–68. Mindezt persze még hatalmas további irodalommal lehetne kiegészíteni a nemzetközi kutatásokból, vö. pl. M. MAUSE, *Die Darstellung des Kaisers in der lateinischen Panegyrik*, Stuttgart, 1994. Itt további könyvészeti

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

dalmi alkotások jelentős részében ugyancsak fontos szerepet játszott a rágalom motívuma, még akkor is, ha erre nem is mindig a *calumnia* szó, hanem annak valamely másik szinonimája vonatkozik. Marcellushoz hasonlóan úgyszintén megpróbáltatásnak lettek kitéve a római nép olyan vezéralakjai, mint pl. Coriolanus, Cincinnatus, az „új Róma-alapító” Camillus, vagy a Scipiók ill. magának a humanizmusnak klasszikus jelképe: Cicero. (Általánosságban e tárggyal összefüggésben lásd vv. 1370 skk.) Aligha véletlen tehát, hogy Janus úgyszintén többször párhuzamba állítja epikus jellegű költeménye főhősét, Marcellust Camillusszal. A legnyilvánvalóbb azért talán mégis a cicerói értelmezéssel való hasonlóság. Hiszen ez a nagy római szónok-filozófus volt az, aki úgy látta, hogy a rágalom nemegyszer éppen a jog leplébe burkolózva vezet súlyos igazságtalanságokhoz. A kötelességekről szóló értekezésében ugyanis ezt olvassuk: „Gyakran szül jogtalanságot az ármánykodás (*calumnia*) és a jog igen ügyes, de rosszindulatú értelmezése. Innen a már elcsépelte közmondás: »A legjogosabb a legjogtalanabb«” (*summum ius summa iniuria* – de off. 1,10,33). S éppen ez történt több alkalommal magának Marcellusnak az esetében is, akivel szemben pontosan a velencei hatóságok jártak el méltánytalanul, még csak kellő nyomozást és meghallgatást sem folytatva ill. bonyolítva le (vö. vv. 2162 skk.), úgy, hogy közben a közérdek szenvedett igazából csorbát.

A Janus Pannonius-i életművel kapcsolatos efféle összefüggések felismerése legalább annyira hozzájárulhat a költő igazi arcának feltárásához, mint történetesen újabb költemények esetleges fölfedezése, vagy akár igazi ősi portrék, sőt csontvázak megtalálása, amely utóbbiak ugyan talán hitelesebben megőrizték a művész valódi fizikai vonásait,¹⁶ de nem feltétlenül visznek mindig közelebb az alkotó mélyebb szellemiségének tisztázásához. Ugyanakkor persze mindegyik fajta kutatásra szükség van, csak éppen mindegyiket kellő körültekintéssel és felkészültséggel valamint önmérséklettel és -kritikával kell elvégezni, miként arra a maga szakterületén éppen az a tudós szolgáltatott számos bizonyítékot, akinek most szándékozunk mindannyian leróni tiszteletünket. S tesszük ezt, ahogy ő szokta: továbbhaladva a megkezdett úton.

adatok is találhatóak. – Úgy érzem, hogy a vizsgált költemény kapcsán túl leegyszerűsítő mélyen tisztelt egykori mesterem véleménye: „Maga Janus Pannonius a claudianusi modorban tett kísérletet nagy lélegzetű epikus mű írására, a velencei politikus és hadvezér, Jacopo Marcellót választva – megbízásból – panegyricusa hőséül. Műve iskolapéldája az apologetikus dicsőítés technikájának: nincs Marcellus életében egyetlen olyan esemény, még kétes üzemekért való vád alá helyezés sem, melyet a megfelelő irodalmi apparátus ne fordítana a javára.” KLANICZAY Tibor, *A nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században*, ItK, 86(1982), 41–58; *ua.* = Uő, *Pallas magyar ivadéka*, Bp., Szépirodalmi, 1985, 288–294.

¹⁶ Vö. *A hiteles arc – Janus Pannonius megtalált versétől Petőfi Sándor hiteles portréjáig*, WEINER SENNYEY Tibor riportja Szentmártoni Szabó Gézával, 1. és 2. rész, <http://www.irodalmijelen.hu/node/8792>, <http://www.irodalmijelen.hu/node/8793> (2011.09.17). A Janus Pannonius-kutatások újabb lehetőségeihez és buktatóihoz: SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Parthenopé veszedelme: Újdonságok a Janus Pannonius-filológia köréből*, Bp., Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút, 2010.

BODA MIKLÓS

JANUS PANNONIUS VÁRAD-VERSÉRŐL

Mégis, kinek a búcsúja? Ezzel a kérdéssel vezette be a jelen írás szerzője a Reneszánsz Osztály és az egyetemi társrendezők pécsi konferenciáján tartott előadását. Lényegében ugyanerre a kérdésre igyekszik válaszolni most is, a 2009-ben elhangzottaknál összefogottabb és egynémely ponton kiegészített formában.¹

Janus Pannonius méltán népszerű versét (Teleki, ep. 2,5) az „ösfordítók” (Hegedűs István, Berczeli Anzelm Károly, Áprily Lajos) nyomán *Búcsú Váradtól* címmel idézik a leggyakrabban, vagy egyszerűen csak *Búcsúvers*, ritkábban *Várad-vers* „címszóval”. A ’70-es évek elején, a Kortárs jubileumi műfordító „versengésének” (1972) és Kovács Sándor Iván szervező munkájának köszönhetően, megsokasodott azoknak a költő-műfordítóknak a száma, akik a vers címének a fordításánál is az „eredeti” vették alapul, mint például Kerényi Grácia, akinek az átültetésében Janus Pannonius *Távozóban búcsúzik Várad szent királyaitól*.²

„Eredeti”-n Beatus Rhenanus szövegközlése (Basel, Frobenius, 1518, 79–80) értendő, *Abiens valere iubet sanctos reges Waradini* címmel. Lévéen első közlésről szó, jó lenne biztosan tudni, hogy Beatus Rhenanus milyen kézirat (netán nyomtatott) forrás alapján közölte a Várad-verset. A kötetet bevezető, Jakob Sturm elzászi iskolamesternek címzett ajánló soraiból (Teleki, *Opuscula*, 265–268) annyi megtudható, hogy a „címtettől” kapott kézirat-küldemény volt az első számú bázis, s hogy az így kapott Janus-kéziratok Sturm rövid életű nagybátyja, Peter Schott (1458?–1490) saját kezű másolatai. Megtudható az is, hogy az értékes küldeményt abban nem szereplő versek, a Guarino-*panegyricus* és bizonyos epigrammák küldésével viszonzta a tudós kiadó. Beatus Rhenanus

¹ *Az egyházi műveltség a régi Magyarországon*, Pécs, 2009. június 3–6.

² *Janus Pannonius búcsúverse huszonkilenc magyar fordításban*, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, Pécs, Pannonia Könyvek, 1987. Megjegyzem, hogy a Kovács Sándor Iván „ösfordításai” közt nem szereplő, ilyen vonatkozásban ismeretlen Márki Sándor, másfél évtizeddel megelőzve Hegedűs István fordítását, így interpretálja a címet 1878-ban: *Váradot elhagyván búcsút vesz a szent királyoktól*. Vö. BODA Miklós, *Márki Sándor és Janus Pannonius = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Bp., rec.iti, 2010, 619.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 14. szám

szóhasználatát tekintve elégiák is lehettek az „epigrammák”, de hogy melyek voltak ezek, arra legfeljebb csak következtethetünk.³

Mindenesetre (ifjabb) Peter Schott közvetítő szerepe a legvalószínűbb a Várad-vers esetében is. Itáliai tanulmányai (Bologna: 1475–1480, Ferrara: 1480–1481) idején többszörösen is felkelthette a figyelmét a nem sokkal korábban elhalálozott költő-püspök híre és költészete. Kivált Bologna fontos ilyen szempontból. Itt, idősebb Filippo Beroaldo tanítványai körében kötött úgyszólván életre szóló barátságot Bohuslav von Lobkowitz zu Hassensteinnel, akinek orációja a strassburgiakhoz tulajdonképpen az ő tiszteletére íródott. Feltehetőleg a cseh humanista strassburgi látogatása (1485) ihlette Peter Schott városdicséző versét (1486), melynek a tárgya szülővárosa, Strassburg.⁴ Nem lehetetlen, hogy Janus Várad-versének ismerete is szerepet játszott az opusculum világra jöttében.

Peter Schott bolognai kapcsolatait vizsgálva nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Galeotto Marzio is jelen volt ez idő tájt Bolognában.⁵ S mi több, 1476-ban itt (és Velencében) adja közre a bajvívását megörökítő Janus-epigrammát (Teleki, ep. 1,14), vitairatának (*Refutatio obiectorum in librum De homine a Georgio Merula*) kiadásához csatolva.⁶ Némiképp előreszaladva az időben, érdekes momentum, hogy Joannes Frobenius a Janus-kötet előkészítésének időszakában Galeotto Marzio-kiadással (*De homine libri duo*) jelentkezik, Merula invektívájával (*In Galeottum annotationes*) a „függelékben”, s erről szó esik Beatus Rhenanus 1517. május 10-én kelt, Erasmusnak írott levelében is (Ep. 581, Allen). Egyébként a Janus-kötet közreadásának évében Erasmus Bázeltől „átmegy” Louvainbe, s közben megáll Peter Schott pátriájában, Strassburgban is, amint erről Beatus Rhenanusnak címzett rendkívül érdekes és „ízese” beszámolója tanúsodik.⁷

A bázeli Janus-kötet (Basileae, apud Io. Frobenium, mense Iulio anno 1518) Hans Holbein által metszett címlapján ez áll: *Iani Pannonii Quinqueecclesiensis episcopi, sylva panegyrica ad Guarinum Veronensem, praeceptorem suum. Et eiusdem epigrammata nunquam antehac typis excusa.* A Guarino-panegyricust megelőző, belső címlapon

³ Csapodi szerint a Jakob Sturmnek viszonzásképpen megküldött anyag nem más, mint Magyi Sebestyén Janus-kiadásának (Bologna, 1513) anyaga, egészen csekély sorrendi változtatással. Az 1518-as kiadás többi része, tehát az, amit Peter Schott kéziratából vett Beatus Rhenanus, föltűnően rokon a Sevillai I.-kódex anyagával, de mégsem teljesen azonos vele, állapítja meg – részletesebb indoklás nélkül – Csapodi. Vö. CSAPODI Csaba, *A Janus Pannonius szöveggyűjtemény*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1981 (Humanizmus és Reformáció, 10), 34. A sevillai kódexek utóéletéről: BODA Miklós, *A „sevillai kódexek” és a Janus Pannonius-szöveggyűjtemény kérdőjelei*, Baranyai Helytörténetírás, 1985–1986, 475–492.

⁴ UVE ISRAEL, *Schott, Peter d. J. = Neue deutsche Biographie*, XXIII, Berlin, 2007, 495–496; vö. LAKATOS Bálint, *Lobkovic (etc.) = Magyar művelődéstörténeti lexikon*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, VII, Bp., Balassi, 2007, 74–76.

⁵ ÁBEL Jenő, *Galeotto Marzio életrajza = Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, ed. Eugenius ÁBEL, Budapestini–Lipsiae, 1880, 260.

⁶ BÉKÉS Enikő, *Janus Pannonius (1434–1472): Válogatott bibliográfia*, Bp., Balassi Kiadó–MTA Irodalomtudományi Intézet, 2002, 7, no. 14.

⁷ KISS Farkas Gábor, *Erasmus útja Baseltől Louvainbe (Ep. 867 Allen)*, Palimpszeszt, 7(1997).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 1. szám

pedig ez: *Ioannis episcopi. Quinq. Ecclesiarum panegyricus praeceptorum Guarino Veronensi.*⁸

Vagyis a kiadvány egészét illetően mondhatni *Janus Pannonius pécsi püspök* a szerző, míg a *Guarino-panegyricus* esetében *János pécsi püspök*. A további versek címében költőnk csakis akkor szerepel *Janus Pannonius* vagy *Janus Pannonius pécsi püspök* néven, ha más költők (Battista Guarini, Porcellio de' Pandoni) hozzá intézett verséről vagy fordításról van szó. A saját versek közül a *Feronia-elégia* (Teleki, el. 1,1) az egyedüli kivétel, melynek élén ez a címfolyam olvasható a költő megnevezésével: *Naiadum Italicarum principi divae Feroniae de votus hospes Ianus Pannonius cecinit, in reditu ex urbe. Non. Iunius. MCCCCLVIII.* Csorba Győző fordításában: *Az olasz nimfák legdicőbbikének, Feronia istennőnek írta Janus Pannonius, visszatérőben Rómából. 1458. június 9-én.*

Tulajdonképpen a *Beatus Rhenanus*-nál olvasható *Várad-vers* is igényelne valamiféle „magyarázatot”, már amennyiben a történeti szempontot negligálókkal ellentétben szeretnénk tudni, hogy valójában ki és mikor búcsúzik a szent királyoktól *Váradon*. Talán elfogadható az a feltételezés, hogy a kiadás alapjául szolgáló szövegben „benne volt” ez a magyarázat, és pedig a vers címében, ugyanis a címkezdő *Abiens* elé ma is odakívánczik a *Váradról* távozó személy neve. Ha eredetileg *Janus Pannonius abiens* volt a címkezdő, vagy a téma „váradisága” miatt kevésbé valószínű *Joannes episcopus Quinqueecclesiensis abiens*, esetleg *Janus Pannonius episcopus Quinqueecclesiensis abiens*, akkor ezt, lévén a szerzővel azonos személy, el lehetett hagyni a közlésnél. (Nyilván másképp cselekedett volna *Beatus Rhenanus* a hasonló szerkezetű cím, a *Janus Pannonius moriens* közlésénél.)

A magam részéről már több mint két évtizeddel ezelőtt megkockáztattam azt a feltevést, hogy a *Várad-vers* címe eredetileg *Joannes episcopus abiens valere iubet sanctos reges Waradini* volt, és ez a *Joannes episcopus* nem a pécsi püspökkel, hanem a várad püspöki székrétől és székhelyétől búcsúzó, új (érseki) állomáshelyére induló *Vitéz Jánossal* azonos. Akkoriban (1989-ben) úgy fogalmaztam, hogy „feltételezésem szerint” *Janus Vitéz János* nevében (ma inkább úgy fogalmaznék, hogy *Vitéz Jánosról*, *Vitéz János* érdekében) írta a verset, amikor *Mátyás* 1465 februárjában a megüresedett esztergomi érseki székre nevezi ki *Vitézt*, és be sem várva a pápai megerősítést, azonnal rábízta az érsekség minden „jóságát”. A továbbiakban utaltam a *Várad-vers* 4. és 5. sorának (*Pulchrum linquere Chrisium iubemur, Ac longe dominum volare ad Istrum*), valamint a *Vitéz áthelyezését ünneplő epigramma* (*De translatione Ioannis episcopi Varadiensis in Ecclesiam Strigoniensem*, Teleki, ep. 1,51) 7. sorának (*Cedat Strigonio Varadinum, Chrysius Histro*) szerintem bizonyító erejű összecsengésére. Megállapítottam, hogy *Janus* ezúttal *Vitéz János* „bőrébe bújít”, ami rokonságukat és barátságukat tekintve egyáltalán nem eshetett nehezére, majd az „eszmefuttatást” a következő sorokkal zártam: „ha meggondoljuk, ez a »szereposztás« teszi igazán helyre ezt a gyönyörű verset, mellyel

⁸ A PTE Egyetemi Könyvtár eredeti példányát használtam (2008-ban faksimile-kiadása is készült), valamint az UB Basel *Opera poetica Basiliensia* adatbázisát: <http://www.ub.unibas.ch/spez/poeba/poeba-003136554.htm>.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

véleményem szerint érzékeltetni akarta a költő, hogy nagybátyja, az ország első egyházmegyéjének élére emelt Vitéz János, aki már ezt megelőzően sem volt akárki, és nem is akárhonnan jött, hanem a „szent királyok” s mindenekelőtt Szent László városából. Olyan városból tehát, amelytől valóban érdemes volt szépen, a természeti és szellemi értékek minél teljesebb felsorakoztatásával búcsút venni.”⁹

Természetesen ismertem a Várad-vers datálásával kapcsolatos korábbi véleményeket (Huszti: 1459, Gerézdi, Kardos: 1451), és idézett írásomban (Kovács Sándor Iván nyomán, aki 1451 mellett tette le a voksot akkoriban) át is tekintettem ezeket. A későbbiek folyamán pedig az sem került el a figyelmemet, hogy egyre inkább az 1458–59-es datálás válik elfogadottá. Ritoókné Szalay Ágnes 1994-ben úgy fogalmaz, hogy Janus „Magyarországi költői korszakának nyitánya a régi otthonától, Váradtól búcsúzó verse [...] a hófödte magyar táj első ábrázolása”,¹⁰ Jankovits László 2005-ben pedig úgy, hogy Janus „A görög műzsákat Itáliába hozó Vergiliushoz hasonlóan akar Magyarországon otthont teremteni a humanista műveltségnek. Erre utal az északi tájat humanista szemszögből dicsérő, Váradtól búcsúzó verse (*Abiens valere iubet sanctos reges Varadini, 1455?, 1459?*).”¹¹ Az 1455-ös datálás, Jankovitsnál kérdőjellel, azt követően jött számításba, hogy Gianvito Resta, Mariotti Scevola és mindenekelőtt Ritoókné Szalay Ágnes kutatásai és publikációja nyomán 1455-re tevődött át Janus Itáliából való második hazalátogatásának korábban 1454-re tett időpontja.¹²

Jóllehet 1989-ben nem szaktudományos, hanem irodalmi folyóiratban tettem közzé a Várad-verssel kapcsolatos feltevéseimet, az első, mondhatni szelíden elutasító véleményem viszonylag gyorsan napvilágot látott, Jankovits László tollából.¹³ A figyelem nem utolsósorban annak volt köszönhető, hogy 1990-ben megjelent a *Magyar utazási irodalom: 15–18. század* című kötet, melynek utószavában Kovács Sándor Iván ismerteti és teljességgel elfogadhatónak tartja mind a vers keletkezési idejével, mind pedig a Vitéz Jánossal kapcsolatos hipotézist.¹⁴ 2002-ben tanulmánykötetem jelenik meg, benne az ominózus „vitaindítóval”.¹⁵ A könyvet Jankovits László mutatja be a Jelenkorban, illetve a pécsi Művészetek Házában. Mindkét fórumon szóba hozza a Várad-vers datálásának és értelmezésének kérdését, s egyszerismind önkritikusan „helyre teszi” egyik korábbi el-

⁹ BODA Miklós, *Janus Pannonius búcsúverse huszonkilenc magyar fordításban*, Jelenkor, 1989, 757–760.

¹⁰ *Új magyar irodalmi lexikon*, főszerk. PÉTER László, Bp., Akadémiai Kiadó, 1994, II, 897.

¹¹ *Magyar művelődéstörténeti lexikon*, IV, 2005, 420.

¹² RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Aeneas Silvius mint a humanisták megtérésének mintája? = Uő, „Nympha super ripam Danubii”: Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Bp., Balassi Kiadó, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 28), 65–70.

¹³ JANKOVITS László, *Életrajz, műfaji kompozíció, költői utánpótlás és versengés Janus Pannonius Várad-versében*, *Literatura*, 1993, 49, 11. sz. jegyzet.

¹⁴ *Magyar utazási irodalom: 15–18. század*, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, MONOK István, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1990 (Magyar Remekírók), 993–994.

¹⁵ BODA Miklós, *Stúdium és literatura: Művelődéstörténeti tanulmányok*, Pécs, Pro Pannonia, 2002, 103–108.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

lenérvét, miszerint Janus mások nevében nem írt verset.¹⁶ Még ugyanebben az évben megjelenik Jankovits László rendkívül figyelemreméltó könyve, az *Accessus ad Janum*, ebben az eddigieknél részletesebb indoklással vitatja a Várad-verssel kapcsolatos hipotéziseimet.

Jankovits szerint „az a tény, hogy Janus hasonló metaforát használ a Vitézt ünneplő epigrammában és a Várad-versben, csak akkor bizonyítaná kétségtelenül a két vers egyidejű keletkezését, ha igazolni tudjuk a többi Janus-vers alapján, hogy a költő egyazon időszakban egyazon eseményre igen gyakran ugyanazokat a kifejezéseket használja, valamint akkor, ha nem merülnek fel más ellenérvék a hipotézissel szemben. De vannak ilyen ellenérvék. Ha a versbeli búcsúzó Vitéz János, aki egyazon helynek már húsz éve püspöke, nehezen érthető, hogy miért nem hangzik el búcsúzó az otthagytott emberekhez, vagy miért nincs legalább utalás rájuk. Másfelől pedig egész strófát olvashatunk az otthagytott könyvtárról. Nem könnyű megmagyarázni, hogy ha a távozó személy Vitéz, akkor miért e búcsúzás a régiek könyveitől, az ott lakó Phoebustól és a Múzsáktól; ebben az esetben, ha másként nem, a szándék szerint mindhármójuknak, de legalább az elsőnek a Hister mellé kell távozniuk a búcsúzóval együtt.” Végül így összegez Jankovits: „Valószínűbb tehát az 1455-ös és az 1459–1460-as időpont.”¹⁷

Válaszként mindenekelőtt annyit, hogy én – szándékom szerint – két „esemény”, a Janus által megénekelt búcsúvétel és az érseki kinevezés tágabb értelemben vett egyidejűségét kívántam bizonyítani. Ehhez jó érvet szolgáltatott a Várad-vers és a pápai megerősítést ünneplő epigramma idézett sorainak összecsengése. (Persze már az első közlés alkalmával is több érvet kellett volna felsorakoztatnom ennek igazolására, de egy recenzió keretében erre nem volt lehetőség.) Jankovits további ellenérve, hogy nincsenek jelen a versben az otthagytott emberek. Szerintem jelen vannak, mert az olvasói képzelet a költőnek köszönhetően akaratlanul is benépesíti emberekkel a versben csupán néhány jellemző vonással felvázolt külső és belső színhelyeket. Az, hogy Vitéz János maga nincs jelen a költeményben, szerintem mindennél jobban bizonyítja, hogy az ő búcsúzását jeleníti meg, éli át maga is Janus Pannonius. Ugyanakkor ez a „távollét” az egyik legfőbb ellenérv lehet a korábbi datálások fontolgatásánál, hisz nehezen képzelhető el, hogy Janus bármely „búcsú-helyzetben” megfeledezett volna szeretett rokonáról és patrónusáról. Nem lehet nem észrevenni, hogy Janus – költőként – nem csinált nagy ügyet a maga egyházi pályafutásából. Amikor azonban a nagybátyjáról van szó, hangja átmelegszik, s mindenre odafigyel, ami vele és körülötte történik.¹⁸ Az odahagyott könyvtárról mint ellenérvről csak annyit mondanék, hogy éppen a Jankovits által idézett Jakó Zsigmond könyv- és könyvtártörténeti írásai bizonyítják: ha Vitéz János személyes könyvgyűjteménye át is költözött Esztergomba, maradt még helyben értékes könyv elég.

¹⁶ JANKOVITS László, *Hagyománytiszteltetés és forráskritika*. Boda Miklós, *Stúdium és literatúra: Művelődéstörténeti tanulmányok*, Jelenkor, 2002, 507.

¹⁷ Uő, *Accessus ad Janum: A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*, Bp., Balassi Kiadó, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 27), 120.

¹⁸ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Patria és pietas: Vitéz János és Janus Pannonius kapcsolatáról* = „Lux Pannoniae”, szerk. HORVÁTH István, Esztergom, Balassa Bálint Múzeum, 2001, 137–146.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 1. szám

Mindenekelőtt a székesegyházi könyvtárban, melynek gyarapításához nyilván Vitéz püspök is hozzájárult, és aligha csupán hivatalból. És semmi kétség, a könyvekkel együtt Mnemosyné lányait is átirányította Esztergomba Phoebus, Kalliopét, az eposz múzsáját mindenképpen, így nem maradt a hivatalához illő dicsőítő nélkül az oda „átirányított” váradi püspök. Hogy is mondja Janus a Várad-verssel összecsengőnek érzett epigrammában, költői anyanyelvén, illetve Csehy Zoltán tolmácsolásában?

*Pangite laurigerae, laetum Paeana sorores,
Festius et solito, Calliopea sonet.*

Zengjen a víg paeán, ti babérkoszorús szüzek, immár,
Calliope, ragyogóbb ünnepi dalra fakadj!

Meggyőződésem, hogy a Várad-vers volt az a költői „eszköz”, amellyel Janus elő kívánta segíteni azon célkitűzések teljesülését, melyek Szécsi Dénes érsek 1465. február 1-jén bekövetkezett halálával váltak időszerűvé. Nem csupán a király és az érseki kinevezésének pápai megerősítésére váró Vitéz János volt érdekelt ebben, de ő maga is. Itáliai tanulmányainak befejezése óta nem volt lehetősége arra, hogy viszontlássa szellemi szülőföldjét, és most itt az alkalom, királyi küldöttséget vezethet Rómába. Ez a lehetőség nyilván ifjonti örömmel töltötte el, lelkesedése a vers hangulatán is érződik.

Szécsi Dénes február 1-jén hunyt el, Vitéznek és kíséretének (*comites*) tehát télvíz idején kellett útnak indulnia Váradról, ahová akár Janus közvetíthette a „hosszan úr” Dunához szólító parancsot. Csupán véletlen lenne, hogy a költő február elsejéhez kapcsolódó ovidiusi sor (*fast.* 2,72: *aut posita sub nive terra latet*) indítja versét? (Török László utal erre más összefüggésben.¹⁹) A pécsi püspök által vezetett küldöttség sem várhatott arra, hogy kitavaszdójék, el kellett indulnia. Útközben Galeottót is „felszedi” Janus, s nem lehetetlen, hogy a régi barát volt a Várad-vers első olvasója és másolója. (Netán az első számú közvetítő a vers kéziratának Bolognából Strassburgon át Bazelba vezető – feltételezett – útvonalán.)

A római küldöttség legfőbb feladata az volt, hogy a teljes diplomáciai és retorikai eszköztár bevetésével meggyőzzék a pápát arról, hogy megfelelő anyagi támogatás nélkül Magyarország nem töltheti be a kereszténység védőbástyája (*antemurale christianitatis*) történelmi szerepét, jóllehet a (Janusnál „hosszan úr”) Duna önmagában is védőbástya volt, a történelmi retorikában legalábbis.²⁰ Nyilván már az előzetes diplomáciai egyeztetések során szóba került, hogy a pénzügyi támogatást a Róma-környéki, pápai monopóliumot képező timsóbányák jövedelméből fogja biztosítani II. Pál pápa. Meglehet, ez indította Janust arra, hogy „belevegytse” a timsót a váradi meleg források vizébe.

¹⁹ TÖRÖK László, *Janus-arcok: Összevűjtött tanulmányok, recenziók, fordítások és kommentárok*, szerk. MAYER Gyula, Bp., Typotex, 2008, 197.

²⁰ HOPP Lajos, *Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban*, Bp., Balassi Kiadó, 1992 (Humanizmus és Reformáció, 19), passim; KISS Farkas Gábor, *Politikai retorika a törökellenes irodalomban = A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2007, 204–216.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

Vitéz János számára, s következőképp Janus számára is kulcskérdés volt, hogy a pápa jóváhagyja a váradi püspök esztergomi érsekké történt királyi kinevezését. Ennek egyik előfeltétele volt Vitéz váradi utódlásának a rendezése, Beckensloer János kinevezésének pápai megerősítése. A Várad-versből mindenesetre kiderül, hogy milyen gazdag örökséget hagyott utódjára Vitéz János. Mindkét megerősítés még a küldöttség római tartózkodása idején megtörténik. Meglehet, hogy a diplomáciai siker tudatában a költő is előmerészkedik János püspökből, és „elővezeti” a pápai udvarban újszülött versét. Nyugodtan megethette, mert a Várad-vers keresztény szellemisége feltűnő, még a váradi könyvtár mitológiai utalásokkal tarkított leírásán is átüt. Meggyőződésem ugyanis, hogy a viszonylag ritka *Patara* nem csak azért került elő a szótárából, hogy ezzel humanista műveltségét fitogtassa, hanem azért is, mert a törökök által birtokolt *Patara* Szent Pál apostoli körútjának állomásaként szerepel a Bibliában (ApCsel 21,1–2). Janus *Pál* pápához készül, aki (jóllehet velenceiként Márk pápa szeretett volna lenni) bizonyára felfigyelt, avagy felfigyelhetett volna erre a finom utalásra.

Janus Pannonius és II. Pál pápa „kapcsolatát” Ritoókné Szalay Ágnes elemezte sokoldalúan. További, a Várad-vers keletkezési körülményeivel foglalkozó, s ennek kapcsán Michele Savonarola Padovát dicsőítő „könyvecskéjének” hatására is utaló írásai és előadásai el kell hogy gondolkottassanak: jó úton járok-e a Várad-verssel kapcsolatos feltételezéseimmel?²¹ A megnyugtató válasz, ahogy mondani szokták, további kutatást igényel.

²¹ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Janus Pannonius és II. Pál pápa = „Nem süllyed az emberiség...”*: *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007; UŐ, *Andrea Mantegna és Janus Pannonius*, *Művészettörténeti Értesítő*, 2009, 1–16; UŐ, *A kút: Matteo de' Pasti Guarinóról készült érméről = „Ez világ mint egy kert...”*: *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*, szerk. BUBRYÁK Orsolya, Bp., MTA Művészettörténeti Kutatóintézet–Gondolat, 2010, 337–346.

TÖRÖK LÁSZLÓ

QUASI CURSORES

Immár 80 esztendeje, hogy Pécsen megjelent Huszti József *Janus Pannonius* című nagy jelentőségű monográfiája,¹ amely kimeríthetetlen kincsesbányaként (néhol a jegyzetek között elrejtve, mint például a 397–398. lapokon) még ma is örzi írója ezernyi olyan – részleteiben teljességgel ki nem fejtett – megállapítását, amelyekből kitűnik, hogy bár Huszti József számos életrajzi, illetve szövegkritikai rész-összefüggést felfedezett, de ezek aprólékos (tanulmány formájú) kidolgozását – talán terjedelmi okok miatt is – a Janus-életművet kutató majdani utódok számára hagyta örökül. Talán az égiek akaratára is megnyilvánult abban, hogy ugyanebben az évben, azaz 1931-ben, Ritoókné Szalay Ágnes személyében megszületett Janus Pannonius (fájdalmasan rövidre szabott) életének egy újabb jeles kutatója, aki csodálni valóan sokoldalú tudásával, fundamentális felfedezéseivel és írásai sokaságával *ad vitam meliorem perfectioremque vivificavit Ianum renascentem*. Nyomdokaikba bátortalanul lépő, méltatlan (*non sum dignus*) cursorként most a műveikből kiragadott (kisebb súlyú) problémafelvetésekkel köszöntöm az idén *annum octogesimum feliciter et sanitate impletam Agnetem de gente Szalay, Iani lampada optime tradentem et fideliter conservatricem*.

Huszti Józsefnek a Hunyadi Mátyás nevében Antonio Costanzinak írott janusi válaszcímű² kapcsán tett egyik megállapítása: „Adatai annyira pontosak, hogy történetíróink ezt a részt [Jajca ostroma] gyakran forrás gyanánt idézik. Janus tájékozottságát az események egy részében való szereplésén kívül, kétségtelenül az a körülmény is elősegítette, hogy 1464. jan. 27-én a boszniai hadjáratról II. Piushoz Mátyás nevében írt beszámolót előzőleg valószínűleg ugyancsak ő szerkesztette”, számos (főként) tartalmi, illetve néhány nyelvi egyezésben érhető tetten.³ A Fraknói Vilmos által kiadott *Mátyás király levelei*⁴ (ennek egy kötetben közölt változatát 2008-ban Mayer Gyula újból megjelentette) 36. levelét olvasva ez (például) a következő részletekkel is igazolható:

¹ HUSZTI József, *Janus Pannonius*, Pécs, 1931.

² IANUS PANNONIUS, *Poemata quae uspiam reperiri potuerunt omnia*, Pars I, [ed. Samuel TELEKI, Alexander KOVÁCSNAI], Traiecti ad Rhenum, 1784 (a továbbiakban: Tel.), 304–312 (*Elegiae*, 1,8).

³ HUSZTI, *i. m.*, 223.

⁴ MÁTYÁS király *Levelei: Külügyi osztály*, szerk. FRANKÓI Vilmos, Bp., 1893–1895.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

Epistolae Mathiae, no. 36: „Verum antequam Boznam ingressus esset, dimiserat prefectum Servie, Alibeg nominatum, cum haud parva exercitus parte, e regione apud vada fluminis Zavi, ut nos ab eius transitu vel prohiberet interim vel averteret [...]. Multi ex hostibus gladio, multi ad flumen adacti obruentes invicem, et obruti a se se, naufragio ruinaque perierunt; dux ipse cum parva sociorum manu, in phaselis et lembis subvecti, salutem asservare...”⁵

Janus Pannonius, *Elegiae* (Tel.), I,8,13–14:
ecce protervus Halis, fiducia summa suorum,
Sirmia traiecto pervolat arva Savo.

Janus Pannonius, *Elegiae* (Tel.), I,8,29–32:
Magna cadit campo pars, maxima mergitur amni,
pars fert captiva tristia vincla manu.
Ipse per adversas evadit saucius undas,
mittitur ad proprios praeda recepta lares.

Az 1464 júliusában szintén II. Piushoz írt levél egyik mondatából a két írás szerzőjének azonossága ugyancsak egyértelmű:

Epistolae Mathiae, 41: „Hinc nos totis viribus recta eo pergimus, ubicunque magis proficere posse videbimur, *fidei simul et patriae* in omnem eventum pro nostra facultate *non defuturi*.”⁶

Janus Pannonius, *Elegiae* (Tel.), I,8,155:
Nos patriae tamen, et fidei, non deerimus unquam.

A Janus-életmű kritikai kiadásának első darabjaként 2006. augusztus 8-án napvilágot látott *Epigrammák*⁷ verseinek kronológiai, biográfiai titkait Ritoókné Szalay Ágnes rekonstruálta. A korszak meghatározó irodalmi és történelmi szereplőinek életét (is) alaposan feltérképezve addig ismeretlen korabeli dokumentumok felfedezésével a szöveggyűjteményben (olykor érthetetlenül) egymás mellé kerülő Janus-epigrammák új (belső érvekkel is alátámasztott) keletkezési sorrendjét ő alkotta meg. Így például a Teleki-féle kiadás egyik rövid epigrammája (*Epigrammata*, II,15. – *Ianus Manuelli*)⁸ a 2006-os *Epigrammák*-kiadásban a kötet elejére került (*Epigramma* 9),⁹ mivel ez a vers – Ritoók-

⁵ MÁTYÁS király *Levelei – MATHIAE CORVINI Hungariae regis Epistolae exterae*, szerk. FRAKNÓI Vilmos, az új kiadást gond. MAYER Gyula, Bp., 2008, 131–136.

⁶ MÁTYÁS király *Levelei, i. m.*, 2008, 141; vö. MAYER Gyula, *Zur Textgeschichte der Elegien des Janus Pannonius = Matthias Corvinus und seine Zeit*, Hrsg. Christian GASTGEBER et al., Wien, 2011, 117, 35. j.

⁷ IANI PANNONII *Opera quae manserunt omnia*, Volumen I, *Epigrammata*, Fasciculus 1, *Textus*, edidit, praefatus est et apparatu critico instruxit Iulius MAYER, similia addidit Ladislaus TÖRÖK, Bp., 2006 (a továbbiakban: MAYER–TÖRÖK).

⁸ Tel. 652.

⁹ MAYER–TÖRÖK, 74 (*Epigramma* 9).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

né Szalay Ágnes meggyőző érvelése szerint – Janusnak egy korai, Emanuele Guarinihez írt alkalmi költeménye, amely még 1448-ban keletkezett. Ennek az epigrammának az első sora: *Accipe, quaeso, tui munuscula parva Io(h)annis*, arra a hosszabb költeményre utal, amelyet Janus csekély ajándékként nyújtott át (dedikált) mestere fiának, Scienta akkori plébánosának (Guarino már 1439-ben elhatározta, hogy fiát egyházi pályára küldi): „Filium Manuelem, ut nosti, clericatui dicavi, ut ecclesiae ope virum praestantem ecclesiae alam et educem.”¹⁰ A Janus-versek kritikai kiadásának újabb (még megjelenés előtt álló) kötete, az *Elégiák* – igaz, *dubium* minősítéssel – tartalmazza majd ezt a *kicsiny ajándékot* is. Ritoókné Szalay Ágnes „*Nympha super ripam Danubii*” című tanulmánykötetében, *Egy ismeretlen Janus-elégia?* címmel olvasható¹¹ (egy 1989-ben elhangzott előadásában mutatta be először) a *Preces gentis Stientae ad beatum Stephanum pontificem in celebratione natali sui Stientae* című költemény,¹² amelyet a szerző egyértelműen (és meggyőzően) Janusnak tulajdonít, akit ekkor még Joannes Pannonius néven ismert környezetete. Az „immár janusi elégia” (nagy számú) tibullusi reminiscenciájára több helyütt is hivatkozik (például: „A scientai vers tibullusi elemeit nagyon sokkal lehetne szaporítani”¹³), s ennek kapcsán megemlíthető, hogy ezekből néhány Joannes = Janus ismert (szintén korai datálású) elégiáiban is felbukkan:

Elegia Stientae (R. SZALAY, 51–52), 17–18:

Spargit odoratos flores tibi turba per aedem
uruntur tepidis et pia thura focis.

Horatius, *Carmina*, 3,18,14:

spargit agrestis tibi silva frondes

Janus Pannonius, *Elegiae* (Tel.), II,1,10:

atque Sabaea tuis tura dedisse focis

Tibullus, 1,8,70:

nec prodest sanctis tura dedisse focis

Tibullus, 2,2,3:

urantur pia tura focis, urantur odores,

¹⁰ *Epistolario* di GUARINO VERONESE, II, raccolto, ordinato, illustrato da Remigio SABBADINI, Venezia, 1915, 348 (no. 740).

¹¹ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, „*Nympha super ripam Danubii*”: *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Bp., Balassi Kiadó, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 28; a továbbiakban: R. SZALAY), 45–54.

¹² R. SZALAY, 51–52.

¹³ R. SZALAY, 49.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

Ovidius, *Fasti*, 2,646:

sumptum de tepidis ipsa colona focis

Ovidius, *Fasti*, 2,384:

vinaque dat tepidis farraque salsa focis

Janus Pannonius, *Elegia XXXIII* (ÁBEL, 129–130),¹⁴ 22:

urentur sacris thura Sabaea focis

Elegia Stientaea (R. SZALAY, 51–52), 39:

Dumque fidem servas, pugil invictissime Christi

Elegia Stientaea (R. SZALAY, 51–52), 49:

Hinc etiam Manuel praestans probitate Guarinus

Janus Pannonius, *Epigramma* 202 (MAYER–TÖRÖK, 149), 8:

Vester hic in toto pugil invictissimus orbe

Janus Pannonius, *Elegiae* (Tel.), II,4,49:

Hic erat eloquio praestans undante Guarinus

Elegia Stientaea (R. SZALAY, 51–52), 66:

pelle *Stientaeis* et mala de *domibus*

Janus Pannonius, *Elegiae* (Tel.), II,3,30:

ipse *Stientaeas* donec adibo *domos*

A Janus-vers mintájául szolgáló *Ambarvalia* (Tibullus, 2,1) nyelvi elemei mellett feltűnik a cento-szerű verssorokban Ovidius *Fastijának* jó néhány kifejezése, illetve egyéb római ünnepeket (*Terminalia*, *Parilia*) is megidéz a tizenöt éves költő asszociatív képalakotása:

Elegia Stientaea (R. SZALAY, 51–52), 26:

et *cantet laudes* ore sonante *tuas*?

Ovidius, *Fasti*, 2,658:

et *cantant laudes*, Termine sancte, *tuas*;

¹⁴ *Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon – Analecta ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, ed. Eugenius ÁBEL, Bp., 1880 (a továbbiakban: ÁBEL).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 20. évfolyam 4. szám

Ovidius, *Fasti*, 4,737–738:

frondibus et fixis decorentur ovilia ramis,
et tegat ornatas longa corona fores

Pontanus, *De laudibus divinis*, 6,10,7–10:

Prodeat in Tyria spectandus veste sacerdos
et chorus ornatas prodeat ante fores,
velatique comas, albenti et tempora lino
*decantent laudes, maxime Christe, tuas.*¹⁵

Elegia Stientaeae (R. SZALAY, 51–52), 75:

Haec precor eveniant: tu nostris annue votis;

Ovidius, *Fasti*, 4,775:

Quae precor, eveniant, et nos faciamus ad annum

Elegia Stientaeae (R. SZALAY, 51–52), 61–62:

Templaque cum domibus aevo consumpta iacerent,
extiterit ni iam *provida cura* sui.

Ovidius, *Fasti*, 2,59–60:

Cetera ne simili caderent labefacta ruina
cavit sacrati *provida cura* ducis,

A zárósorok egyik fohászában (kérésében) Vergiliustól kölcsönöz Janus, bár itt a nyelvi minták feltárása mellett egy valószínűsíthető szövegromlás orvoslása jelenti a nagyobb kihívást.

Elegia Stientaeae (R. SZALAY, 51–52), 73–74:

Corpore *ferratis* neu nos *contagio laedat*,
Sed da *securos* ducere posse dies.

Vergilius, *Eclogae*, 1,50:

nec mala vicini pecoris *contagia laedent*.

Horatius, *Epodi*, 16,61:

nulla nocent pecori *contagia*, nullius astri

Míg a vers korábbi, 71. sorának (*neve lupi noceant stabulis ursive leonesve*) kötőszó-többlete könnyen orvosolható (*neve lupi noceant stabulis ursive leones* vagy *neve lupi*

¹⁵ Joannes Jovianus PONTANUS, *Carmina*, ed. Johannes OESCHGER, Bari, 1948, 155.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

noceant stabulis ursique leones), addig a (hibás) 73. sor a vergiliusi párhuzamot felhasználva szólhatna (helyesen) ilyen formában is: *Corpore feralis [a ferratis helyett] neu nos contagio laedet*, vagy ennél jóval merészebben: *Torpore ferali neu nos contagia laedent*. A Huszti József által *Statius modorában* írt szabályos *propemptikomnak* nevezett,¹⁶ *Ad Perinum* című Janus-elégia (ÁBEL, 129–130) egyik sorának (valószínűleg) hibás szöveg-helyét a *Scythia tecta* című rövid tanulmányomban¹⁷ látszólag meggyőző érvekkel korrigáltam (*Scyria tecta* formában).

Janus Pannonius, *Elegia XXXIII* (ÁBEL, 129–130), 13–16:

Cum ferus Aeacides notis seductus ab antris
intravit falso *Scyria* [*Scythia* helyett] *tecta* dolo,
non adeo abreptum doluit *Patroclum Achilles*,
cui fuerat summa iunctus amicitia.

A készülő kritikai kiadásban viszont tudós kollégám, Mayer Gyula Ábel Jenő konjek-túráját (*Patroclum Achilles*) felülbírálv a vatikáni kézirat (Vat. Lat. 2847) szövegválto-zatát fogadta el, s a 15. sor jelenleg (a majdani megjelenés előtt) így olvasható: *non adeo abreptum doluit Patroclus Achillem*. A következő propertiusi párhuzamok ismeretében *adhuc sub iudice lis est*, bár az eredeti szövegváltozat talán nem is igényelné az általam javasolt változtatást: *non adeo abreptum doluit Patroclon Achilles*.

Propertius, 1,15,9–10:

At *non sic* Ithaci digressu mota *Calypso*
desertis olim *fleverit* aequoribus:

Propertius, 2,8,29–30:

Ille etiam *abrepta* desertus coniuge *Achilles*
cessare in tectis pertulit arma sua.

Propertius, 2,8,33–34:

Viderat informem multa *Patroclon* harena
porrectum et sparsas caede iacere comes.

A *Hortus Musarum: Egy irodalmi társaság emlékei* című tanulmány kapcsán, *Versek a Radéczy-körből* címmel,¹⁸ rövid betekintést kaphatunk a 16. században Janus Panno-nius nyomdokaiba lépő, latinul verselő költők műveibe. Az Istvánffy Miklós által 1570. október 1-jén írt, *In tiliam mire pulchram, quae est Posenii in horto Radetii ac per eum*

¹⁶ HUSZTI, *i. m.*, 64.

¹⁷ TÖRÖK László, *Scythia tecta = Csonka Ferenc 80. születése napjára*, Bp., Balassi Kiadó, 1996, 22–23; *ua.* = T. L., *Janus-arcok*, Bp., 2008, 117–118.

¹⁸ R. SZALAY, 219–222 mellékleteként (224–241).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

Apollini consecrata című elégia¹⁹ egyik sorát olvasva, egy korai Janus-elégia (*Ad Apollinem cum e pede laboraret*) jut rögtön az eszünkbe:

Nicolaus Istvánffy, *Carmina*, 49,21–28:

Ergo, decus caeli, soboles Latonia, Phoebe,
Seu modo piniferi culmina Taygeti,
Intonsum aurato seu lustras Maenalon arcu,
Sylvestresque iuvat sollicitare feras
Aut potius positoque arcu levibusque sagittis
Exerces sanctas Aonidum choreas
Seu Iovis accumbens mensis conviva supremi[s]
Aeternum potas nectar et ambrosiam.

Janus Pannonius, *Elegiae* (Tel.), II,1,3:

Parrhasium flexo, seu lustras Maenalon, arcu

Janus Pannonius, *Elegiae* (Tel.), I,11,5:

seu Iovis ad mensas resides conviva supernas

A kiadásra váró *Elegiarum liber* majdani 17. darabjaként szereplő elégia (*Elegiae*, II,1. – Teleki I, 358–360) harmadik sorában Mayer Gyula a *Parrhasium flexo terres seu Maenalon arcu* megoldást javasolja a Teleki-kiadásban szereplő szövegváltozat helyett. Mindkét variánsra találunk klasszikus mintát, de a claudianusi locus meggyőzőbbnek hat.

Claudianus, *Raptus Proserpinae*, 1,230:

Pallas et inflexo quae terret Maenala cornu

Vergilius, *Eclogae*, 10,55:

Interea mixtis lustrabo Maenala Nymphis

Vergilius, *Aeneis*, 5,500:

Tum validis flexos incurvant viribus arcus

Az *Egy ismeretlen elégia?* című tanulmányában Ritoókné Szalay Ágnes a fenti elégiával szoros összefüggésben tárgyalja a szintén ez idő tájt keletkezett *Marco Georgio et Antionolo Stientae rusticantibus* című Janus-elégiát (*Elegiae*, II,3. – Teleki I, 364–366). A falusi élet dicséretét (*Elegiae*, II,3,3: *An quid dulce magis est rure?* – vö. Pontanus, *De amore coniugali*, 2,3,15: *nil rure beatius ipso*) megfogalmazó sorok egyike feltűnő ha-

¹⁹ R. SZALAY, 228, 230; Nicolaus ISTVANFFY, *Carmina*, ed. Iosephus HOLUB, Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, 1935, 39–40.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2023. évfolyam 14. szám

sonlóságot mutat egy Guarino által 1433-ban (Niccolò d'Este nevében) Giovanni Marra-sióhoz írott versrészlettel:

Janus Pannonius, *Elegiae* (Tel.), II,3,11–12:

*Vos iocus et ludus, vos blanda fronte voluptas,
Vos requies et pax, vos comitatur amor.*

Epistolae Guarini, no. 612,3–4:

*Vos pax dulcis alit placidusque per otia risus,
Vos iocus et ludus, vos comitatur amor.*²⁰

A Ferrarában (Guarino által) szobafogságra ítélt, grammatikát magoló Janus precíz memóriával és nyelvi eszközökkel elmélkedik arról, hogyan repülhetne Pegazus-szárnyakon vagy a Daedaluséhoz hasonló módon készített szárnyakkal a Stientában nyaraló iskolatársaihoz. Végül Mercuriushoz fordul, s tőle kéri kölcsön szárnyait (szárnyas saruját):

Janus Pannonius, *Elegiae* (Tel.), II,3,27–30:

*Atlantis facunde nepos, sate Pleiade pulchra,
aliger aligero qui pede carpis iter;
oro tuas nobis pennas concede parumper,
ipse Stientaeas donec abibo domos.*

Feltűnő, hogy e himnikus hangú Mercurius-*invocatio* már inkább látszik a klasszikus horatiusi–ovidiusi minták mesteri ötvözetének, s nem pedig egy iskolás imitációnak. Az ifjú költő-zseni láttatni akarja az olvasóval, hogy ő a Horatiusszal versengő Ovidius költői megoldásait is képes felülmúlni:

Horatius, *Carmina*, 1,10,1:

Mercuri, facunde nepos Atlantis

Ovidius, *Fasti*, 5,663–666:

*Clare nepos Atlantis, ades, quem montibus olim
edidit Arcadiis Pleiās una Iovi:
pacis et armorum superis imisque deorum
arbiter, alato qui pede carpis iter*

Ovidius, *Fasti*, 5,87–88:

*Haec [= Maia] enixa iugo cupressiferae Cyllenes
aetherium volucris qui pede carpit iter*

²⁰ *Epistolario* di GUARINO VERONESE, II, *i. m.*, 151.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 20. évfolyam 4. szám

Prudentius, *Contra Symmachum*, 1,101:

Aligerisque leves pedibus transcurrere ventos

Mercuriust (Hermészt) Maia, a Pleiaszok (= Pleiades) legfiatalabbika szülte Zeusztól. A *sate Pleiade pulchra* kifejezés egyszerre idézi meg Vergilius és Statius megfogalmazásait:

Vergilius, *Aeneis*, 7,656:

victioresque ostentat equos satus Hercule pulchro

Statius, *Thebais*, 2,1:

Interea gelidis Maia satus aliger umbris

Ha Mercurius kölcsönadja (egy kis időre) a szárnyait (szárnyas saruját), miként egykoron Perseusnak (*iuvenis Danaeius* – vö. Ovidius, *Metamorphoses*, 5,1: *Danaeius heros*), akkor Janus egy aranyozott szarvú, hófehér szőrű bikát ígér áldozati ajándéknak neki.

Janus Pannonius, *Elegiae* (Tel.), II,3,33–34:

*Aureus inde tuas a me statuatur ad aras
taurus et hibernis candidior nivibus.*

Az utánzott vergiliusi locus főszereplője, Ascanius Jupiternek ígér hasonló áldozati állatot:

Vergilius, *Aeneis*, 9,625–628:

*Iuppiter omnipotens, audacibus adnue coeptis!
Ipse tibi ad tua templa feram sollemnia dona,
et statuam ante aras aurata fronte iuencum
candentem pariterque caput cum matre ferentem,*

Vergilius, *Aeneis*, 5,236–237:

*Vobis laetus ego hoc candentem in litore taurum
constituam ante aras...*

Ovidius *Metamorphoses*-ében az Andromedát a sárkánytól (Szent György előfutáraként) megszabadító, győztes Perseus az őt segítő isteneknek (Mercurius, Minerva, Iuppiter) három áldozati oltárt emelt, Jupiternek bikát áldozott, míg Mercurius bikaborjút (*vitulus*) kapott:

Ovidius, *Metamorphoses*, 4,755–756:

*Ara Iovis media est: mactatur vacca Minervae,
alipedi vitulus, taurus tibi, summe deorum.*

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 1. szám

Az *Elégiák* folyamatban lévő kritikai kiadása közben is – hasonlóan az *Epigrammák*-hoz – újabb és újabb filológiai, hermeneutikai nehézségekbe ütköznek a kutatók (*inter quos et ego semipaganus*), s még a lezártak hitt fejezetekben is újra meg újra meg kell találni Janus titkait. *Optat supremo conlocare Sisyphus (Turcicus) / in monte saxum, sed vetant leges Iovis.*

Végezetül újból az ünnepelthez fordulok, akit az immár negyedik éve az égi katedrán oktató, halhatatlan emlékű Borzsák István professzor úr legkedvesebb költőjének (kissé átalakított) soraival köszöntök fel:

Di te *tueantur*, dis pietas *tua*
et Musa cordi *sit*. Hinc tibi copia
manet ad plenum benigno
urbis honorum opulenta cornu.²¹

²¹ Horatius, *Carmina*, 1,17,13–16 (*Ad Tyndaridem*).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2011. évfolyam 115. szám

Irodalomtörténeti Közlemények (ItK),
115(2011).

BÉKÉS ENIKŐ

**KIEGÉSZÍTÉS JANUS PANNONIUS
2006-BAN MEGJELENT BIBLIOGRÁFIÁJÁHOZ***

Irodalomtörténeti munkák, szócikkek

BUDAI Ferenc, *Magyarország polgári históriájára való lexikon a XVI. század végéig*, I. darab, kiad. BUDAI Ézsaiás, Nagyvárad, 1804, 475–477.

KISS Farkas Gábor, *Janus Pannonius = Magyar irodalom*, főszerk. GINTLI Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 2010, 63–70.

Összefoglaló munkák, konferenciák, kiállítás-katalógusok

KATONA, Stephanus, *Historia critica Hungariae stirpis mixtae*, Tomulus VIII. ordine XV, Colotzae, 1792, 601–603, 611–617.

LIGHTBOWN, Ronald, *Andrea Mantegna: With a Complete Catalogue of the Paintings, Drawings and Prints*, Oxford, 1986, 399, 459–460. [J. P. ábrázolásairól: kettős portré Galeottóval.]

TÖRÖK László, *Janus-arcok: Összeűjtött tanulmányok, recenziók, fordítások és kommentárok*, Bp., Typotex, 2008.

Szövegkiadások, forrásközlés

IANI PANNONII *Opera quae manserunt omnia*, Vol. I, *Epigrammata*, Fasc. 1, *Textus*, kiad. MAYER Gyula, TÖRÖK László, sorozatszerkesztők BORZSÁK István, RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, Bp., Balassi, 2006. – Recenzió: BÉKÉS Enikő, BuKsz, 19(2007)/1, 72–75.

* *Janus Pannonius: Válogatott bibliográfia*, összeállította BÉKÉS Enikő, Bp., Balassi, 2002; második, javított, bővített kiadás: Bp., Balassi, 2006; Interneten elérhető változat: http://www.januspannonius.hu/html/jp_bibliografia.htm.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 1. szám

KNAPP Éva, *Mátyás király „firenzei oroszlánjai”: Janus Pannonius négy epigrammájának 18. századi kiadástörténetéhez*, ItK, 111(2007), 210–218. [A firenzei oroszlánküldést megőrkítő Janus-epigrammákat tartalmazó, eddig ismeretlen forrás.]

JANUS PANNONIUS, *Sylva panegyrica ad Guarinum Veronensem, praeceptorum suum et eiusdem Epigrammata nunquam antehac typis excusa*, ed. Beatus RHENANUS, Basileae, Frobenius, 1518. [Hasonmás kiadás a Klimó Könyvtár példányáról.] Pécs, 2008.

JANUS PANNONIUS, *De laudibus Renati Siciliae regis libri tres* – JANUS PANNONIUS, *Renatusnak, Szicília királyának dicséretéről szóló három könyv*, ford. KERÉNYI Grácia, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, JANKOVITS László bevezetőjével, Jelenkor, 53(2010)/2, melléklet, 1–54. [Szentmártoni Szabó Géza a mű eddig hiányzó, elveszettnek hitt, de általa megtalált részét fordította le, és közli az eredeti latin szöveget is.]

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Parthenopé veszedelme: Újdonságok a Janus Pannonius-filológia köréből*, Bp., Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó, 2010. [Tartalmazza a Jelenkorban is megjelent *Renatus-panegyricus* eddig hiányzó részének szövegközlését és fordítását, egy feltételesen Janusnak tulajdonítható mű szövegét és fordítását (*Laudatio Sancti Mauritii et sociorum eius*, Ferrara, 1453), továbbá a szerzőnek az utóbbi években, a témában megjelent írásait.]

Tanulmányok

KAZINCZY Gábor, *Janus Pannonius és Galeot = Martius Galeot könyve Mátyás király jeles, bölcs és elmés mondásai és tetteiről*, közli KAZINCZY Gábor, Pest, 1863, 194–203.

ERDÉLYI János, *A bölcsészet Magyarországon: Mátyás kora*, Sárospataki Füzetek: Protestáns tudományos folyóirat, Sárospatak, 1864, 673–687.

IVÁNYI Béla, *Egy 1526. előtti ismeretlen kézíratos formuláskönyv*, Történelmi Tár, 1904, 529. [Adat Janus haláláról és pécsi sírjáról.]

SZAUDEK József, *Feronia istennő forrásánál Narniban, Janus Pannoniusszal, 1972-ben*, Kortárs, 1973, 311–319; *ua.* = UŐ, *Kövek és könyvek*, Bp., 1977, 82–102.

CHARLET-MESDIJAN, Béatrice, *Tito Vespasiano Strozzi et Janus Pannonius: Un commerce poétique au sein de la res publica litterarum = Hercules Latinus: Acta colloquiorum minorum...*, ed. L. HAVAS, E. TEGYEY, Debrecen, 2006, 41–53.

JANKOVITS László, *Agnes, Iuppiter, Venus = UŐ, Hazugok, fecsegők, álmodozók: Tanulmányok a régi magyar költészetéről*, Bp., Balassi, 2006, 57–59. [A *De Agnete* című epigrammáról, TELEKI, Epigr. I,341; MAYER 283–284.]

JANKOVITS László, *Az ingenium fogalma Janus Pannoniusnál = UŐ, Hazugok, fecsegők, álmodozók: Tanulmányok a régi magyar költészetéről*, Bp., Balassi, 2006, 60–67.

JANKOVITS László, *Egy elutasítás háttere: Az 1465-ös magyar követség Firenzében = UŐ, Hazugok, fecsegők, álmodozók: Tanulmányok a régi magyar költészetéről*, Bp., Balassi, 2006, 68–76.

RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Janus Pannonius epigrammáinak új kiadásához = Classica, mediaevalia, neolatina*, II, ed. L. HAVAS, E. TEGYEY, Debrecen, 2007, 117–125.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2011. évfolyam 4. szám

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Janus Pannonius és a szekszárdi apátúr = Summa: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. MACZÁK Ibolya, Piliscsaba, 2007, 288–299.

VASS Éva Tünde, JANKOVITS László, *Nemzeti Plutarkus = Tudomány és kutatás a Klimó Könyvtárban: Konferencia a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában, 2006. szeptember 26. „...használd ezt a könyvtárat ... a haza tisztességére és oltalmára, magad és mások hasznára”*, szerk. POHÁNKA Éva, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Könyvtára, 2007, 97–106.

DALLOUL Zaynab, Kovásznai Sándor kommentárja *Janus Pannonius elégiáihoz = Varietas gentium – Communis Latinitas: A XIII. Neolatin Világkongresszus (2006) szegedi előadásai*, szerk. LÁZÁR István Dávid, SZÖRÉNYI László, Szeged, 2008, 147–151.

KISS Farkas Gábor, *Giano Pannonio nell'educazione umanistica: la fortuna del Panegirico di Guarino Veronese a Vienna*, Nuova Corvina, no. 20, 2008, 152–159.

MUNIER, Charles, *Étude littéraire de l'épigramme M. 321 de Janus Pannonius*, *Caenae Hungaricae*, 4–5(2007–2008), 33–47.

ÖTVÖS Zsuzsanna, *Kutatási beszámoló az ÖNB Suppl. Gr. 45 jelzetű humanista vocabulariumról*, *Antik Tanulmányok*, 52(2008), 245–253. [Egy korábban J. P. autográfának tartott kéziratról.]

PÁL József, *L'immortalità dell'anima e Ad animam suam di Giano Pannonio*, Nuova Corvina, no. 20, 2008, 143–151.

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Janus Pannonius szülőhelyéről = „Nem súlyed az emberiség”: Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2008 (<http://www.iti.mta.hu/szorenyi60.html>).

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Janus Pannonius vélt ábrázolásai*, *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 50–52(2005–2007), Pécs, 2008, 154–168.

HAVAS, László, *L'Idéal de la cité dans l'oeuvre de Janus Pannonius comme un antipode de l'empire conceptualisé par Matthias Corvin = Matthias and His Legacy: Cultural and Political Encounters between East and West*, eds. Attila BÁRÁNY, Attila GYÖRKÖS, Debrecen, University of Debrecen, 2009, 149–162.

MUNIER, Charles, *Beatus Rhenanus et Janus Pannonius*, *Les Amis de la Bibliothèque Humaniste de Sélestat : Annuaire*, 2009, 7–18.

RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Andrea Mantegna és Janus Pannonius*, *Művészettörténeti Értesítő*, 58(2009)/1, 1–16.

SZÖRÉNYI László, *Attila strumento di diplomazia: Janus Pannonius ambasciatore di Mattia a Roma*, Nuova Corvina, no. 20, 2008, 16–29. (Magyarul megjelent: UŐ, *Harmóniára teremtve: Tanulmányok Mátyás királyról*, Bp., Lucidus, 2009, 79–95.)

SZÖRÉNYI László, *Dákok Rómában: Janus Pannonius és a szentévi zarándoklat = UŐ, Harmóniára teremtve: Tanulmányok Mátyás királyról*, Bp., Lucidus, 2009, 29–43.

SZÖRÉNYI László, *Janus Pannonius és a Hunyadiak = UŐ, Harmóniára teremtve: Tanulmányok Mátyás királyról*, Bp., Lucidus, 2009, 45–61.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2011. évfolyam 4. szám

DALLOUL Zaynab, *Kovácsnai Sándor és az európai kommentártörténeti hagyomány*, ItK, 114(2010), 99–121.

FÁJ Attila, *Két Íliász-epizód árnyéka Janus Pannonius sorsán*, Jelenkor, 53(2010)/2, 209–213.

HAVAS, László, *La conception de l'histoire chez le poète hongrois Janus Pannonius = Acta conventus Neolatini Budapestinensis: Proceedings of the Thirteenth International Congress of Neo-Latin Studies*, gen. ed. Rhoda SCHNUR, eds. Amedeo DI FRANCESCO, László SZÖRÉNYI et al., Tempe (Arizona), 2010, 281–289.

RITOÓK SZALAY, Ágnes, *L'edizione critica delle opere di Janus Pannonius = Acta conventus Neolatini Budapestinensis: Proceedings of the Thirteenth International Congress of Neo-Latin Studies*, gen. ed. Rhoda SCHNUR, eds. Amedeo DI FRANCESCO, László SZÖRÉNYI et al., Tempe (Arizona), 2010, 613–620.

SÁRKÖZY, Péter, *L'edizione delle poesie di Janus Pannonius di Norbert Conradi (1754) = Acta conventus Neolatini Budapestinensis: Proceedings of the Thirteenth International Congress of Neo-Latin Studies*, gen. ed. Rhoda SCHNUR, eds. Amedeo DI FRANCESCO, László SZÖRÉNYI et al., Tempe (Arizona), 2010, 653–660.

TAR Ibolya, *Janus Pannonius Racacinus-elégiája = Ab Uppsalia usque ad Debrecinum*, szerk. HAVAS László, TEGYEY Imre, Debrecen, 2010 (Classica, Mediaevalia, Neolatina, 5), 113–123.

RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Borbála asszony a rokkánál* [Eleg. I,6,101–102, 113–116], Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 30(2011), 393–394.

RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Janus Pannonius leveleinek kézírata a Pray-gyűjteményben*, Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, 14–15(2011), 283–292.

Fordítások

JANUS PANNONIUS, *Epigrammata – Epigramme*, Lateinisch–Deutsch, Hrsg., Vorwort, Anmerkungen und Übersetzung von Josef FABER, Norderstedt, 2009.

JANUS PANNONIUS, *Epigram*, ford. Zaim ROFIGI, Mangasi SIHOMBING, Yogyakarta, Omahsore, 2010. [Fordítások indonéz nyelven.]

Ismeretterjesztő írások

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *575 évvel ezelőtt történt: Hol és mikor született Janus Pannonius?*, Élet és Tudomány, 2009. szeptember 18., 38. szám, 1194–1195.

KUSTÁR Ágnes, *Janus Pannonius arcikonstrukciója: Melyik az igazi?*, Élet és Tudomány, 2009. december 18., 51–52. szám, 1641–1643.

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Talányos arcképek: Kegyelmed-e a magyar Janus?*, Élet és Tudomány, 2009. december 18., 51–52. szám, 1644–1645.

PAJORIN KLÁRA

ARAGÓNIAI BEATRIX SZEREPE
MÁTYÁS KIRÁLY IRODALMI MECENATÚRÁJÁBAN

Antonio Bonfini a *Rerum Ungaricarum decades*ban, mely évszázadokon át meghatározta a magyar történelemről és a magyar reneszánszról szóló nemzetközi és magyarországi ismereteket, arról tudósít, hogy a budai királyi udvar gyakorlatilag Mátyás király felesége, Aragóniai Beatrix befolyásának és kezdeményezőkétségének köszönhetően reneszánsz műveltségét.¹ A külföldiek ezt általában komolyan vették, a magyarok közül viszont sokan elhallgatták vagy túlzásnak vélték, Balogh Jolán pedig, akinek mindmáig a legtöbb adatot köszönhetjük Mátyásról és koráról, egyenesen tévhitnek nevezte. Bár méltányolta a királyné diósgyőri és óbudai építkezéseit, itáliai vásárlásait és az udvar szellemi életében betöltött szerepét, továbbá a neki írt és ajánlott műveket, úgy látta, hogy Beatrix komoly tevékenységet csak a zenei élet megszervezésében fejtett ki.² Beatrixról azóta is kevés szó esett, vagy ha igen, akkor tevékenységének megítélése távol állt attól, amit monográfiája, Berzeviczy Albert a maga *sine ira et studio* szemléletével képviselt.³ Mikó Árpád, annak tudatában, hogy „az észre sem vett előítéletektől a legnehezebb megszabadulni”,⁴ Beatrix kultúrátámogatásáról perújrafelvételt kezdeményezett. Felvázolva magyarországi elutasításának tényét, okait és időrendjét, tanulmányozni kezdte mecenatúráját, és rámutatott arra, hogy a királyné az esztergomi reneszánsz kultúrában meghatározó szerepet játszott, és a budai reneszánsz építkezésekhez is volt köze.⁵ Mikó vizsgálódásai az utóbbi évtizedek magyar reneszánszkutatásában fontos lépést jelentenek, és kiindulópontul szolgálhatnak ahhoz, hogy Mátyás mecenatúrájáról egy tárgyilagosabb, a megrögzött sztereotípiáktól és elfogultságoktól mentes kép jöjjön létre. E célból az alábbiakban a királyi frigy létrejöttétől kezdve Mátyás haláláig a magyar irodalmi kapcsolatokat és Beatrix irodalmi mecenatúráját vesszük szemügyre.

¹ Vö. Antonius de BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades*, IV, ed. I. FÖGEL, B. IVÁNYI, L. JUHÁSZ (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, a továbbiakban: BSMRAe), Bp., Egyetemi ny., 1941, 135.81.

² BALOGH Jolán, *A művészet Mátyás király udvarában*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1966, I, 170, 4. jegyzet.

³ BERZEVICZY Albert, *Beatrix királyné (1457–1508): Történelmi élet- és korrajz*, Bp., MTA, 1908 (Magyar Történelmi Életrajzok).

⁴ MIKÓ Árpád, *Beatrix királyné = Hunyadi Mátyás, a király: Hagyomány és megújulás a királyi udvarban, 1458–1490*, kiállítási katalógus, Bp., BTM, 2008, 251–253.

⁵ *Uo.*, 253.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

Új hazájában – Bonfini beszámolója szerint – a királyné teljesen átalakította a magyar udvartartás rendjét, szokásait és etikettjét.⁶ Ebben a nápolyi fejedelmi udvarnak a példáját követte, amely pompája tekintetében felülmúlta Itália valamennyi fejedelemségét. A nápolyi udvari műveltség nemzetközi hírnevét – mint ismeretes – Beatrix nagyapja, Aragóniai Alfonso teremtette meg, aki, mint kora több más fejedelmének, Mátyásnak is egyik eszményképe volt. Alfonso a Castel Nuovo építését Vitruvius művével a kezében személyesen felügyelte, nagy könyvtárat létesített, és kora legkiválóbb humanistáival vette magát körül. Szenvedélyes műgyűjtő volt, könyveken kívül táblaképeket, kámeákat, antik gemmákat, pénzeket és medálokat gyűjtött.⁷ Beatrix apja, I. Ferdinando/Ferrante is nélkülözhetetlennek tartotta a műveltséget. Beatrixnak kislány korában latin grammatika-könyvet adott a kezébe, Vergiliust és Cicero-kódexeket ajándékozott, és elérte, hogy lánya ne csak szép és erényes, hanem az irodalomban és tudományban is járatos legyen.⁸ Beatrixot mind a kortársak, mind a kései utókor a 15. század legkiválóbb tudós hölgyei között említették.⁹ Kitűnően szónokolt és csevegett latinul, és Galeotto Marzio szerint azonnal, valamint bőségesen idézte az ókori latin auktorokat a mindennapi beszédben.¹⁰ Bonfini a *Symposion*jában a férfiakkal egyenrangú partnerként, mintegy filozófusként és teológusként ábrázolta, de más humanisták is dicsérték műveltségét.

Az irodalom szeretetét Beatrix a szülői házból hozta magával. A könyv az uralkodói reprezentációnak fontos kelléke volt, amely a királynénak köszönhetően jelent meg a budai majolika padlócsempéken és máshol – pl. a Corvina-könyvtár kódexeiben – található emblémákon. Ezt a műfajt Budán korábban nem ismerték.¹¹ Megalkotásukhoz az Aragóniai-emblémák jelentették a mintaképet vagy az átvételi lehetőséget.¹² A Budán is ábrázolt nyitott könyv eredetileg Aragóniai Alfonso emblémája volt,¹³ családja tőle örökölte. A magyar udvarban ez az embléma beszédesen hirdette az uralkodó könyvek iránti

⁶ BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades*, i. m., 135.83.

⁷ Armando PETRUCCI, *Biblioteca, libri, scritture nella Napoli aragonese = Le biblioteche nel mondo antico e medievale*, a cura di Guglielmo CAVALLO, Roma-Bari, Laterza, 1988, 192–195; Concetta BIANCA, *Alla corte di Napoli: Alfonso, libri e umanisti = Il libro a corte*, a cura di Amedeo QUONDAM, Roma, Bulzoni, 1994, 177; Thomas HAFNER, *Die Bibliothek des Kardinals Giovanni d'Aragona (1456–1485)*, Wiesbaden, Ludwig Reichert, 1997, 31–33; Gemma COLESANTI, *V. Alfonz és a nápolyi Aragón királyság = Királynők messzi földről: Magyarország és Katalónia a középkorban*, szerk. Ramon SAROBE, TÓTH Csaba, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 2009, 413–415.

⁸ HAFNER, i. m., 35.

⁹ P. O. KRISTELLER, *Learned Women of Early Modern Italy: Humanists and University Scholars = Uő, Studies in Renaissance Thought and Letters*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1985 (Storia e Letteratura, 166), 189.

¹⁰ Galeottus MARTIUS, *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae*, ed. Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, Teubner, 1934 (BSMRAe), 4, 24.

¹¹ MIKÓ, i. m., 252.

¹² *Uo.*, 251–252; BALLA Gabriella, *Beatrix hozománya = Az itáliai majolikaművészet és Mátyás király udvara*, kiállítási katalógus, szerk. BALLA Gabriella, Bp., Iparművészeti Múzeum, 2008, 18–22; GYULAI Éva, *Hunyadi Mátyás emblémái a 16–17. századi emblémáskönyvekben*, Publicationes Universitatis Miskolcensis: Sectio Philosophica, 14(2009)2, 42–68.

¹³ COLESANTI, i. m., 413.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

szeretetés és irodalompártolói tevékenységét. Erről Marzio is megemlékezik, elbeszélve, hogy a szokásos újévi jutalomosztáskor Mátyás előhozattatta az ő műveit magukban foglaló kódexeket, és arannyal rakatta tele.¹⁴

Már a királyné érkezése is három neves itáliai humanista Magyarországgal való kapcsolatát segítette elő vagy erősítette. Ludovico Carbone Mátyást dicsőítő dialógusa keletkezésének (1475–1476 tájt) a háttérben Beatrix esküvője állhatott, melyet Nápolyban már 1474-ben megkötöttek, bár a szerző azt írja, hogy elsősorban Ernuszt Zsigmond pécsi püspöknek és ferrarai tanítványainak Mátyás-dicséretei hatására írta meg a művét.¹⁵ A fejedelem, Ercole d'Este és felesége, Eleonora is bátoríthatta őt, akik Mátyással sógorságba kerültek. Közvetlenül Beatrix után érkezett Magyarországra Francesco Bandini, Marsilio Ficino barátja, a firenzei neoplatonikusok egykori fő szimpozionrendezője. 1476 végén Ferrarában Lorenzo de' Medici ügyeit képviselte, s magyarországi missziójára akkortájt kapott megbízást.¹⁶ Taddeo Ugoletto¹⁷ is Beatrixot követve érkezhetett Budára, ahol 1477-től működött. Corvin János nevelőjeként ismerjük, de Beatrix érkezésekor Corvin még csak két éves volt, és bizonytalan jövőnek nézett elébe, így feltehetően Ugolettot nem az ő nevelésére hívták meg. Francesco d'Aragonát, Beatrix öccsét taníthatta, aki nyolc évet töltött Magyarországon. Francesco tizenöt éves korában, nővérével együtt érkezett Budára, abból a célból, hogy a katonai mesterséget a magyaroktól sajátítsa el. Nemcsak vitézséget tanult, hanem humanista műveltséget is, amelyből Itáliába visszatérve IV. Sixtus pápa előtt nápolyi követként adott ízelítőt.¹⁸

Bonfini elmondja, hogy Beatrix művészeket, mestereket, írókat, költőket, tudósokat hívatott új hazájába,¹⁹ jogászokat azonban nem említ. Juan Luís Vives jogtudományi munkája szerint Mátyás idejében Magyarországon hiányoztak a jogtudósok, s Beatrix hozta őket Nápolyból Budára. Mint Vives írja, ezután ott is, ahol addig béke és egyetértés uralkodott, pereskedtek az emberek és jogorvoslásokkal foglalkoztak, s ebből akkora kár keletkezett, hogy Mátyás a nápolyi jogászokat kizavarta országából.²⁰ Egyes tudósok

¹⁴ MARTIUS, *i. m.*, 22–23.

¹⁵ Ludovicus CARBO, *Dialogus de laudibus rebusque gestis regis Matthiae = Olaszországi XV. századbeli írónak Mátyás királyt dicsőítő művei*, kiad. ÁBEL Jenő, Bp., MTA, 1890 (Irodalomtörténeti Emlékek, 2), II, 188.

¹⁶ Cesare VASOLI, *Bandini, Francesco = Dizionario biografico degli Italiani*, a továbbiakban: *DBI* (I–, Roma, Enciclopedia italiana, 1960–), V, 709; Rózsa FEUER-TÓTH, *Art and Humanism in Hungary in the Age of Matthias Corvinus*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990 („Studia Humanitatis”, 8), 56–66, 136–138; Gábor HAJNÓCZI, *Un discepolo del Ficino a Buda*, *Verbum*, 1(1999), 13–20.

¹⁷ Fortunato RIZZI, *Un umanista ignorato Taddeo Ugoletto*, *Aurea Parma*, 1–2(1953)/1–2, 1–17, 79–90; Angelo CIAVARELLA, *Un editore ed umanista filologo Taddeo Ugoletto detto Della Rocca*, *Archivio Storico per le Provincie Parmensi*, s. 4, 9(1957), 133–173.

¹⁸ S. BERSARI, *Aragona, Francesco d' = DBI*, VII, 694.

¹⁹ BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades, i. m.*, 135.

²⁰ Io. Lodovici VIVIS Valentini *De corruptis artibus*, Pars 3, liber 7, *De corrupto iure civili = Uő, Opera*, Basileae, Nic. Episcopus iunior, 1555, I, 434–435; KAKUCSKA Mária, *Juan Luís Vives Mátyás királyról = Ab Uppsalia usque ad Debrecinum: A Neolatin Tanulmányok Nemzetközi Társasága (IANLS) XIV. Nemzetközi Kongresszusa ... magyar előadónak dolgozatai...*, szerk. HAVAS László, TEGYEY Imre, Debrecen, Societas Neolatina Hungarica Sectio Debreceniensis, 2010, 33–44.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

Vives történetét úgy értelmezték, hogy Mátyás a római jogot készült bevezetni Magyarországon, mások viszont ezt cáfolták, és a beszámolót légből kapottnak tekintették.²¹ Ellenérvként az is megjelent, hogy más adatok Vives történetét nem támasztják alá. Beatrix környezetéből egyébként csak egyetlenegy olasz nevű jogászt ismerünk (Justinianus Cavitelli). Ő valószínűleg azzal a személlyel azonos, aki 1483-ban az udvari bíróság egyik protonotariusi tisztségét töltötte be, majd a következő évben eltávozott az életből.²²

Ismeretes, hogy Beatrix nem mindig váltotta be a külföldről érkezettek reményeit. A poéták, a rétorok és a tanárok – írja Bonfini, aki maga is közéjük tartozott – jóval szegényebben tértek vissza hazájukba, mint ahogy Magyarországra érkeztek.²³ Más források viszont arról szólnak, hogy Budán nagy fizetésben, pazar ajándékokban részesültek. Igaz, az ajándékozás kegyét nem a felesége, hanem többnyire a király gyakorolta. Bonfini *Symposion*jában a lakomán részt vevő szónokok teljesítményét Mátyás rendkívül gazdag ajándékokkal honorálta, csak a kigúnyolt Marzióét jutalmazta szerényen.²⁴ Bonfininak például jól fizetett felolvasói állást adott Beatrix mellett.²⁵ Ugolino Verinónak a verseskönyvéért, melyben egy Mátyás-*panegyricus* is olvasható, lovakat, pénzt és kiváltságleveleket ajándékozott (1484 körül),²⁶ Francesco Cinzio Benincasa koszorús költő és diplomata pedig birtokadományban részesült.²⁷ Ugolino a verseskötete egyik költeményét *Beatrici reginae Pannoniae poëtarum faultrici* címezte, s azt írta, hogy a királyné mindig kedvelte a költőket.²⁸ Ez igaz lehetett, sőt úgy tűnik, a királyné előnyben részesítette őket a prózairókkal szemben. Erre utalhat, hogy a mindennapi társalgásban Vergiliust és Ovidiust idézett.²⁹

Míg Mátyás olvasmányélményeiről sok adattal rendelkezünk, Beatrix könyvszeretetről és olvasási szokásairól keveset tudunk. A saját udvartartásában felolvasó működött. Beatrix irodalmi mecenatúrája kevésbé volt látványos, mint a férjéé, és ez lehetett az egyik oka annak, hogy Mátyáshoz képest viszonylag kevesen ajánlottak irodalmi művet,

²¹ BALOGH, *i. m.*, 682; CSÁSZÁR Mihály, *Az Academia Istropolitana*, Pozsony, Eder, 1914, 88; György BÓNIS, *Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn*, Mediolani, typis Giuffrè, 1964 (*Ius Romanum Medii Aevi*, Pars V, 10), 52–58.

²² BÓNIS, *i. m.*, 54.

²³ BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades*, *i. m.*, 135.86.

²⁴ Antonius BONFINIS, *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*, ed. Stephanus APRÓ, Bp., Egyetemi ny., 1943, 57.645; 58.659; 118.680–681.

²⁵ „...nec parvo quidem Picentem rhetorem salario conduxit fausteque Beatrici legere” (BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades*, *i. m.*, 143.182).

²⁶ *Olaszországi XV. századbeli írónak Mátyás királyt dicsőítő művei*, *i. m.*, XIV, 1. jegyzet.

²⁷ Benincasa, Francesco = *DBI*, VIII, 523–525; Florio BÀNFI, *Cinzio Francesco Benincasa, umanista-diplomatico anconetano in Ungheria*, *L'Europa Orientale*, n. s. 18(1938), 166–178; Uő, *Ancora Cinzio Francesco Benincasa*, *L'Europa Orientale*, n. s. 18(1938), 426–430; Ronald W. LIGHTBOWN, *Francesco Cinzio Benincasa*, *Italian Studies*, 19(1964), 28–55; *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn: Schallaburg '82*, Wien, Niederösterreichische Landesregierung, 1982, 116. sz., 229.

²⁸ „Vatibus haec sacris semper amica fuit” (*Olaszországi XV. századbeli írónak Mátyás királyt dicsőítő művei*, *i. m.*, 344).

²⁹ Lásd 10. jegyzet.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 143. szám

ajándékoztak könyvet neki. Fennmaradt kötetei nem árulkodnak határozott, önálló irodalmi ízlésről, sem pedig könyvgyűjtő szenvedélyről. Könyvtára elkülönült Mátyás Corvinájától, s bár voltak nagyon szép és értékes kódexei, a saját könyvtárának gyarapításában – ellentétben a zenészek megnyerésére irányuló tevékenységével –, úgy látszik, ő maga különösebben nem buzgólkodott. Erre nem is volt szüksége, mivel a Corvina-könyvtárt ő is a magáénak tekinthette. A Corvina könyveinek igénylője, beszerzője viszont maga Mátyás volt.³⁰ A királyné ránk maradt könyveinek jó része még lánykorában, Itáliában készült, s tulajdonosuk ajándékba kapta őket.³¹ A saját könyvtárának állománya becslés szerint egykor kb. 50–100 tétel lehetett.³² A fennmaradt köteteket legutóbb J. E. García ismertette.³³ Ezt a listát máris bővíteni lehet. Például Pármában őrzik A. Cornazano *Del modo di regere e di regnare* című művének Beatrix számára készült másolatát, melynek eredetijét 1476 körül a szerző Beatrix nővére, Elenora számára írta.³⁴ Kiegészítendő a lista a *Confessionale di S. Antonino* című művel is, melyet nyomtatásban Diomedede Carafának³⁵ és Beatrix királynénak szóló ajánlással a páрмаi származású Giovanni Marco Cinico jelentetett meg.³⁶

A magyar kultúra és irodalom a királyné révén magyarországi egyházi javadalmat kapott Aragóniai rokonoknak (Giovanni d’Aragona/Aragóniai János, Ippolito d’Este) is sokat köszönhet. Velük – hasonlóképpen, mint Beatrix jöveletekor – olaszok valóságos hada érkezett Magyarországra. A külföldiek, különösen a humanisták szemében az egész ország fényét emelte Beatrix bátyja, Aragóniai János kardinális, esztergomi adminisztrátor, majd érsek.³⁷ 1479. április 19-én nevezte ki a pápa magyarországi követévé, azzal a megbízással, hogy Mátyást a török elleni háború elkezdésére buzdítsa. 1479 végén érkezett Budára, s kb. fél évet töltött Magyarországon. Mátyás ekkor nevezte ki esztergomi érsekké (1484-ben erősítette meg a pápa). 1483. szeptember–1484. június között ismét Magyarországon tartózkodott szentszéki követként és magyar egyházfőként.³⁸

Az ifjú bíboros a magyar reneszánsz kultúra fejlődésében fontos szerepet töltött be. Kitűnő humanista nevelést kapott, és nagy kódexgyűjteménnyel rendelkezett.³⁹ Könyvtárában megtalálható volt Alberti *De re aedificatoriája* és Filarete építészeti traktátusa,

³⁰ Vö. Naldus NALDIUS, *De laudibus Augustae Bibliothecae* = Mathias BELIUS, *Notitia Hungariae novae historico-geographica*, III, Viennae Austriae, Ghelen, 1730, 629.

³¹ CSAPODI Csaba, *Beatrix királyné könyvtára*, MKSz, 80(1964), 201–224.

³² *Uo.*, 221.

³³ Joan E. GARCÍA, *Aragóniai Beatrix könyvtára = Királynéok messzi földről*, i. m., 460–465.

³⁴ COLESANTI, 7. jegyzetben i. m., 415.

³⁵ F. PETRUCCI, *Carafa, Diomedede* = DBI, XIX, 524–530; Éva VIGH, *Virtù di vita civile tra Napoli e Buda: Memoriali di Diomedede Carafa*, Nuova Corvina, 20(2008), 30–37.

³⁶ M. DE NICHILLO, *Cinico, Giovanni, Giovan Marco (Giovan Marco da Parma)* = DBI, XXV, 635; PETRUCCI, i. m., 195–196.

³⁷ HAFFNER, 7. jegyzetben i. m.; E. PASZTOR, *Aragona, Giovanni d’* = DBI, III, 697–698.

³⁸ PASZTOR, *Aragona, Giovanni d’*, i. m., 698.

³⁹ HAFFNER, i. m., passim; Joan E. GARCÍA, *Aragóniai János esztergomi érsek könyvtára = Királynéok messzi földről*, i. m., 470–479.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 1. szám

melyek a Corvina-könyvtárt is ékesítették.⁴⁰ Mátyás sógorától is kaphatott javaslatokat a könyvbeszerzéseire. Az 1480-as évek elején készültek először a budai könyvtár számára Firenzében urbinói stílusú all'antica díszítésű kódexek, amihez feltehetően a bíboros nyújtott mintát, mivel az évtized elején a nápolyi miniatúraművészetben az all'antica díszítési mód az ő kódexei révén honosodott meg.⁴¹ Pócs Dániel kimutatta, hogy a Corvina-könyvtár megteremtésében Mátyás tudatosan Federico da Montefeltre urbinói könyvtárának a példáját követte.⁴² Beatrix királyné az 1480-as évek elejére datált díszkódexei, a Francesco Rosselli festette Psalterium és Órigenész-kötet alapján Pócs Dániel úgy látta, hogy a királynénak a Corvina-könyvtár fejlesztésében fontos szerepe lehetett.⁴³ Bizonyosnak látszik, hogy Giovanni d'Aragona áll a díszkódexek mögött, melyek feltehetően Beatrixnak és Mátyásnak szóló ajándékként készültek.

Nem csoda, hogy az urbinói vált egyes itáliai könyvtárak és a Biblioteca Corviniana előképévé. Bessarion kardinális, Federico da Montefeltre barátja, keresztkomája lévén, halála (1472) előtt a fejedelem urbinói palotájában helyezte el könyvtárát, hogy Federico juttassa el majd azt Velencébe. A kardinális 1468-ban addig gyűjtött könyveit már elajándékozta Velencének, hogy azokból ott egy nyilvános könyvtárat létesítsenek. Federico 1474-ben átadta Velencének Bessarion könyvtárát.⁴⁴ Bessarion és Federico hívei mindkét mecénás részéről kölcsönös támogatásban részesültek, majd a bíboros halála után Urbino lett Közép- és Dél-Itália irányadó humanista székhelye.

Előkelő származása, személye, irodalmi műveltsége, kapcsolatai és nem utolsósorban anyagi helyzete miatt Aragóniai Jánost a pápa kitüntetően kezelte, és egyházi személyek, valamint a humanisták keresték a kegyeit. Népszerűségét fokozta, hogy Magyarország legtekintélyesebb és leggazdagabb érseksége mellett feltűnően sok olasz egyházi javadalommal rendelkezett. A nápolyi humanisták mellett főképp a római irodalmárok körében volt népszerű, de Marsilio Ficino is kapcsolatba lépett vele. 1479 eleje tájt juttatta el hozzá három platónikus „declamatio”-ját (*tres declamationes Platonicae potius quam Tullianae*), melyben önismereti munkára és az erényes életre buzdította őt. Ugyanazon év február 28-án, nem egészen két hónappal Giovanni magyarországi legátussá való szentszéki kinevezése (1479. április 19.)⁴⁵ előtt írt neki egy művet, melyben Aragóniai Alfonso szerepel, amint a túlvilágról egy ún. oraculumot ad elő fiának, Ferdinándnak, jósolva a jövőről.⁴⁶ A firenzei-nápolyi politikai kapcsolatok éppen abban az időben éledtek fel. 1479-ben Nápoly és a Szentszék békét kötött Firenzével, s decemberben Lo-

⁴⁰ FARBAKY Péter, *Chimenti Camicia, Mátyás firenzei asztalos-építész és szerepe a budai királyi építkezésekben = Hunyadi Mátyás, a király*, 4. jegyzetben i. m., 313.

⁴¹ PÓCS Dániel, *Urbino, Firenze, Buda – minták és párhuzamok a királyi könyvtár fejlődésében = Hunyadi Mátyás, a király*, i. m., 152.

⁴² *Uo.*, 152–157.

⁴³ *Uo.*, 152.

⁴⁴ CONCETTA BIANCA, *La formazione della biblioteca latina del Bessarione = Da Bisanzio a Roma: Studi sul cardinale Bessarione*, Roma, Roma nel Rinascimento, 1992, 47–49; UŐ, *L'accademia del Bessarione tra Roma e Urbino*, *uo.*, 123–138.

⁴⁵ HAFFNER, i. m., 14, 46.

⁴⁶ MARSILIUS FICINUS, *Opera ... omnia*, Basileae, per Henricum Petri, 1561, I, 812, 816–820.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 1. szám

renzo de' Medici személyesen vonult le Nápolyba, ahol a következő év februárjáig vendégeskedett. Aragóniai János Magyarországról visszatérőben a Szentszékhez, 1480 augusztusában Firenzébe érkezett,⁴⁷ s ott feltehetően Ficínóval is találkozott. Augusztus 20-án Ficino levelet írt neki a megszemélyesített Filozófia nevében. Talán nem véletlen, hogy a filozófus éppen Aragóniai János firenzei látogatása után állította össze Mátyás számára levelei két könyvét, törökellenes exhortációjával együtt (*Exhortatio ad bellum contra Barbaros*), mely 1480. október 1-jén keletkezett.⁴⁸ Nem sokkal Otranto ostroma előtt, ahová Mátyás is küldött hadakat apósa megsegítésére a török ellen.⁴⁹

Giovanni d'Aragona nagyszámú kíséretében Raffaele Maffei da Volterra⁵⁰ és Felice Feliciano személyében két neves humanista érkezett ide. Feliciano római feliratokat gyűjtött és jegyzett le, és minden bizonnyal nagy hatást gyakorolt a magyarok feliratgyűjtésére. Ifjúkora óta kódexeket másolt, illuminált, és könyvkötéssel, -kiadással, nyomdászattal is foglalkozott.⁵¹ Az újabb kutatások szerint a Beatrixnak ajánlott Psalteriumot ő kötötte be.⁵² Maffei érdekes beszámolót írt magyarországi benyomásairól Niccolò Liscinek, később pedig a magyarok történetének megírásában hasznosította élményeit. Magyar története *Commentarii* című művében olvasható, mely nyomtatásban először 1506-ban Rómában jelent meg. Szerzője Thuróczy krónikájának kiadását és Enea Silvio Piccolomini nyomtatásban megjelent műveit használta fel hozzá forrásul, de a magyar orális hagyományból is merített.⁵³ A könyvnek fontos szerepe volt a Magyarország története iránt érdeklődő külföldiek korai tájékoztatásában, ugyanis Ranzano és Bonfini magyar történeti műve csak a 16. század közepén jelent meg nyomtatásban. Ismeretes, hogy Balassi Bálint tanulókorában az 1530. évi kiadásának az egyik példányát forgatta, és a nevét is belejegyezte.⁵⁴

A zenei élet hatékony támogatása mellett Beatrix a magyar történelem korszerű feldolgozásának támogatásában játszott kiemelkedő szerepet. A királyné apja, Ferdinando

⁴⁷ *Diario fiorentino: Dal 1450–1516* di Luca LANDUCCI, annot. da Jodoco DEL BADIA, Firenze, Sansoni, 1883, 33–34, 36.

⁴⁸ FICINUS, *i. m.*, 721–722; Valery REES, *Ficino's Advice to Princes = Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy*, ed. Michael J. B. ALLEN, Valery REES, Martin DAVIES, Leiden–Boston–Köln, Brill, 2002 (Brill Studies in Intellectual History, 108), 349–350.

⁴⁹ *Otranto, 1480: Atti del Convegno internazionale di studio promosso in occasione della caduta di Otranto ad opera dei Turchi*, I–II, a cura di Cosimo Damiano FONSECA, Galatina, Congedo, 1987.

⁵⁰ S. BENEDETTI, *Maffei, Raffaele* = *DBI*, LXVII, 252–256; Florio BANFI, *Raffaello Maffei in Ungheria*, *L'Europa orientale*, 17(1937), 462–488; John F. D'AMICO, *Renaissance Humanism and Churchmen on the Eve of the Reformation*, Baltimore–London, The Johns Hopkins University Press (Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science, 101st ser., 1), 1983, passim; KÖSZEGHY Péter, *Balassi Bálint: Magyar Alkibiadész*, Bp., Balassi Kiadó, 2008, 98–103.

⁵¹ F. PIGNATTI, *Feliciano, Felice (Antiquarius)* = *DBI*, XLVI, 83–90; RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *A római feliratok gyűjtői Pannóniában* = UŐ, „*Nympha super ripam Danubii*”: *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Bp., Balassi Kiadó, 2002, 80–86; UŐ, *Nympha super ripam Danubii* = uo., 90–97; HAFFNER, *i. m.*, 14.

⁵² ZSUPÁN Edina, *A Beatrix-Psalterium geneziséhez*, *Művészettörténeti Értesítő*, 2010, 248–252.

⁵³ BANFI, *i. m.*, 479–488.

⁵⁴ KÖSZEGHY, *i. m.*, 98–99.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

elsősorban Nápoly és Beatrix hatalmi érdekeit tartotta szem előtt, és minden eszközt felhasznált politikai céljainak érvényesítésére. Ebben az is közrejátszhatott, hogy maga is használta – egy Hunyadi és I. Alfonso közti egyezség alapján – a magyar királyi címet.⁵⁵ Köztudott, hogy 1488-ban követeként érkezett Budára Pietro Ranzano,⁵⁶ akinek a magyar történelem első humanista interpretációját, az *Epithoma rerum Ungararum*ot köszönhetjük. A kiténő szónok és író, Giovanni d’Aragona hajdani nevelője 1468 óta állt a nápolyi király szolgálatában, és régi jó ismerőse kellett hogy legyen Beatrixnak. Magyarországi követségének célja a királyné trónutódlásának támogatása volt Corvin Jánossal szemben. Érkezésekor már ország-világ tudta, de felesége előtt Mátyás még mindig titkolta, hogy fia örökösödését készíti elő. Ranzano megbízza nevében a kiszivárgott tényekkel szembesítette a királyt, és szigorúan figyelmeztette őt, hogy tartsa tiszteletben Beatrixot. Elmondta Mátyásnak, hogy a trónutódlási előkészületeket igazságtalannak és sérelmesnek tartja a királynéra nézve, aki még nem olyan öreg, hogy ne lehetnének utódlásra alkalmas gyerekei (Beatrix akkor harmincegy éves volt, és 1485-ben, Bécs elfoglalásakor, amikor Mátyás Corvinnal kapcsolatos terveinek az első jelei megmutatkoztak, mindössze a huszonhetedik évében járt). Ranzano közölte a királlyal, hogy az lenne helyénvaló, ha halála után Beatrix lépne a helyére. A királynak ez a követség nem tetszett, de fejedelmi módon bánt magával a követtel.⁵⁷

Ranzano 1489 elején kezdett hozzá művéhez, s 1490. február–március tájt ért a végére.⁵⁸ Műve Mátyásnak szóló ajánlásában elmondja, hogy az előző évben, mikor Bécsben időzött, Beatrix odaadott neki olvasásra egy kódexet, mely Attilától kezdve sorrendben a magyar uralkodókat tárgyalta. Ennek a szerzője a latin retorikában nem volt eléggé járatos, a könyv stílusa nem volt illendően csiszolt, ezért Ranzano a királyné biztatására humanista köntösbe öltöztette a szöveget. Egyes helyeken kiegészítette a hiányokat, máshol elhagyta, amit fölöslegesnek érzett. Nem új történetet írt, hanem kivonatát (*epitome*) a magyar történelemnek. Kapóra is jött neki a lehetőség a könyv megírására, mivel az ő *Annales omnium temporum* című művéből, melynek már hatvan kötete elkészült, éppen egy, a magyarokról szóló fejezet hiányzott. Most ezt is megírta, így hatvanegyedik kötetként hozzáadhatja a művéhez, amelyen már harminc éve dolgozik, de még nem adta ki a kezéből.⁵⁹ A kódex, amelyet Ranzano Beatrixtól kapott, nem maradt fenn.⁶⁰ Min-

⁵⁵ HARASZTI Emil, *Zene és ünnep Mátyás és Beatrix idejében = Mátyás király: Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára*, szerk. LUKINICH Imre, Bp., Franklin Társ., [1940], II, 313.

⁵⁶ A. BARILARO, *Pietro Ranzano vescovo di Lucera umanista domenicano di Palermo*, *Memorie domenicane*, 8–9(1977–1978), 1–197; B. FIGLIUOLO, *L’umanista e teologo palermitano Pietro Ranzano (1426/27–1492/93)* = Uő, *La cultura a Napoli nel secondo Quattrocento*, Udine, Forum, 1997, 89–276; Giancarlo PETRELLA, *Per la fortuna di Pietro Ranzano, storico d’Ungheria: Excerpta dagli Annales omnium temporum nella Descrizione d’Italia di Leandro Alberti*, *Italia medioevale e umanistica*, 44(2003), 161–187.

⁵⁷ Vö. *Acta vitam Beatricis reginae Hungariae illustrantia – Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok*, közli BERZEVICZY Albert, Bp., MTA, 1914 (*Monumenta Hungariae Historica: Diplomataria*, 39), 125.

⁵⁸ KULCSÁR Péter, *Ransanus Epitomájának kéziratai*, MKsz, 85(1969), 114.

⁵⁹ Petrus RANSANUS, *Epithoma rerum Hungararum, curam gerebat Petrus KULCSÁR*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1977 (*BSMRAe*, s. n., 2), 27–28.

⁶⁰ KULCSÁR, *Ransanus Epitomájának kéziratai*, i. m., 109.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

denesetre belőle született az első humanista magyar történet, mely Ranzano elbeszélése szerint a királynénak köszönhető létrejöttét.

Angelo Callimaco Báthoryról szóló élményeit és hosszú elégiáját közzétéve Ranzano az *Epithomában* feltűnően nagy terjedelemben dicséri a váci püspököt. *De oratione dominica* című könyvecskéjében, ahol az egyik szóvivő Ranzano, Callimaco elmondja magáról, hogy igen kedvező feltételek mellett Bécsben tanított Aurelio Brandolini Lippóval együtt, és Mátyás haláláig Magyarországon és Ausztriában tartózkodott. Mátyást dicsőítő költeményt is írt, de ezt nem ismerjük.⁶¹ Vácott Báthory vendéglátását élvezte, és a róla írt költeményéért aranyat kapott ajándékba tőle (*aureo munere donatus est*).⁶² Mátyás halála után Callimaco hazatért Itáliába, és püspöki székhelyén, Lucerában felkereste Ranzanót, aki igen szívesen és bőkezűen fogadta őt.⁶³ Ekkor kerülhetett be az *Epithomába* a váci püspökről szóló dicséret. Akár Báthorytól származó ismereteket is tartalmazhat a mű. Báthory maga is foglalkozott történelemmel, sírfelirata szerint megverselt „minden” történelmi eseményt.⁶⁴ Ranzano megjegyezte, hogy miután kezébe került a Beatrixtól kapott „opusculum”, a magyar történelmet és földrajzi helyeket jól ismerő tudósokkal értekezett műve elkezdése előtt. Korábban ugyanis Itáliában nem találkozott ilyenekkel.⁶⁵ Ezek tehát magyarok lehettek, de Ranzano nem nevezte meg őket.

Giovanni d’Aragona halála (1485. október 17.) után, Hippolit érsek idején is több nápolyi és római humanista indult Buda felé, vagy küldött irodalmi művet a királyi párnak. Közülük többen Nápolyban és Rómában is otthonosan mozogtak, és több szállal kapcsolódtak egymáshoz. Némelyikük korábban Bessarion római humanista körében forgolódott (Angelo Callimaco,⁶⁶ Antonio Bonfini,⁶⁷ Galeotto Marzio,⁶⁸ Aurelio Brandolini Lippo⁶⁹), mások Pomponio Leto Academia Romanájának a tagjai voltak (Maffei, Filippo Buonaccorsi,⁷⁰ Bonfini és Cinzio Benincasa⁷¹). Raffaele Maffeit „familiarisa”, Buonac-

⁶¹ G. SCHIZZEROTTO, *Callimaco, Angelo* = *DBI*, XVI, 754–755; HUSZTI József, *Angelus Callimachus Siculus költeménye Báthory Miklóshoz*, *MKsz*, 36(1929), 9–14.

⁶² RANSANUS, *i. m.*, 81.

⁶³ SCHIZZEROTTO, *i. m.*, 756.

⁶⁴ „Hystorias omnes celebravit carmine vates”, idézi RITÓÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Báthory Miklós sirverse = Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) emlékezete: Tanulmányok „A váci püspökség Báthory emlékére 2006” alkalmából rendezett konferencia anyagából*, szerk. HORVÁTH Alice, Vác, Váci Egyházmegyei Gyűjtemény, 2007, 161.

⁶⁵ RANSANUS, *i. m.*, 28.

⁶⁶ SCHIZZEROTTO, *i. m.*, 757.

⁶⁷ Vö. Amadio GIULIO, *Un discorso inedito di Antonio Bonfini tenuto alla presenza di Federico Montefeltro*, Montalto Marche, Stab. tipogr. Sisto V, 1942; Heinz HOFMANN, *Literary Culture at the Court of Urbino during the Reign of Federico da Montefeltro*, *Humanistica Lovaniensia*, 67(2008), 29–31; FEUER-TÓTH, 16. jegyzetben *i. m.*, 50–52.

⁶⁸ G. MIGGIANO, *Marzio, Galeotto* = *DBI*, LXXI, 479.

⁶⁹ A. ROTONDO, *Brandolini, Aurelio Lippo* = *DBI*, XIV, 26.

⁷⁰ D. CACCAMO, *Buonaccorsi, Filippo* = *DBI*, XV, 78–83; Gioacchino PAPARELLI, *Callimaco Esperiente (Filippo Buonaccorsi)*, 2. ed., Roma, Nuova Novità, 1977.

⁷¹ Lásd 80. jegyzet.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

corsi vezette be Leto akadémiájába.⁷² Alessandro Cortesi, aki – mint Buonaccorsi – San Gimignano-ban született, gyermekkorától Angelo Poliziano barátja volt, s ifjan Rómába költözve bekerült Leto körébe.⁷³ Aurelio Brandolini Lippo ugyan Firenzében született, de 12 éves korától Mátyás udvarába érkezéséig Nápolyban, majd Rómában élt,⁷⁴ s onnan érkezett Mátyás udvarába. Egyébként a firenzei Bandini sem volt ebben a társaságban idegen. Diplomáciai feladatokat végezve élete jó részét maga is Rómában és Nápolyban töltötte, s magyarországi megbízatása előtt, 1476 végén–1477 elején is Nápolyban tartózkodott követként.⁷⁵

Antonio Bonfini Magyarországra jövetelében is nagy vonzerőt jelentett Beatrix személye. *Symposion*ja előszavában elmondja, hogy Beatrix híre ihlette meg őt,⁷⁶ és elsősorban Prospero Caffarelli ascoli püspök, Budán járt szentszéki követ, továbbá más, Rómában élő barátai biztatására fogott műve megírásába.⁷⁷ Nincs arra adatunk, hogy Bonfini 1486 előtt firenzei kapcsolatokkal rendelkezett volna. A magyar szakirodalomban elterjedt, hogy Firenzéből, 1486-ban könyveket hozott. A datálatlan forrás, amelyen ez az állítás alapul, egy Antonius B. személyről szól, s bár semmi bizonyíték nincs rá, feltételezték, hogy Bonfinival azonos.⁷⁸ Lehetett volna a könyvek szállítója például Antonio Brancia nápolyi követ is, akit 1486-ban küldött Ferrante király Mátyáshoz és Beatrixhoz. Megbízólevele 1486. július 4-én kelt, és tudjuk, hogy 1487. augusztus 7-én a magyar udvarban tartózkodott.⁷⁹ De az ő esetében sincs okunk feltételezni, hogy ő hozta volna ide a könyveket. Bonfini firenzei kapcsolatairól egyelőre nem tudunk. Ludovico Lazzarelli *Fasti* című költeménye viszont arról tanúskodik, hogy – az említett Francesco Cinzio Benincasával együtt – történetírónk korábban Pomponio Leto római akadémiájához tartozott.⁸⁰

Úgy tűnik, az itáliai humanisták nagy része valóban Beatrixnak és rokonainak köszönhette magyarországi meghívását. A királyné fontos szolgálatot tett a magyar kultúrának azzal, hogy kezdeményezésére az első humanista magyar történelem, Ranzano műve létrejött. Az olasz–magyar kapcsolatok alakításában családtagjaival együtt meghatározóan fontos szerepet töltött be, és inspiráló hatást gyakorolt a Mátyással kapcsolatos humanista irodalomra és a magyar művelődésre. Leszögezhető, hogy Mátyás udvarának reneszánsz kultúrája az általunk ismert nagyszerűségében sohasem alakult volna ki nélküle.

⁷² BANFI, 50. jegyzetben *i. m.*, 464.

⁷³ G. BALLISTRERI, *Cortesi, Alessandro* = *DBI*, XXIII, 751.

⁷⁴ Lásd 69. jegyzet.

⁷⁵ VASOLI, 16. jegyzetben *i. m.*, 709; PÓCS Dániel, *Mátyás király hatalmi reprezentációja és Firenze az 1480-as években: A Didymus-corvina címlapjának értelmezése és a kódex helye a királyi könyvtár tematikájában*, doktori értekezés kézirat, Bp., 2003, 193.

⁷⁶ Vö. BONFINIS, *Symposion*, 24. jegyzetben *i. m.*, 1.2.

⁷⁷ KULCSÁR Péter, *Bonfini-kéziratok*, MKsz, 111(1995), 234–236; PAJORIN Klára, *Hunyadi Mátyás és Bonfini barátja, Prospero Caffarelli*, *Publicationes Universitatis Miskolcensis: Sectio Philosophica*, 14(2009)/2, 253–261.

⁷⁸ *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, ed. ex scriptis ab Eugenio ÁBEL relictis ... Stephanus HEGEDŰS, Bp., Academia Scientiae Hungaricae–Hornyánszky, 1903, 478–479; PÓCS, 41. jegyzetben *i. m.*, 163.

⁷⁹ *Acta vitam Beatricis reginae Hungariae illustrantia*, 57. jegyzetben *i. m.*, 89–100, 106–107.

⁸⁰ Angela FRITSEN, *Ludovico Lazzarelli's Fasti christianae religionis: Recipient and Context of an Ovidian Poem = Myrica: Essays on Neo-Latin Literature in Memory of Jozef IJsewijn*, ed. Dirk SACRÉ, Gilbert TOURNOY, Leuven, Leuven University Press, 2000 (*Supplementa Humanistica Lovaniensia*, 16), 121–123.

KÓSZEGHY PÉTER

DUBITATIO UTRUM OPERA PHILOSOPHICA REGANTUR
FATO AN PROVIDENTIA¹

Az irodalomtörténet-írás számon tartja Janus Pannonius egy hasonnevű kortársát, aki ugyancsak Itáliában tanult, s ugyancsak Ioannes (Johannes) Pannonius névre hallgatott.² Ez a bizonyos Ioannes Pannonius Huszti, Kristeller és mások szerint 1484 végén vagy legvalószínűbben 1485-ben³ levelet írt Marsilio Ficinónak. Kritizálta őt, nem tartva az igaz keresztény valláshoz szükségesnek a pogány görög filozófia felélesztését és az asztrológia művelését. Válaszlevelében Ficino megvédte álláspontját, leveleinek kiadásában pedig mindkét iratot közzétette.⁴

A magyar és a nemzetközi szakirodalom más-más úton járt. Az előbbi mindenekelőtt Janus Pannonius személyét szerette volna azonosítani, az utóbbit főleg Ficino válaszlevele, az abban kifejtett világnézet érdekelte.

Huszti József volt az, aki elsőként különböztette meg a híres költő Janust Ioannestól.⁵ A kutatásban nagy előre- (vagy vissza-?) lépést jelentett Florio Bánfi tanulmánya,⁶ aki

¹ Az írásomban értelmezni próbált levélváltás címe Ficino leveleskönyvében.

² Nem költőként, hivatalos iratokon Janus Pannonius is használta a „Ioannes” alakot. Ioannes Pannonius és Ficino levélváltására először Kovásznai Tóth Sándor (1730–1792) figyelt fel, aki Ficino műveinek nyomtatott kiadásából (Marsilii FICINI *Opera omnia*, Basileae, 1576) bemásolta az ún. *Carmina inedita*ba (Marosvásárhely [Tirgu Mureş], Teleki Téka, MS 305).

³ FICINO *Platonica theologia de immortalitate animorum* (1482) és PLATONIS *Opera* (1484) c. művének és Ficino Bandinihoz intézett levelének olvasása után írja meg Ioannes Pannonius a levelét, innen a *terminus post quem*: 1484 vége vagy 1485 eleje, s ugyanez zárja ki az 1472-ben elhunyt Janus Pannonius szerzőségét. Vö. Florio BÁNFI, *Ioannes Pannonius – Giovanni Unghero: Váradi János*, ItK, 1968, 194, 12. jegyzet. 1485-re teszi a levél írását Huszti (HUSZTI József, *Tendenze platonizzanti nella corte di Mattia Corvino*, Giornale critico della filosofia Italiana, Milano–Roma, 1930, 156) és Kristeller is (Paulus Oscarius KRISTELLER, *Supplementum ficinianum*, I, Florentiae, Olschki, 1937 [reprint: 1973], p. CLVII).

⁴ Marsilii FICINI *Florentini Epistolae familiares*, Venetiis, Matteo Cadeca, 1495. (március 11.), lib. VIII, epist. 17–18. Az általam használt kiadás: *Epistolae Marsilii Ficini Florentini*, Antonius Koberger, 1497 (február 23.), CXXXI–CXXXII (http://hardenberg.jalb.de/display_page.php?elementId=926). Modern kiadás: ÁBEL Jenő, HEGEDŰS István, *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, Bp., 1903, 278 (J. P. levele), 279–281 (M. F. válasza).

⁵ HUSZTI József, *Platonista törekvések Mátyás király udvarában*, Minerva, 111(1924), 216–222; UÓ, *Tendenze...*, Milano–Roma, 1930, 155–156. (A nemzetközi szakirodalomban máig előfordul a levél Janus Pannoniusnak, a költőnek tulajdonítása.)

⁶ BÁNFI, *i. m.*, 194–200.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

egyrészt ismert adatok mozaikjából rakott ki igen körvonalas portrét, másrészt újabb megfigyeléssel is szolgált: egy vatikáni kódexben lévő verseckérőről megállapította, hogy Váradi János fráterhez írta – vélhetőleg annak kérdésére – Giunio Gradi. A vers címjegyzetéből – *Pulchrum Responsum Junii De Gradis Militis R. fratris Joanni De Varadino Interroganti* – azonban csak ezt lehet kiolvasni; az csak merész feltételezés, hogy – mint Bánfi gondolja – frater Joannes de Varadino, másként Giovanni Unghero vagy Giovanni Varadino, azaz Váradi János ágostonrendi szerzetes nem más, mint Ioannes Pannonius.

Bánfi hipotézise alakította ki az elterjedt életrajzot.⁷ Ioannes három írását is ismerni vélte: a Ficinóhoz írt levelet, egy Énekek éneke-kommentárt és egy rímes latin verset.

A fenti művek Ioannes Pannoniusnak tulajdonítása azonban nem problémamentes. Ezt már Pajorin Klára észrevette, aki 1999-ben megjelent tanulmányában⁸ egyrészt kétségbe vonja, hogy az Énekek éneke-kommentár szerzője a Ficinónak levelet író Ioannes Pannonius lenne, másrészt Ioannes Pannoniust nem Váradi Jánossal, hanem ifj. Vitéz Jánossal véli azonosnak.

Tény, hogy az Énekek éneke-kommentár négy ismert kézírata közül csak a müncheni volt királyi könyvtárban (most Bayerische Staatsbibliothek) lévőben található utalás a magyar szerzőre. Mint Bánfi írja, „a katalógus szerint a jelzett könyvtár »14294 (Em. D 19)« jegyű s 163 levélből álló másodretű, (nyilvánvalóan tévesen) XIV–XV. századnak minősített kéziratában az 1–16. leveleket a *Commentarius in Canticum Canticorum auctore Joanne Varadiensi ord. Aug. c.* traktátus szövege tölti ki.” A „XIV–XV.” századi, a Ficinónak levelet író Ioannes szerzőségének némileg ellentmondó datálást Bánfi érvelés nélkül eltakarítja. A másik három kézirat⁹ esetében (Einsiedeln, Stiftsbibl. 33, 336–361; London, Lambeth Palace 180, 1–43; Reun, Cisterciens. 76, 125–150) is akad zavaró tényező: a 15. századi londoni kézirat az 1289 körül élt Ioannes Russell canterbury-i minoritát nevezi meg a kommentár szerzőjeként, a reuni kéziratot pedig 14. századnak tartják. Bánfi – *ex cathedra* – kijelenti: az attribúció ill. a datálás téves.

Elsősorban a fentiek készítették arra Pajorin Klárát, hogy – teljesen jogosan – tagadja a Ficinónak levelet író és az Énekek énekét kommentáló Ioannes azonosságát.

Tegyük hozzá, hogy a Bánfi által Ioannes Pannoniusnak tulajdonított másik mű, a rímes vers, *a 13. századtól ismert* (Jacopone da Todinak szokás tulajdonítani); nem csupán

⁷ Elfogadja a Váradi János azonosítást az *Új magyar irodalmi lexikon* (Geréby György) is, a *Katolikus lexikon* (<http://lexikon.katolikus.hu/>) pedig még tovább megy: „Váradi János, OSA (*Várad, Bihar vm., 1430 k.): szerzetes. – 1449–54: Váradon tanult. 1455: a rfőn. engedélyezte tanulm-ai folytatását. Firenzébe ment, ahol lat. és gör. nyelvet valamint asztrológiát tanult [!] és kapcsolatba került Marsilio Ficinóval [!]. 1463: hazatért Firenzéből és a továbbiakban r-je budai ktorában tevékenykedett. Ott kezdte el Platon műveinek lat-ra ford-át [!]. Főnmaradt még egy kommentárja az Énekek énekéhez. V.S. [Vogel Sándor] ItK 1968:194. (Bánfi Florio: Ioannes Pannonius – Giovanni Unghero: Váradi János) – Tonk 1979:259. (1028.)” Felkiáltójellel jelöltem azokat a bizonyítatlan és bizonyíthatatlan állításokat, amelyek nem Bánfitól származnak.

⁸ PAJORIN Klára, *Ioannes Pannonius e la sua lettera a Marsilio Ficino*, Verbum: Analecta neolatina, 1(1999), 60–69.

⁹ A kéziratokról: Fridericus STEGMÜLLER, *Repertorium Biblicum Medii Aevi*, III, *Commentaria*, Matriti, 1951, 438, 5028. sz. BÁNFI hivatkozása, *i. m.*, 196, 21–22. jegyzet.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

az incipit azonos (*Cur mundus militat sub vana gloria*), de az egész ének. A költeményre még 1900-ban Hegedűs István figyelt fel, aki a bécsi Bibliotheca Palatina kéziratárában talált egy *Cantio Joannis Pannonii contra amatores mundi* című éneket.¹⁰ Megállapította, hogy az éneket őrző kódexet a 16. század végén jezsuiták szerkesztették egybe, s hogy szerzője nem lehetett Janus Pannonius. A *Cur mundus militat...* Huszár Gál énekeskönyvében jelent meg először (1574) latinul és magyarul (*Mit bízik ez világ ő álnokságában...*). Bornemisza Péter – nem tudni, milyen hagyomány alapján – szintén Janusnak tulajdonítja a szöveget.

Borsos István már 1900-ban korrigálta a korrigálandókat,¹¹ kimutatta, hogy a szöveg mindenképpen korábbi a 15. századnál.

Pajorin Klára ifjabb Vitéz Jánosban véli megtalálni Ioannes Pannoniust. Azonban ez az azonosítás sem meggyőző. Ifjabb Vitéz János Pajorin Klára által ismertetett életrajza¹² részben illik ugyan a Ficinóhoz levelet intéző, a *Theologia platonica*-ban megfogalmazottakat a hit szempontjából veszélyesnek tartó Pannoniusra, a névválasztás is jól magyarázható, ám döntő bizonyíték ugyanúgy nincs az azonosításra, mint Váradi János–Ioannes Pannonius, vagy akár más korabeli magyarországi Jánosok esetében. Az életrajzi adatok egy része sem feltétlenül harmonizál a levélben foglaltakkal: a levélíró Ioannes például kifejezetten leszögezi, hogy *Budáról* ír, míg ifjú Vitéz János 1480-tól Mátyás követe *Rómában*, s csak a király halála (1490) után tért vissza Magyarországra. Ez némileg ellentmond a levélváltás (szövegbelső érvek és a 8. kötetben belüli elhelyezkedése alapján) 1485-re való datálásának,¹³ márpedig ezt (amely Kristeller nyomán elfogadott a nemzetközi szakirodalomban¹⁴) Pajorin nem vitatja.¹⁵

¹⁰ HEGEDŰS István, *Ioannes Pannonius éneke*, ItK, 10(1900), 243–245. BÁNFI (*i. m.*, 195, 14. jegyzet) hivatkozik még: KATONA Lajos, „*Ioannes Pannonius éneké*”-hez, EPhK, 24(1900), 468–469 – ám ilyen írását Katonának sem a hivatkozott helyen, sem másutt nem találtam, talán a következő jegyzetben idézett Borsos-cikkkel keveredhetett, az abban foglaltak azonban cáfolják Bánfi teóriáját.

¹¹ BORSOS István, „*Ioannes Pannonius éneké*”-hez, ItK, 10(1900), 468–469.

¹² PAJORIN, *i. m.*, 66.

¹³ A kézirat források nem datálhatók pontosan. A jelenleg Wolfenbüttelben található egykori Corvinát (*Marsilius FICINUS, Epistolarum ad amicos libri VIII, cum praefatione Philippi Valoris ad Matthiam regem Hungariae*) 1489-re szokás datálni, elsősorban a Mátyáshoz szóló ajánlás tartalmi vonatkozásai miatt. A kódex Ficino összes, 1488–1489-ig írt levelét tartalmazza. Vö. <http://diglib.hab.de/wdb.php?dir=mss/73-aug-2f&pointer=563>. A firenzei kéziratok általános datálása: az 1480-as évek második fele. Kristeller a leveleskönyv nyolcadik részét, amelyben a levélváltás található, 1484–1488 közé teszi, mi hajlunk rá, hogy Ioannes levelét és a rá adott választ is eme időhatárok között helyezzük el. Vö. KRISTELLER, *i. m.*, I, p. CII.

¹⁴ „... a letter of 1485 to Janus Pannonius in Hungary” (vö. CLEMENT SALAMAN, *Echoes of Egypt in Hermes and Ficino = Marsilio Ficino: His Theology, His Philosophy, His Legacy*, szerk. Michael J. B. ALLEN, Valery REES, Martin DAVIES, Leiden, Koninklijke Brill NV, 2002, 117); „... In Ficino’s well-known letter to Janus Pannonius of the mid 1480s...” (Christopher S. CELENZA, *Pythagoras in the Renaissance: The Case of Marsilio Ficino*, Renaissance Quarterly, 1999).

¹⁵ Ficino egyik legismertebb kutatója, Michael J. B. ALLEN könyvének (*Synoptic Art: Marsilio Ficino on the History of Platonic Interpretation*, Firenze, Leo S. Olschki Editore, 1998 [Studi e testi, 40]) első fejezetében Ficino kedvenc eszméjét, a „prisca theologia”-t tárgyalja, többek közt a Ioannes Pannonius–Ficino levélváltás kontextusában. Egyértelműen a Pannonius = ágostonos szerzetes Bánfi-féle koncepciót vallja, sőt kimutatja az ágostonos eszmét J. P. levelében. Könyvéről írt recenziójában ez ellen John Monfasaninak sincs

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

„De hát ki volt Ficino magyar levelezője? Személyéről eddig nem tudtunk többet, mint amennyi magából a levélváltásból kitűnik”¹⁶ – írta 1968-ban Bánfi.

Ma sem tudunk többet. Visszaérkezünk Husztihoz: „...korát, állását, családját stb. eddigi kutatásaim során minden törekvésem ellenére elfogadható módon megállapítani nem tudtam.”¹⁷

A két levél azonos terminológiát használ: Pannoniuséban kulcsfogalom a „providentiae renovatio antiquorum theologia”, másutt: „renovatio antiquorum”, Ficinóéban a „renovatio divinae providentiae”. Egyetértenek a renovációban, ám Pannonius az antik teológia, Ficino a (keresztény) isteni gondviselés felújítását látja a folyamatban.

Ficino a Plótinosz-fordítás előszavában (1492) így ír: „factum est, ut pia quaedam philosophia quondam et apud Persas sub Zoroastre et apud Aegyptios sub Mercurio nasceretur”,¹⁸ a szóban forgó levélben *betű szerint ugyanígy* nyilatkozott.¹⁹ A szövegazonosság a két szöveg keletkezésének nem túl távoli voltára utalhat. A Plótinosz-fordítás előszavának egésze és a levél gondolatmenete azonos: Istennek a történelemben való megmutatkozását, az ősi teológia (*prisca theologia*) láncolatát tárgyalja; az aranyláncot, amely Zoroasztertől és Hermész Triszmegisztosztól kezdődően, Platónon mint csúcson keresztül vezet Jézusig és az egyházatyákig, sőt Ficino jelenéig; egy szinkretista hagyomány, egyfajta új apologetika ez, amelyben a szimbolikus rend fontosabb az időrendnél.

A fentiek alapján nem elképzelhetetlen (de nem bizonyítható), hogy a levélváltás 1485-nél későbbi, akkor keletkezhetett, amikor Ficinónak már fokozottan szüksége volt Savonarola ellenében a maga mentségére: legvalószínűbben 1487–1488 körül. Akkor, amikor Pico is megírta a maga *Apologiáját* (1487). S még inkább akkor, amikor Ficino ír *Apológiát* (1488) Savonarola ellen, a legnagyobb hipokritának, magának az Antikrisztusnak festve le a domonkos szerzetest.²⁰

kifogása (<http://jps.library.utoronto.ca/index.php/renref/article/viewFile/10711/7619>). Valery REES (*Ad vitam felicitatemque: Marsilio Ficino to His Friends in Hungary*, <http://www.btk.ppke.hu/uploads/files/1-1-07>) éppen ezen érvek alapján tartja valószínűbbnek Bánfi elképzelését Pajorinénál: „The original Janus Pannonius, Bishop of Pecs, had been dead for a decade. The identity of this new John the Hungarian has been the subject of various suggestions of which the two leading contenders are Janos Varadi [...] and Janos Vitez the younger, Bishop of Szerem and, like his relative the famous Janus Pannonius, also a nephew of Matthias' great Chancellor also called Janos Vitez [...]. Yet Michael Allen's demonstration of the strong Augustinian basis of the views expressed rather favours Banfi's earlier proposal.” Azt hiszem, arról lehet szó, hogy Bánfi cikke magyarul, a szerző halála után jelent meg, a nemzetközi szakirodalom tudomásul vette, de – nyilván nyelvi okokból – érvelését nem ellenőrizte. S ha már ágostonos szerzetes a szerző, szinte bizonyos, hogy ágostonosnak (is) tekinthető eszmék mutathatók ki írásában. Aztán az érvrendszer megfordul: éppen az ágostonos eszmék teszik valószínűvé a minden alapot nélkülöző azonosítást.

¹⁶ BÁNFI, *i. m.*, 195.

¹⁷ Huszti idézi BÁNFI, *uo.*

¹⁸ *Opera omnia*, Basel, 1576; utánnomás: Torino, 1962, p. 1537.

¹⁹ Ezt többen észrevételezték, pl. SALAMAN, *Echoes...*, *i. m.*, 117.

²⁰ Vö. http://smu.edu/bridwell_tools/specialcollections/bridwellwesternms/ms34.htm. A kézirat (*Apologia Marsilij Ficini pro multis florentinis ab antichristo Hieronimo Ferrariense, hypocritar[um] summo deceptis: ad collegiu[m] Cardinalium*) a Bridwell Libraryben (Southern Methodist University), facsimiléje és a vonatkozó legfontosabb szakirodalom a honlapon, modern kiadása: KRISTELLER, *i. m.*, II, 76–79. Vö. még *Selected Writings of Girolamo Savonarola: Religion and Politics, 1490–1498*, eds. Anne BORELLI, Donald BEEBE,

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2023. évfolyam 4. szám

Ioannes Pannonius levele a labda földadása: kiváló alkalom arra, hogy ellenében Ficino kifejtse és megvédhesse nézeteit. Ez az előzékeny Ioannes Pannonius nem lehet fikció?²¹

Az autográf levelet senki nem látta. A kéziratos levélgyűjtemények és a nyomtatott kiadás is még Ficino életében készült, a kéziratot ő és csak ő szolgáltathatta. Ha potenciális ellenfeleivel szemben ki akarta fejteni nézeteit (apológiája a bizonyíték, hogy ki akarta), ennél jobb alkalmat nem találhatott. Igen jellemző, hogy a provokáló levél alig harmada a rá adott válasznak, s az sem lehet véletlen, hogy az általam használt 1497-es kiadásban Ioannes Pannonius levele mellett egyetlen marginália sincs, ellenben Ficino válasza mellett számos található.

Ioannes Pannonius írása kakukktojás. Ficino levélgyűjteménye – mint minden humanistáé – tanulmányokat, tanításokat, filozófiai, teológiai, orvosi eszmefuttatásokat tartalmaz,²² a legritkább esetben fordul elő nem Ficino írta, hanem neki szóló levél; ha mégis, annak mindig különleges oka van, leggyakrabban – mint a Mediciek esetében is – a tekintély. Az *epistola familiaris* ficinói műfajától idegen a Janus–Ficino jellegű levélváltás. Ficinónak a magyar levélíró általi megfeddése pedig az egyetlen ilyen hangnemű levél a korpuszban.

A magyar humanisták egyébként sem sok levelet kaptak Ficinótól,²³ s egyikük levele sem (Ioannesé – ha őt humanistának és magyarnak tekintjük – kivételével) vétezik fel Ficino leveleskönyvébe. A költő Janus Pannoniusé sem, akit Ficino kétségtelenül nagyra tartott, de levélváltásukat – joggal – kölcsönös tisztelgésnek, az elküldött mű mellékletének, ajánlásnak tekintette, olyannak, amely nem illett a levelezéskötet koncepciójába.

Ficino levelének vége felé ezt írja: „Quoniam vero te Poëtarum apprime studiosum esse cognosco, rem totam una cum Marone concludam.”²⁴ Majd így folytatja: „Aeneas, id est, heroicus animus descensus ad inferos, et iterum ascensus, id est, secreta divinatorum mysteria penetraturus, et obscura editurus in lucem, divina ad hoc ipsum providentia ducitur tanquam et divinitus (ut ait) genitus, quem et aequus amabat Iupiter, et

Maria C. PASTORE PASSARO, Giuseppe MAZZOTTA, New Haven, Yale University Press, 2004, 355–356 (*Post-mortem* – Marsilio Ficino: *Apologia contra Savonarola* c. fejezet).

²¹ Valery Rees vetett fel már korábban (1999) valami nagyon hasonlót. „I would like to suggest a further possibility, that this vigorous exchange may represent an *imaginary engagement*, either with the earlier and famous Janus Pannonius, or indeed with one of the other candidates. *Ficino would have perhaps composed the letter from Janus himself.*” REES, *i. m.*

²² Igen jellemző, ahogy a *De vita libri tres* kézírata kialakul: a három könyv eredetileg három különböző kézirat volt, a *De vita sana* (vagy: *De cura valetudinis eorum qui incumbunt studio litterarum*), a *De vita longa* és a *De vita coelitus comparanda*. Az 1480-as évek végére a *De vita sanának* több kézírata is közközen forgott, ehhez Ficino csatolta episztolái hetedik könyvének elejét: az episztolák műfaji akadály nélkül szervültek tankönyvbe-tanulmánykötetbe.

²³ Vö. REES, *i. m.*, 73. „...to Nicholas Bathory, the Bishop of Vac, Ficino sent three letters, to Peter Varadi one letter, to a Janus Pannonius, whose identity has been much discussed, there is one letter, a response to one included from him, though this may be a literary device. Peter Garazda is mentioned but receives no letters, King Matthias is the recipient of five. This makes ten letters in all, to Hungarians at Matthias’ court – not a large number.”

²⁴ „Ám minthogy téged különösképpen költők tanulmányozójának ismerlek, az egész dolgot Maróval fogom berekeszteni.” (Gilicze Gábor fordítása.)

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

divina ad idem oracula provocabant. Incedit rursus ad idem libero quodam arbitrio, ubi eum ardens evehit ad aethera virtus, et ubi consultat, quid potissimum sit agendum, et sponte oracula consulit, et semper libentissime cum sententia divina consentit. Confert ad idem fatum providentiae serviens ab oraculo designatum.”²⁵ Ki itt a *heroicus animus*, ki itt Aeneas? Maga a platonista-humanista filozófus. Az őhöz egyedül méltó viselkedés modellje íratik le, az az út, amelyet Ficino követ és a címzettnek is követnie kellene. Az aranyát meg kell szerezni, méghozzá a Vergilius jósnője megszabta módon; Ficino levele, ígéretének megfelelően, Vergiliust idézve folytatódik: „carpe manu; namque ipse volens facilisque sequetur, / si te fata vocant; aliter non viribus ullis / vincere, nec duro poteris convellere ferro.”²⁶ Ez egyszerre hitvallás és a címzettnek szóló példabeszéd, exemplum.²⁷ Az idézet utáni rész a *providentia* és a *fatum* összhangját magyarázza, az elbúcsúzás előtti mondatok pedig retorikusan fogalmazzák meg (az isteni) gondviselés elsőbbségét és fontosságát, azt, amit Ficino Bandinihoz írt levelében (amely a leveleskönyvben *közvetlenül megelőzi* Ioannes Pannoniusét) így foglalt össze: „Ita profecto iubet deus omnipotens hac nos divina providentia ducit, hac ergo sequamur.”

Ficino oktatása remélhetőleg termékeny talajra hullt, Pannonius²⁸ elfogadta az igaz eszmét, beállt a *heroicus animusok* közé. Végtere is minden kétségére választ kapott. Kritikájával pedig *fatumként* és *divina providentiaként* egyaránt segítette a mestert, katalizátora lett a tanításoknak ő. Egy ilyen derék figurát, ha nem lett volna is, ki kellett volna találni.

²⁵ „Aeneas, azaz a hősi lélek alá fog szállani az alvilágba, és ismét feljön onnan, azaz a jósok titkos misztériumaiba fog bebocsátkozni, és rejtett dolgokat fog napvilágra hozni, úgy is, mint ki – ahogy mondja – isteni sugallatra született, akit az igazságos Jupiter is szeretett, és isteni jóvendölések szólítottak fel ugyanerre. Bemegy ugyanoda másfelől (nézve) szabad elhatározásból, ahol lángoló virtusa az égig emeli, és ahol megfontolja, leginkább mit kell cselekednie, és önként fordul a jósláshoz, s legszívesebben mindig az isteni ítélettel ért egyet. A gondviselésnek szolgálva a jós által kijelölt ugyanazon végzetet mozdítja elő.” (Gilicze Gábor fordítása.)

²⁶ *Aeneis*, VI, 146–148. Az előzmények kontextusába illeszkedő Lakatos István-féle fordítás: „Hogyha te vagy, kit a végzet választott, mi se könnyebb: / Törzse elengedi – másképpen kár minden erőszak, / Nem tudod azt éles karddal se lemesni helyéből.”

²⁷ Ravasz intés. Mert hát tudjuk, a Sibylla-jóslattal ellentétben az ág nem önként, nem a végzet szólítására törik le, sőt elhajlik (*cunctantem*) Aeneas elől, aki erővel leszakítja azt, amit – a jóslat szerint – kemény vassal sem metszhetne le: *corripit Aeneas extemplo avidusque refringit / cunctantem, et uatis portat sub tecta Sibyllae* (*Aeneis*, VI, 210–211). Azért ne tekintsük véletlennek, hogy Ficino éppen ezzel az ismert ellentmondással játszik. Vö. Charles SEGAL, *The Hesitation of the Golden Bough: A Reexamination*, *Hermes*, 96(1968), 74–79.

²⁸ A levél finoman jelzi, hogy ez a Pannonius nem az a Pannonius, hiszen nincs titulusa, szemben Janusszal, a pécsi püspökkel; ő Ioannes Budeius Pannonius, Budán, a távoli Magyarországon – más levelek esetében többnyire nincs helymegjelölés! – él (ha él, ha élt).

BARTÓK ISTVÁN

EGY LEGENDA SZÜLETÉSE, HALÁLA ÉS ÚJJÁSZÜLETÉSE
(Lippi Zsigmond magyar nyelvtana: *Wi grammatica*, Buda, 1490)

A rejtélyes magyar nyelvtanra utaló híradás a 19. század közepén Ponori Thewrewk József jóvoltából került be a szakirodalomba. A szerző Keresztési József grammatikai munkáját ismerteti; előtte azonban könyvének első részében áttekinti a diszciplína magyarországi történetét. A kutatás leginkább a Janus Pannonius nyelvtanára vonatkozó adatra figyelt fel. Ponori Thewrewk Bod Péter nyomán idézi Baranyai Decsi János tudósítását a Janus-grammatikáról, majd így folytatja: „Üdvözült b. Nalácz József Bod Péter »Magyar Athenása« egy példányának azon oldalára, hol a’ most idézett diák szavak állanak, saját kezével följegyzé: »Én ezt a’ grammaticát láttam katona-koromban Bécsben.«”¹

Naláczira hivatkozva Ponori Thewrewk közöl egy adatot egy másik nyelvtanról is: „Lippi Zsigmond: *Wi grammatica*. Budán 1490. 4r. – Ezt ugyan a’ hét éves háború egyik bajnoka, b. Nalácz József után írom; ’s úgy hiszem, ő Lippi nyelvtanát is Bécsben fogta látni; s talán egyszerre Mecsinczeiével [= Janus Pannonius].”² Ha végigkísérjük Lippi Zsigmond említéseit a szakirodalomban, egészen bizonyosan nem jutunk ellenőrizhető adatokhoz a nyelvtudomány történetét illetően. Ugyanakkor a tudománytörténet számára tanulságos lehet, hogyan alakult a századok során az *Wi grammatica* hírének fogadtatása.

Ponori Thewrewk Janus és Lippi nyelvtanát művelődéstörténeti összefüggésekben is elhelyezi, és ennek során még korábbi előzményeket is feltételez: „I. Mátyás királyi udvarában a’ magyar nyelv ápolását, mit elődei dicséretesen kezdetek és folytattak, legmagasb tökélyre vivén, kedvelt udvari emberei, tudósai a’ nemzeti nyelv mellett buzogtak. Különösen kettő a’ régibb nyelvtani jegyzeteket fölmutatta, jobb rendbe szedé, új alakba öntötte, megbővíté, kiadá.” Ponori Thewrewk Janus nyelvtanát 1462–65 körülre datálta, ezért írta a következőket: „A’ remek előmenet örök bizonyosságául huszonöt-huszonnyolcz év alatt két magyar nyelvtan láta világot; mert az »Uj grammatica« czim egy

¹ A Janus-grammatika kérdéséről több helyen is írtam, a legrészletesebben: BARTÓK István, „*Nem egyéb, hanem magyar poézis*”: *Sylvester János nyelv- és irodalomszemlélete európai és magyar összefüggésekben*, Bp., 2007 (Irodalomtudomány és Kritika: Klasszikusok), 55–85.

² PONORI THEWREWK József, *Keresztési József 1799-iki magyar nyelvtudományi művének felfödözése ’s megismertetése, I. Mátyás király óta jelenkorunkig készült és megtudhatott magyar nyelvtanok és némi nyelvészeti munkák előbocsátott följegyzése ’s itt-ott szemléjével együtt*, Pozsony, 1844, 5–6.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

előbbinek kijöttét kétségkívül föltételezi, bátor annak kinyomtatását b. Naláczai föl nem jegyzé.

Véleményem szerint, a' nyelvtanító Lippi Zsigmond testvére lehetett a' Mátyás királytól pártolt Lippi Fülöp föstésznek, kiról »Kernhistorie aller frayen Künste und Wissenschaften. Leipzig 1748. Erstes Stück, Geschichte der Zeichenkunst und Mahlerey.« 27-ik oldalán olvasom: »Im Jahre 1505. gieng des liederlichen Lippi (Mahlers) Sohn Philipp von der Welt ab, der Seien Vater an kunst und Guten Sitten übertroffen. Mathias Coruin, König in Ungarn, bediente sich einigemahl seiner Geschicklichkeit in Verfertigung verschiedener Gemählde.«³

A hivatkozott forrás, Naláczai József a bécsi magyar testőriróknak ha nem is a legismertebb, de nem is elhanyagolható képviselője. 1755-től 1764-ig a nagyenyedi református kollégiumban tanult. Két évi kancelláriai gyakorlat után, 1766-ban Hadik András generálisnál jelentkezett a bécsi „testőrző seregbe”, ahol 1788-ig szolgált. Hogy mennyire fogékony volt a nyelvek és a nyelvművelés iránt, az abból is kitűnik, ahogyan emlékiratában Hadik Andrást jellemzi: „Ez a nagy ur nem csak a hadban volt nagy, hanem a haza dolgaiban is olyan értelemmel bírt, hogy sem a deákban, sem a magyarban ékességét senki is az egész hazában utól nem érte, mely most is tulajdon munkáiból megtetszik. Nevezetesen magyarul úgy tudott, hogy a közbeszédben is olyat nem lehetett hallani.”⁴ A *Jámbor szándék* megjelenése után Naláczai elsőként ajánlott fel pénzt egy magyar tudós társaság létrehozásához, mégpedig ezer forintot. Franciából fordított regényt, drámát, novellát és esztétikai értekezést, ezek megjelentek nyomtatásban. Hadi műszótára kéziratban maradt.⁵

Naláczai emlékiratának sajnos csak az eleje van meg, Bécsbe érkezésének leírásánál a kézirat megszakad. Így nem tudhatjuk, hogy ebben számolt-e be a grammatikákhoz kapcsolódó élményeiről, és ezekre vonatkozóan más adatot sem ismerünk. Mindazonáltal nincs okunk kétségbe vonni Naláczai „jámbor szándékát”. Csak remélhetjük, hogy Ponori Thewrewk József értesüléseinek forrására is igaz, amit a báró emlékiratáról állít annak bevezetőjében: „ezen csekélységben [...] a tökéletes igazságot követni kívántam, hogy semmit ide ne irjak, amit vagy magam bizonyosan ne tudjak vagy valóságnak nem hallottam, minden mellelleges indulatok ösztönét is elnyomva.”⁶

Amint a fentebbiekből kitűnik, Ponori Thewrewk csak „úgy hiszi”, hogy Naláczai Bécsben látta Lippi Zsigmond nyelvtanát, „talán egyszerre” Januséval. Az idézett szövegösszefüggés szerint az „Új grammatika” címéből is valamiféle szükségszerű előzményre következett, ami a még annál is régebbi „nyelvtani jegyzetek” nyomán készült, és azokhoz képest „jobb rendbe szedett, új alakba öntött, megbővített”, sőt „kiadott” munka volt, akárcsak az azt követő. Ponori Thewrewk meggyőződése szerint tehát mindkét Mátyás-kori magyar nyelvtan megjelent nyomtatásban, amennyiben a „kiadá”

³ Uo.

⁴ *Báró Naláczai József emlékirata*, http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf8732.pdf (2011.09.18), 135.

⁵ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, IX, Bp., 1903, 799–800. Fordításairól: BIRÓ Ferenc, *A legérzékenyebb nemzedék (Báróczi Sándor és „testőriró” barátai)*, ItK, 82(1978), 13–31.

⁶ NALÁCZAI, i. m., 124.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

kifejezés ezt jelenti. A „huszonöt-huszonnyolc év” említése kétségtelenné teszi, hogy Ponori Thewrewk Lippi közvetlen előfutárának Janust tartotta. Az ő nyelvtanára vonatkozik, hogy „annak kinyomtatását b. Naláczí föl nem jegyzé.” Lippi munkájának kinyomtatását talán igen? Az idézett szikár címleírásból („Lippi Zsigmond: *Wi grammatica*. Budán 1490. 4r.”) ez egyértelműen nem következik. Egy kéziratról is tudható keletkezésének helye és ideje, sőt még negyedréti formátumú is lehet. Mivel azonban Ponori Thewrewk nem árulja el, hol jegyezte föl Naláczí a Lippi-grammatikára vonatkozó adatot, az eredeti forrást nem tudjuk ellenőrizni. Talán az emlékirat elveszett részében volt olvasható, amit Ponori Thewrewk még ismerhetett? Esetleg a *Magyar Athenás* említett példánya tartalmazott egy ilyen széljegyzetet is? Ponori Thewrewk kétségtelenül megszerzett egyet s mászt Naláczí hagyatékából. Az említett hadi műszótár kézírata bizonyosan nála volt. Nem elképzelhetetlen, hogy a nevezetes *Magyar Athenás*, amelybe Naláczí „saját kezével följegyzé”, ami a Janus-grammatikáról eszébe jutott, ugyancsak birtokában volt.

Akárhol és akármit is látott Naláczí József, a 19. századi szakíróknak eszükbe sem jutott kétségbe vonni a rá hivatkozó híradás hitelességét. Ferenczy Zsigmond pannonhalmi bencés szerzetes, a pozsonyi királyi akadémián a magyar nyelv és irodalom rendes tanára szakterületének áttekintésében a következőket írja: „1463 irt Cesinge, P. Tewrewk szerint: Meczinczei János (Janus Pannonius, másképp if. Vitéz János) pécsi püspök magyar nyelvűt, mellyről Decsi János 1598 tavaszeli 5-én Telegdy Jánoshoz intézett levelében magasztalólag emlékezik; de melly irodalmunk nem kis kárára elveszett. Lippi Zsigmond adta ki Budán »Wi grammatica« czimű munkáját, mellyet a' nagy régiség buvár, P Tewrewk Jósef ismertetett meg.”⁷

Ferenczy tíz évvel később kiadott irodalomtörténetében a Mátyás-korról szólva átveszi és tovább színezi Ponori Thewrewk méltatását a magyar nyelv ügyében fáradozó tudósokról: „Mátyás udvarában a magyar nyelv ápolását, mit elődei dicséretesen kezdték és folytattak, legmagasb fokra emelvén, kedvelt udvari emberei, tudósai, a nemzeti nyelv mellett buzogtak; asztalánál, nem ügyelvén olasz föld szülte nejére, nem a külföldi, idegen ajku tudósokra, magyar verseket énekeltetett.”⁸ A magyar nyelv művelésének dokumentumai között említi Janus Pannonius 1463-ban készített magyar nyelvűt, „mellyet jelenleg, irodalmunk nem kis kárára, mély homály föld. [...] Lippi Zsigmond 1490. irt magyar nyelvűt, s ki-adta Budán, »Wi grammatica« czim alatt. De ez is elveszett. Emlékezetbe Ponori Thewrewk József hozta.”⁹

Mándy Péter, a Kantot fordító Szatmár megyei főszolgabíró a magyar nyelvről értekezve történeti visszatekintésében „nyelv tudósainkról” megállapítja: „számosan találhatunk azok között, kik nyelvünknek természetű, és válságos előnyei földerítése fölött virrasztva még már a hajdankortól fogva jeles munkákat hagytak hátra, melyeknek eredeti forrásából sokaságukhoz képest bár parányit lehetne alkalmam meríteni, mindazáltal

⁷ FERENCZY Zsigmond Jákó, *Adalék honi nyelvünk 's irodalmunk történetéhez*, Pozsony, 1844, 26.

⁸ FERENCZY Zsigmond Jakab, *A magyar irodalom és tudományosság története*, Pest, 1854, 59.

⁹ *Uo.*, 61–62.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

20. évfolyam 4. szám

azok neveit – a mennyire tudomásomra jutottak – a késő kornak átadni, s ide iktatni azért is jónak láttam, hogy a kiknek idejük és módjuk leend, azoknak kintseit nálamnál mind mélyebben, mind terjedelmesebben kiaknázhassák.

Következők azok:

Erdőssy vagy Sylvester János magyar nyelvtan Uj Sziget 1539.

Cesinge vagy Janus Pannonius Pétsi püspök magyar nyelvtan 1463.

Lippi Sigmond wi grammatica Budán 1491.

Krakkai magyar a. b. c. 1586.

Orthographia Ungarica Krakkó 1549.

Mólnár Albert magyar grammatica Hannovera 1610.”¹⁰

Békési Emil egy vitacikkében Jancsó Benedek elutasító álláspontjával szemben védelmébe veszi Janus Pannonius magyar grammatikáját. Érvei között elődei nyomán említi Lippi Zsigmond nyelvtanát: „tegyük ide még azt is, – habár csak e kevéssé ismert adatra figyelmet fordítandók is – hogy épen ugyanazon renaissance-korból egy más magyar nyelvtan-íróról is tesz említést Ferenczy Zsigm. J., Magy. irod. és tudom. története 62. l. – ezen kevéssé ismert forrásai miatt nagyobb figyelemre méltó munka.”¹¹

Szinnyei József írói lexikonában Lippi Zsigmond önálló szócikket kapott, még ha igen rövidet is: „Magyar nyelvtanát 1490-ből idézi Ponori Tewrewk József, Keresztesy József műveinek megismertetése. Pozsony, 1844. cz. munkájában. L. műve azonban ismeretlen.”¹²

A Lippi Zsigmondra vonatkozó adattal kapcsolatban a 20. századi kutatás szinte kizárólag a kételkedés indokoltságát hangoztatta. Balázs János nyelvtanirodalmunk kezdeteit vizsgálva több helyen is említi. Egy tanulmányában a Janus-grammatikát illető fenntartásainak kifejtése után ezt írja: „Még nagyobb óvatossággal kell kezelnünk azt a másik tudósítást, mely szerint 1490-ben Budán (!) megjelent egy negyedréte alakú, magyar nyelvtan, melynek szerzője Lippi Zsigmond volt.” Ponori Thewrewk feltételezését, mely szerint az író Lippi Fülöp „föstész” testvére lett volna, így kommentálja: „E »föstész« – ismertebb nevén Filippino Lippi, a híres Fra Filippo Lippinek szintén híres fia – 1488-ban valóban készített oltárképet Mátyás király rendeletére. Vajon valóban élt, s akkoriban járt hazánkban Zsigmond nevű öccse is? De ha járt is magyar földön ilyen nevű olasz humanista, és írt is magyar nyelvtant, azt Budán 1490-ben aligha adhatták ki, mivel itt ekkoriban tudomásunk szerint már nem működött nyomda. (A Hess-féle 1473-ban létesült, de csak rövid ideig állt fenn.) Így hát Naláczi szóban forgó tudósítását csak nagy kételkedéssel fogadhatjuk.

Végeredményben tehát, amíg Janus Pannonius és Lippi művéről valami kézzelfoghatóbbat nem tudunk meg, mégis csak Sylvester Jánost kell tekintenünk az első magyar grammatika írójának.”¹³

¹⁰ MÁNDY Péter, *A magyar nyelv eredete és előnyei: 's javalat arról: mikép' lehetne a magyar írást könnyíteni s egyszerűsíteni*, Szatmár, 1858, 28.

¹¹ BÉKÉSI Emil, „Ki írta az első magyar nyelvtant?”, *Figyelő*, 5(1878), 92–95, 93.

¹² SZINNYEI, *i. m.*, VII, Bp., 1900, 2230.

¹³ BALÁZS János, *Ki írta az első magyar nyelvtant?*, FK, 4(1958), 116–120, 120.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 20. évfolyam 4. szám

Sylvester-monográfiájában Pónori Thewrewknek a Naláczira hivatkozó említéseiről így nyilatkozik: „E tudósításait azonban csak nagy kétkedéssel fogadhatjuk. Ezért mindaddig, amíg Janus Pannonius, valamint Lippi Zsigmond művéről nem tudunk meg valami kézzelfoghatóbbat, továbbra is Sylvester Jánost kell tekintenünk a magyar grammatikai irodalom úttörőjének.” Itt a jegyzetekbe kerül a kommentár.¹⁴

Egy nyelvtani tanulmányokat tartalmazó kötetben Balázs János ismét megfogalmazta véleményét nyelvtanirodalmunk előzményeiről és kezdeteiről. Figyelemre méltó az a betoldás, amivel kiegészítette a fentebb idézett szakaszt: „De ha járt is magyar földön ilyen nevű olasz humanista, és írt is magyar nyelvtant (ami elvégre is elképzelhető volna), azt Budán 1490-ben aligha adhatták ki...”¹⁵

A tanulmánykötet ismertetése során Károly Sándor – saját meghatározása szerint – „az egyes dolgozatok téziseit, főbb gondolatait pontokba foglalva” közli. Ennek során Balázs fentebbi tanulmányának szóban forgó tételét összefoglalva pontosan adja vissza az állítás lényegét: „3. Janus Pannonius és Lippi Zsigmond állítólagos nyelvtanairól nincs biztos tudomásunk. (173–7).”¹⁶

Szathmári István osztja Balázs kételyeit, sőt mintha még kritikusabb lenne. A fentebb idézett tanulmányokra hivatkozva ő is megállapítja: „Azt a tudósítást [...], amely szerint 1490-ben Budán megjelent egy negyedréte alakú magyar nyelvtan, Lippi Zsigmond munkája – Balázs indoklása alapján [...] –, csak teljes kétkedéssel fogadhatjuk.”¹⁷ Balázs János „nagy kétkedéséből” – aminek közepette azért „elvégre is elképzelhető volna” a Lippi-grammatika – Szathmári Istvánnál már „teljes kétkedés” lesz.

Szathmári könyvéről írott recenziójában Papp László indokoltan tartja az erős fenntartásokat. Említi, hogy a szerző „foglalkozik az előzményekkel is [...] a nyelvtanirodalom indulásával, a Sylvester előtti grammatikai megjegyzésekkel. Janus Pannonius és Lippi Zsigmond állítólagos nyelvtanával kapcsolatban – teljes joggal – erős fenntartásokkal él; véleménye szerint »teljes bizonyossággal továbbra is Sylvester Jánost kell az első magyar grammatika írójának tekintenünk« (68).”¹⁸

Erika Ising az egyetlen kutató a 20. században, aki nem a kételkedésnek adott hangot. A népnyelvek szerepét vizsgálva a régiség latin grammatikáiban, Balázs János nyomán megemlíti, hogy bizonyos régi magyar források hírt adnak Janus Pannonius és Lippi Zsigmond nyelvtanáról, amelyek a 15. század végén készültek. Ezekről igen tárgyilagosan csak annyit szögez le, hogy nem ismerünk belőlük példányokat – ezért nem tudhatjuk, hogy tartalmaztak-e népnyelvi elemeket.¹⁹

¹⁴ BALÁZS János, *Sylvester János és kora*, Bp., 1958, 67, 401.

¹⁵ BALÁZS János, *Nyelvtanirodalmunk előzményei és kezdetei* = *Nyelvtani tanulmányok*, szerk. SULÁN Béla, Bp., 1961, 167–184, 177.

¹⁶ KÁROLY Sándor, *Nyelvtani tanulmányok. Szerkesztette: Sulán Béla, Budapest, 1961. Tankönyvkiadó. 212 l.*, *Nyelvtudományi Közlemények*, 64(1962), 247–255, 248, 254.

¹⁷ SZATHMÁRI István, *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*, Bp., 1969, 68.

¹⁸ PAPP László, *Szathmári István: Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Nyelvészeti tanulmányok 11. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. 453 lap, MNy, 93–94(1969), 295–298, 296.*

¹⁹ „Ältere ungarische Quellen berichten über Grammatiken, die von János Pannonius und Zsigmond Lippi bereits am Ende des 15. Jhs. abgefaßt wurden. Ob sie volkssprachliche Elemente enthielten, ist unbekannt, da

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 20. évfolyam 4. szám

Lippi Zsigmond magyar nyelvtanának legendája a 18. század végén született, a tizenkilencedikben élte virágkorát, a huszadikban csaknem meghalni látszott. A 21. század elején azonban mintha újjáéledt volna. Vékony Gábor Dévai Mátyás ortográfijáról értekezve említi az *u*, *ú*, *ü* és *ű* hang jelölésére alkalmazott betűket. Ezt összeveti Galeotto Marzio megjegyzésével, aki megfigyelte, hogy a magyar nyelvben az *u* hangot négyféleképpen ejtik, és ennek jelentés-megkülönböztető szerepe van. A Dévai körüli értelmezési zavarokra utalva Vékony Gábor így folytatja: „E körülmény annak a feltételezésére kényszerít bennünket, hogy Dévai előtt egy ma ismeretlen grammatikával számoljunk, amely a Galeotto-féle négyfajta *u* betűt megkülönböztette volna. Netán mégis létezett a Naláczi által följegyzett Lippi Zsigmond-féle grammatika? Ennek meglétét tagadni annak alapján, hogy Budán 1490-ben nem működött nyomda, nem lehet, mert Naláczi nem mondja, hogy itt nyomtatott könyvről van szó, a Lippi-féle helyesírás pedig hasonló Dévaihoz (*wi* = *új*). Úgy látszik tehát, hogy Dévai grammatikájának s ezzel együtt ábécéjének – Sylvesteréhez hasonlóan – 15. századi előzménye van.”²⁰

A két „állítólagos” 15. századi magyar nyelvtant, Janus Pannoniusét és Lippi Zsigmondét általában együtt emlegetik, a kételkedést az utóbbival kapcsolatban a 20. század közepétől még inkább indokoltnak tartják. A két munka közötti lényeges különbséget abban látom, hogy míg egy – okkal vagy ok nélkül – Janusnak tulajdonított grammatika egykori létezését több, egymástól független adat legalábbis valószínűsíti, Lippi Zsigmond művére egyetlen, ma már ellenőrizhetetlen hivatkozás alapján lehet következtetni, a szakirodalom csak ezt tudja ismételtetni. Ha az adott munkára vonatkozó megbízható filológiai adatok nem is állnak rendelkezésünkre, az európai nyelvtudomány történetébe pontosan beleillene egy efféle kísérlet. Hogy harmadszor is idézzem Balázs János kapcsolódó szavait: „elvégre is elképzelhető volna”. A citátumot a magam részéről így egészítem ki: „elvégre *nagyon is* elképzelhető volna”. Közismert, hogy a 15. század második felében kezdődött a népnyelvek felértékelése. A latin grammatikákhoz fűzött népnyelvű kiegészítések (definíciók, szabályok, paradigmásorok) már nemcsak a tananyag könnyebb megértését célozták, hanem alkalmat adtak arra is, hogy felismerjék és a latin nyelvtan mintájára rögzítsék az élő nyelvek sajátosságait. A folyamat a neolatin régiókból indult el, és a párhuzamos latin–vulgáris rendszerezések révén Európa-szerte a nemzeti nyelvek grammatikai irodalmának kialakulásához vezetett.²¹

sich keine Exemplare erhalten haben. Vgl. J. Balázs, Sylvester János és kora (1958) 66f.” Erika ISING, *Die Herausbildung der Grammatik der Volkssprachen in Mittel- und Osteuropa: Studien über den Einfluss der lateinischen Elementargrammatik des Aelius Donatus „De octo partibus orationis ars minor”*, Berlin, 1970, 180.

²⁰ VÉKONY Gábor, *Ótörök felirat a Homokmégy-halomi honfoglalás kori temetőből = A székely írás emlékei, kapcsolatai, története*, Bp., 2004, 49–125, 93. A tanulmány első, lényegesen rövidebb változata: *Életünk*, 31(1993), 783–796. Ebben a Lippi-grammatikáról még nem esik szó.

²¹ Minderről részletesebben: BARTÓK, „Nem egyéb...””, *i. m.*, 18–53; LŐRINCZI Réka, *Előzményekről, reneszánsz grammatikákról, folytatásról = Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*, szerk. KESZLER Borbála, TÁTRAI Szilárd, Bp., 2009 (Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához, 88), 187–197.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

Bármennyire is csábító feltételezésekre adhat alapot a Mátyás udvarában megforduló itáliai humanisták érdeklődése a számukra egzotikusnak tűnő magyar nyelv iránt, be kell látnunk: sem Sigismundo Lippi nevű olaszt, sem az idézethez hasonló című magyar nyelvtant nem ismerünk. (Hacsak nem Szenci Molnár Albert *Nova Grammatica Ungaricáját*...) Talán sosem fog kiderülni, hol és mit láthatott Naláczi József, amit *Wi grammaticaként* említett, és akkor maradhatunk a képzelgésnél. Mindazonáltal az ügyvel kapcsolatban az sem lehet érdektelen, amiről biztos tudomásunk van: nevezetesen, hogy a híradás nyomán hogyan lángolt fel, majd hagyott alább a 19. század második felének hazafias felbuzdulása, később hogyan fogalmazódtak meg a kételkedés különböző fokozatai, majd milyen megfontolásokból irányulhatott újra a figyelem Naláczi József rejtélyes említésére.

DALLOUL ZAYNAB

**TEOLOGIZÁLÓ HUMANISTA, AVAGY HUMANISTÁBÓL LETT
SZERZETES: AURELIO LIPPO BRANDOLINI
(Észrevételek a *Christiana paradoxa* című művéhez)***

Aurelio „Lippo” Brandolini egyike azon itáliai humanista tudósoknak, akik elfogadták Hunyadi Mátyás meghívását a budai udvarba. Jóllehet rövid ideig tartózkodott csak hazánkban, két igen népszerű művét is a királynak dedikálta. A *De humanae vitae conditione et toleranda corporis aegritudine* című dialógusát Mátyás udvarában írta meg, és a királyi párnak ajánlotta; szintén Budán fogott hozzá a *De comparatione rei publicae et regni* című párbeszédhez, amelyet azonban csupán 1492-ben, már Itáliába visszatérve fejezett be, és Mátyás halála után Lorenzo de’ Medicinek (1449–1492) ajánlott. Mikor a Magnifico és a szerző is meghalt, öccse, Raffaello Brandolini ajánlotta a művet a későbbi X. Leó pápának, azaz Giovanni de’ Medicinek (1475–1521).¹

Brandolini Firenzében született 1454 körül, de még gyermekként a családjával gazdasági megfontolásokból, hozzávetőlegesen az 1466. évben Nápolyba költözött. Itt korán költői hírnevet szerzett a latin és az olasz volgarében alkotott költeményeivel egyaránt,² és a nápolyi udvarban kezdte el a humanista stúdiumok oktatását is. Később, 1480 táján Rómában telepedett le, ahol oly neves pártfogókat tudhatott maga mellett, mint IV. Sixtus (1414–1484) és a pápai trónon őt követő VIII. Ince (1432–1492), ezen felül nagyhatalmú főpapok barátságát is élvezhette, többek között Giuliano Della Rovere (1443–1513), a későbbi II. Gyula, és Francesco Piccolomini (1439–1503), a későbbi III. Pius pápákét. Tevékenyen részt vett IV. Sixtus terveinek megvalósításában, aki a kulturális élet újjáélesztését célozta Rómában, így került kapcsolatba Pomponio Leto római akadémijával is. Feltehetően a Leto-féle neoplatonikus iskola hatása érződik a szerző *Georgicorum carminis commentarii*³ című munkáján, és szintén ugyanezen hatásnak köszönhetően mélyült el filológiai érdeklődése. Miután kudarcba fulladt a kísérlete, hogy Lorenzo de’ Medici segítségével Firenzében a Santa Trinità rendház apátjává nevezzék ki, 1489-ben elfogadta Hunyadi Mátyás meghívását, hogy retorikát oktasson Pozsonyban. Itt alkotta meg a fent már említett két művét, amelyeket a szerző budai életének legfontosabb alkotásaiként tarthatunk számon.

* Ezúton szeretném Pajorin Klárának megköszönni, hogy a témára felhívta a figyelmemet.

¹ Erika RUMMEL, *In Defense of „Theologizing Humanists”: Aurelio Brandolini’s „In sacram Ebreorum historiam... praefatio”*, *Humanistica Lovaniensia: Journal of Neo-Latin Studies*, 44(1995), 91.

² Antonio ROTONDÒ, *Brandolini = Dizionario biografico degli Italiani*, XIV, Roma, 1972, 26–28.

³ Biblioteca Apostolica Vaticana, Reg. lat. 1368.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

A *De humanae vitae conditione et toleranda corporis aegritudine* egy kedvelt humanista témát, az emberi méltóságát dolgozza fel. A munkán észrevehető Giannozzo Manetti (1396–1459) befolyása, akitől szerzőnk a témát kölcsönözte. Brandolini dialógusának résztvevői Hunyadi Mátyás, aki az emberi szerencsétlenség és nyomor aspektusait tárja fel, valamint vitapartnere, Pietro Ransano (1428–1492), aki az ember dicsőítésével a szerző nézeteit tükrözi, ellentmondva III. Ince pápa *De miseria humanae conditionis* című művének, és támogatva a lélek halhatatlanságának elméletét, amelyet a filozófusok nagy része kétségbe von vagy egyenesen tagad.⁴

A *De comparatione reipublicae et regni* Corvin János tanítását célozza, többnyire Diomedes Caraffa (1406–1487) *De boni principis officiis* című munkája alapján. A párbeszéd a budai királyi udvarban zajlik a herceg és Domenico Giugni⁵ firenzei nemes között. Brandolini nem csupán elméleti háttérrel teremt a vitához, hanem teleszövi a szöveget aktuális politikai helyzetek említésével, és konkrét összehasonlítást is végez Magyarország és Firenze városállamának szembeállításával.⁶ A mű megírását egy sajnálatos esemény: Mátyás halála szakította félbe, és Brandolini a vészterhes politikai hangulat közepette jobbnak látta hazatérni Firenzébe, így lett az új pártfogója, a Nagy Lorenzo az értekezés címzettje.

Itáliába hazatérve, Firenzében és Pisában oktatott retorikát 1491–1492 között, majd fra' Mariano da Genazzano (1450?–1498) biztatására 1491-ben úgy döntött, hogy belép az Ágoston-rendiek közé, és hátralévő életét a prédikációnak szenteli. Több jelentős itáliai városba eljutott hitszónoklatot tartani; az egyik ilyen útja során hunyt el Rómába menet, 1497-ben, pestis következtében.

Változatos irodalmi életművet hagyott hátra: a már említett olasz és latin nyelvű költeményeken kívül írt még humanista dicsőítéseket,⁷ teológiai és filozófiai értekezéseket,⁸ változatos témájú beszédeket,⁹ stilisztikai-grammatikai tanulmányt,¹⁰ valamint fordított Pliniust.¹¹

Aurelio Brandolinit tekinthetjük azon reneszánszkori auktorok egyikének, akiket Noél Béda a *humanistae theologizantes* terminussal illetett. Főleg azokra a filológusokra értette, akik hivatalos meghatalmazás és teológiai doktorátus nélkül vették a bátorságot, hogy

⁴ ROTONDÒ, i. h.; vö. Aurelii BRANDOLINI *Dialogus de humanae vitae conditione et toleranda corporis aegritudine, azaz Aurelius Brandolinus dialógusa az emberi sorsról és a testi betegség elkerüléséről*, kétnyelvű kiadás, ford. LEDÁN M. István, utószó HORVÁTH Ágnes, Kolozsvár, Kriterion Kiadó, 2008.

⁵ Domenico Giugni firenzei nemes kb. 1475-től tartózkodott Budán. TEKE Zsuzsa, *Mátyás és Firenze*, Magyar Tudomány, 169(2008)/12, 1500.

⁶ A témáról bővebben: PUSKÁS István, *Monumento al Principe: Il dialogo di Aurelio Lippo Brandolini intitolato De comparatione rei publicae et regni*, Nuova Corvina, 20(2008), 87–93; Lynn THORNDYKE, *Lippus Brandolinus' De comparatione reipublicae et regni: An Unpublished Treatise of the Late Fifteenth Century in Comparative Political Science*, Political Science Quarterly, 1926, 413–435.

⁷ Többek között Lorenzo de' Medicihez és Federico da Montefeltrohoz (1422–1482).

⁸ Például: *Oratio de virtutibus D. N. Iesu Christi nobis in eius passione ostensis*, Romae, 1496.

⁹ Például: *Oratio de rei militaris, litterarumque dignitate affinitate et laudibus*, Lucca, Biblioteca Capitolare, Cod. Lat. 525; *Oratio in cena Domini*, Siena, Biblioteca Comunale, Cod. H. VI, 30 fasc. I, ff. 120r–124v.

¹⁰ Például: *Grammatices rudimenta*, Roma, Biblioteca Angelica, Cod. 2293; *De ratione scribendi libri tres*, Basileae, 1498 (uo., 1543, 1549, 1565, 1585; Coloniae, 1573; Romae, 1735).

¹¹ *Traductione del panegyrico di Plinio*, Paris, Bibl. Nat., Cod. Ital. 616; Aurelio Brandolini összes műveinek listáját megadja ROTONDÒ, i. h.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

a Szentírást kiadják, értelmezzék és lefordítsák, amivel szentségtörést, ha nem egyenesen eretnekséget követtek el. Ezzel a kifejezéssel címkézte fel például Desiderius Erasmus (1466–1536), Jacques Lefèvre-t (1460–1536), Lorenzo Vallát (1407–1457), a platonizmus és a kereszténység egyik legnagyobb érdemű ötvözőjét, valamint a Brandolinira kimutatható hatást gyakorló Giannozzo Manettit. A megvádolt humanisták mindegyike Szent Jeromos nevében – akit szintén hasonló indokokkal támadtak – visszautasította a vádakat, noha azt elismerték, hogy ők valóban újítók a Biblia interpretálásában, mivel a szöveget nem a hivatalos egyházi álláspont vagy a teológiai karokon szerzett tudás birtokában, hanem privát stúdiók alapján értelmezték. Ilyen apologetikus műként értékelhetjük Brandolini *Epitoma in Sacram Judeorum historia* című munkáját is, amelyet Erika Rummel¹² a humanista védekező álláspont egy reprezentatív példjaként ismertet. A szöveget is közli, azonban részletesebben nem elemzi, így nyitott kérdés marad annak megállapítása, hogy hogyan jut el Brandolini a szent szövegekkel foglalkozó világi humanista szemlélettől az alább bemutatni kívánt *Christiana paradoxa*¹³ keresztény lelki tanításának aszketikus mélységéig.

A *Christiana paradoxa* már nem a Biblia tipikus humanista értelmezése, hanem az időközben szerzetessé vált Brandolininak Krisztus tanain alapuló morálfilozófiai értekezése. A szöveg bemutatása előtt felmerül néhány kérdés, amelyeknek megválaszolása – főként terjedelmi megszorítások miatt – nem e tanulmány feladata, viszont felvetni szándékozok néhány további, részletesebb vizsgálatra okot adó szempontot. Az egyik arra kereshetné a választ, hogy ez a teológiai esszé hogyan illeszkedik szerzőnk életművébe, és milyen irodalmi hagyományokból táplálkozik. Egy másik, hogy a keresztény tanításokon túl nyomon követhetőek-e még a munkában egyéb morálfilozófiai elvek is. Továbbá: beilleszthető-e a keresztény etikába bármely egyéb pogány – különösen neoplatonikus – filozófiai eszme? És végül, de nem utolsósorban, mennyiben módosították Brandolini hitvallását az előzetes humanista stúdiók, vagy éppen ellenkezőleg, felfedezhetőek-e explicit módon a korábbi műveiben a keresztény tanok, és egyáltalán, van-e értelme szétválasztani a humanistát és a szerzetest.

Ha az előzőekben felvetett kérdések nyomán indulunk el, azonnal feltűnik egy nyilvánvaló párhuzam: már maga a cím is egyfajta allúzió Cicero *Paradoxa Stoicorum*ára. Egyértelműnek tekinthetjük a szerző szándékát: az antik műfajt tölti meg keresztény tartalommal.¹⁴ Nem vethetjük el tehát az antik morálfilozófiai tanításokat, különösen a sztoikusokét, amelyek egyébként igen erőteljesen hatottak a keresztény etikára.

¹² RUMMEL, *i. m.*

¹³ *Paradoxorum Christianorum libri duo*, editio princeps: LIPPI AURELII Augustiniani heremitae *Christiana paradoxa*, prodierunt Basileae, an. 1498 (forrás: P. David Aurelius PERINI, *Ordinis Erem. S. Augustini, Bibliografia Augustiniana*, I, A–C, Firenze, 1929. Én az OSZK példányának szövegét vettem alapul az elemzéshez: LIPPI AURELII Augustiniani heremitae *Christiana paradoxa*, Romae, 1531 (BNH Cat. B 867; VÉGH, *Apponyi Rariora*, 155), a továbbiakban: *Christiana paradoxa*.

¹⁴ Trinkaus szerint a *Christiana paradoxa* iskolapéldája annak, hogy egy humanista tudósnak hogyan alakulnak át a nézetei a *vocatio* hatására. Charles Edward TRINKAUS, *A Roman Interlude: Platina and Aurelio Brandolini = In Our Image and Likeness: Humanity and Divinity in Italian Humanist Thought*, London, 1970, 306.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

A *Christiana paradoxa* műfaját definiálhatjuk értekezésként, azonban formája kölcsönöz a dialógustól és az oratóiótól egyaránt. Ha antik példát keresünk, ilyenek Cicero beszédei, de nem idegen a keresztény irodalomtól sem: a prédikációknál is előszeretettel alkalmazták ezt a formát. Cicero hat paradoxonjával¹⁵ ellentétben Brandolini azonban csupán hármát fejt ki bővebben, Az alaptételeiknél találhatóak bizonyos hasonlóságok, többek között például, hogy a boldogsághoz vezető egyetlen út a morál, az erény az életút vezéricsillaga, és hogy az ember az egyetlen élőlény, amelyik magáénak tudhatja az isteni *ratiót*, és ez megkülönbözteti őt a többi élőlénytől.

Brandolini három paradoxonja a keresztény tanítás legfontosabb alaptételei között foglal helyet. Az első a szeretet, a megbocsátás érdemének és a bosszú hiábavalóságának a témakörét tárja fel, arra okítva az olvasót, hogy az isteni szeretet végtelen. A második ellentételezés szerint a halál inkább kívánatos, mint bármiféle gyalázatos gaztett. Ebbe ágyazódva jelenik meg a harmadik tézis, miszerint a földi életben nem tapasztalhatjuk meg az igazi boldogságot, mert az csak az önként vállalt, szenvedésekkel teli élet után, a túlvilágon vár ránk.¹⁶

„Diligendos esse inimicos” – így szól az első paradoxon, és azonnal érkezik is rá válasz a fiktív vitapartnerrel: „Non possum (inquis) ignoscere ei, qui me contumeliis indignis affecit, spoliavit bonis, dignitate, patriaque privavit, et quod indignissimum est, vita etiam privare temptavit.”¹⁷

Ezzel az egy mondattal meghatározza, kit is tekinthetünk ellenségünknek: akik rágalmaznak, javainktól és méltóságunktól megfosztanak, száműznek és ami a legméltatlabb: az életünkre törnek. Az ilyen embereknek lehetetlennek tűnik megbocsátani, hiszen a lélek az őt ért igazságtalanságokra emlékezik, nem tud kiengesztelődni, és bosszút szomjazik. Brandolini már az első implicit állítást cáfolja: nem lehet a lelket a megbocsátás képességének hiányával vádolni, a megbocsátás ugyanis nem a képességen, hanem az emberi szándékon múlik. Ez természetesen nem egyszerű, de hát könnyű azt szeretni, aki nem ártott nekünk és viszontszeret minket, ebben nincs semmi csodálatos, és még kevésbé értékelendő, egyszerűen ilyen az emberi természet. Az igazi erény az, ha képesek vagyunk a szeretet tanítását önmagunkat legyőzve arra is kiterjeszteni, akit nem kedvelünk, vagy aki egyenesen ártott nekünk: „Quid porro est tam excelsi animi, tamquam invicti, quam remittere offensas, despiciere contumelias, iniurias condonare.”¹⁸

A szerző ezt követően a megbocsátás követendő ókori példaképeit sorakoztatja fel: elsőként említi Pittakoszt, a műtilénéi filozófus hadvezért, aki megbocsátott tulajdon fia gyilkosának, és Caesart, aki megbocsátott az ellene szervezkedő Marcus Marcellusnak. Majd hozzáteszi: sok ilyen erényes férfi története szolgálhat számunkra például a görög és a római időkben, az erény az egyetlen ugyanis, ami igazán számít az életben, az erény

¹⁵ Marcia L. COLISH, *The Stoic Tradition from Antiquity to the Early Middle Ages*, Leiden, Brill, 1985, 129–131.

¹⁶ Trinkaus szerint ez a harmadik, az ember csak a túlvilágon elérhető boldogsága az egyetlen olyan tétel Brandolininál, amely nem összeegyeztethető korábbi nézeteivel; TRINKAUS, *i. m.*, 307.

¹⁷ *Christiana paradoxa*, f. Aii. r.

¹⁸ Uo.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

gyakorlása különböztet meg minket a többi élőlénytől: a vadállatok a vadság és ösztön parancsát követik, az embert viszont a *ratio* irányítja, a *disciplina* edzi, és a *virtus* ékesíti, ez teszi az isteni természethez hasonlatossá: „Quod ille [ti. ferae] natura tantum duce, nullo suadente faciunt, tu ratione instructus, imbutus disciplina, virtute adornatus, facere te dices non posse. An tu quum homo sis, rationis particeps, divinae naturae proximus, ac simillimus genitus...”¹⁹

A morál parancsa tehát általános emberi követelmény, hiszen már Krisztus születése előtt is számos jeles férfiú felismerte ezt az abszolút igazságot. Az életben tehát az erény elérésére kell törekedni, enélkül senki nem válhat tökéletes emberré, még kevésbé tökéletes kereszténnyé. Ki merészné ugyanis magát kereszténynek nevezni, ha nem Krisztus tanításai szerint él? „Si quam igitur virtutem esse in vita expetendam putas, hanc vel solam, vel maxime expetendam debes existimare, sine qua ne homo quidem esse absolutus potes, Christianus vero multo minus. Quis enim nullis Christi vel servandis praeceptis, vel exemplis imitandis Christianum se audet appellare? Nonne Christus nobis hoc in primis praecepit, ut remitteremus iniuria et inimicos diligereamus.”²⁰

És hogy miért is fontos ez? A válasz az üdvözülés: az ember nem várhatja el Istentől önmaga számára a könyörületet, ha ő eközben képtelen a megbocsátást mással szemben gyakorolni: „Quo tu, quaeso, vultu atque animo deo supplicas, ut tibi multa et gravia tua in eum peccata condonet, cum tu homini paucas levesque in te offensas nolis condonare?”²¹

Az alapigazság középpontba állítása után következik a tételeknek a logika elvei szerint felépített magyarázata. Ismét a fiktív beszélgetőpartner szólaltatja meg az ellenérveket: talán még működhet, hogy az ellenségnek megbocsátunk, de hogy még szeressük is őt, az képtelenségnek tetszik. Brandolini azonban rögtön cáfol: az igazságtalanság elfeledése, de eközben a gyűlölet fenntartása nem igazi megbocsátás, csak a gyűlölet eltitkolása; attól pedig, hogy valamit eltitkolunk, még nem tesszük semmissé. Nem csupán a hozzánk közel állók²² érdemesek a szeretetünkre, hiszen mindannyian egy őstől származunk, nem gyűlölhethetünk valakit, aki tőlünk különböző, mert ezzel emberi mivoltunkat vetkőzzük le. Ha Istent szeretjük, ugyanúgy kell szeretnünk minden embertársunkat is, hiszen Krisztus is ezt tette, és ránk is ezt a tanítást hagyományozta: „Hoc Christus nobis non modo suis praeceptis servandam tradidit, sed suis quoque clarissimis exemplis imitandum proposuit... Quid, obsecro, agebat aliud Redemptor noster cum inimicos amaret...”²³

Brandolini a szöveg során többször hangsúlyozza az *imitatio* fontosságát, és mert nem elég csupán Krisztus tanainak befogadása: igazán hasonlatossá hozzá csak akkor válhatunk, ha nemcsak elméletben, hanem tetteinkkel is követjük őt. Voltak emberek a történelem során, a mártírok, akik Krisztus imitálásában odáig jutottak, hogy életüket áldoz-

¹⁹ Uo., f. Aii. v.

²⁰ Uo., f. Aiii. r.

²¹ Uo.

²² Trinkaus utal a reformáció nagy alakjai közötti vitára, miszerint kit tekinthetünk hozzánk közel állónak (*vicinus*) és kit ellenségünknek (*hostis, inimicus*), és hogyan kell hozzájuk viszonyulni; TRINKAUS, *i. m.*, 309.

²³ *Christiana paradoxa*, f. Aiii. r.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 143. szám

ták hitükért, és meg tudtak bocsátani gyilkosaiknak, mint ahogy Krisztus is megbocsátott a kereszten az ellene vétkezőknek. Ezek a legnemesebb tettek, amelyekkel egy keresztény a lehető legközelebb kerülhet Istenhez és az üdvözüléshez.

A másik igen fontos felmerülő gondolat az egyenlőség. Brandolini korábban már érintette a témát, miszerint mindannyian egy közös őstől származunk, mindannyian Isten gyermekei vagyunk, mindannyian ugyanazt az Istent imádjuk, és ebből következik, hogy mindannyian egyenlőek vagyunk, egyenlő jogok illetnek meg, és ezért nem érezhetünk gyűlöletet egyetlen testvérünk iránt sem: „Quod si parere huic legi volumus: cum omnes et ab uno homine propagati simus: fraterna inter nos benivolentia devincti teneamur necesse est.”²⁴

Ez az elv azonban nem csupán keresztény és vallási tanítás; már az ősi törvénykezés is magába foglalta a gyűlöletből fakadó tettek büntetését: „Quis tam impius, tam efferratus est, qui fratrem odisse possit vel nocentem. An humanis hoc est civilibus legibus malum esse subiecti, est ne obsecro aut fuit unquam aliquis legum lator, qui caedes, atque iniurias omnes non acerrime vindicaverit?”²⁵ Ezután megemlíti Lükurgoszt, aki bevezette az egyenlő földtulajdont a spártaiaknál, feleleveníti Platón elképzelését az államról, ahol a nők és a gyermekek közösek, ismerteti a római törvényeket, amelyek szintén az egyenlőségen és a könyörületen alapultak, mert jóllehet a rómaiak háborúkat viseltek, a legyőzötteket kímélték, és igyekeztek őket a saját társadalmukba beolvasztani.

Majd újra hangsúlyozza az *imitatio* szükségességét: senki nem nevezheti magát kereszténynek, ha nem utánozza tetteivel Krisztust, ugyanúgy, ahogy platonista sem lehet az, aki nem a platóni akadémia tanításai szerint él, sem pedig ciceroniánus, aki nem követi életében Cicero írásait, és nem védi meg tanításait. Brandolini tehát, a neoplatonizmusra és sztoicizmusra való utalással nyíltan felvállalja humanista voltát még ebben a kifejezetten keresztény eszméket közvetítő művében is.

A *szersed ellenséged* tétel zárógondolataként összefoglalja az előző érveléseket, majd megerősítésként hozzáfűzi: egyedül akkor kerülünk Istenhez közelebb és válunk hozzá hasonlatossá, ha a fent említettek szerint cselekszünk; így megnyílik számunkra az örök boldogsághoz vezető égi út.

„Mortem flagitio anteponeendum esse”²⁶ – így szól a második paradoxon, bár a tétel keresztény eredetével ugyanúgy vitatkozhatunk, hiszen az önfeláldozás gondolata nem keresztény gyökerű, viszont általános érvényű. Ezt maga a szerző is előre bocsátja: „Vereor ne cui hominem se immoderate amantium stulta haec et vana, magisque ex Stoicorum scholis aut coenobiis monachorum, quam ex communi hominum vita deprompta esse oratio videatur.”²⁷

A fejtegetés abból az alaptételből indul ki, hogy az ember kettős természetű: spirituális és fizikális; Isten úgy alkotott meg minket, hogy ez a két rész egymást kiegészítse. A test a léleknek van alárendelve, de egymás nélkül létezni nem tudnak, a test romlandó

²⁴ *Uo.*, f. Aiv. v.

²⁵ *Uo.*, f. Aiv. v.

²⁶ *Uo.*, f. Bi. r.

²⁷ *Uo.*, f. Bi. r.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

és halandó, de a lélek test nélkül nem ember, csak pusztán lélek. Viszont, ahogy Arisztotelész mondja: „Homo magis intellectus quam sensus”.²⁸

Érzékelni a többi élőlény is tud, azonban – és itt visszaköszön a *ratio* elve – érteni, értelmezni, emlékezni és helyesen élni csak az ember. Brandolini negatív példák felsorolásába kezd: olyan történelmi személyiségeket említ, akiknek megadatott helyesen élni és jót cselekedni, mégis elbuktak. Szemiramisz fia például anyja birodalma ellen fordult, Szardanapál egész életét elnöiesedve és a vágyai által vezérelve élte, majd mikor a perzsák már Babilont fenyegették, inkább felégette a várost, mint hogy azt az ellenség kezére adja, a római Apiciust pedig a gyomra hajtotta: minduntalan a torkosság bűnébe esett.

A hozzájuk hasonló emberek egész életét a vágyak, a tunyaság és a gyönyörök hajszolása uralja: semmiféle erényt nem gyakorolnak, életüket úgy töltik, mint a lusta, tudatlan jószágok, ők mégis méltatlankodnak, ha meg kell halniuk, ahogyan Lucretius mondja.²⁹ Aki viszont a tehetség és a *ratio* szerint vezeti életét, jeles tettekre vagy a jó művészetének gyakorlására törekszik (Sallustius), az nem csak hogy boldogan él a földön, de örök életet is remélhet. Nem csupán Lucretius és Sallustius gondolatait idézi a szerző: felhossa Platón és Arisztotelészt is, akik „...quoque mihi clarissime vivere videantur, quorum doctrina et fama totum terrarum orbem compleverit, in omnium mortalium memoria atque ore versetur.”³⁰ Nemkülönben Hérodotosz, Démoszthenész, Cicero, Vergilius, Livius és számtalan más jeles auctor, akik írásaikkal és tetteikkel halhatatlanságot vívtak ki maguknak. Ebből következik, hogy nem a testet, hanem a szellemet kell táplálni, nem mindegy, hogy az élvezetek hajszolása és a restség, vagy a bölcs *ratio* és a tevékenységre ösztönző *virtus* tölti-e ki az életünket. A testünk számtalan módon megcsalhat bennünket: megbetegedhetik, megsebesülhet, meghalhat; az erényt viszont semmi és senki nem veheti el tőlünk, az örökre a miénk marad, mert az erény a lélek dicsősége: „Corpus praeterea non in tua, sed in fortunae quodam modo potestate situm innumeris quotidie casibus, perturbationibus, morbis, periculis, mortis generibus obnoxium est. Virtus nunquam tua desinet esse, si semel coeperit, nulla vi, nullo casu, nulla temporis vetustate tibi eripietur, stabilis, clara, perpetuaque erit.”³¹

A gondolat alátámasztására Brandolini ismét számtalan ókori példát sorol fel: a Fabiusoknak az egész nemzetsége áldozta fel magát a Veii ellen folytatott küzdelemben, Horatius Cocles egymaga védte a hidat az ellenség egész seregével szemben, Mucius Scaevola egyedül vállalkozott Porsenna megölésére, Lucretia önkezeléssel vetett véget életének, mikor gyalázat érte, de nem feledkezhetünk meg Attilius Regulusról, aki ígéretéhez híven visszatért a punok táborába, holott tudta, hogy kivégzik, és a Scipiókról sem, akik mind igen nagy dicsőséget szereztek a punok elleni háborúban. Ha már a Scipiókat megemlíti Brandolini, nem hagyhatunk figyelmen kívül egy további Cicero-művet, a *Somnium Scipionis*-t, amely hasonlóképpen buzdít az erény gyakorlására és a közösség érdekében végzett munkálkodásra a neoplatonikus filozófia köntösében.

²⁸ *Uo.*, f. Bi. r.

²⁹ Lucretius, *De rerum natura*, III, 1045–1049.

³⁰ *Christiana paradoxa*, f. Bi. r.

³¹ *Uo.*, f. Biii. v.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

A példák felsorolása tovább folytatódik a Bibliából vett alakok tetteinek ismertetésével, majd jön a konklúzió: a test romlandó, tehát annak megőrzésére, szépítésére és ápolására sürgősen energiát fordítani, inkább az erényt kell magunkban művelni az isteni útmutatás alapján, ami nem más, mint a *ratio*. Ostobaság lenne ugyanis a halhatatlanságot felcserélni a romlandó testtel és az örök élet boldogságát a pillanatnyi élvezetekkel.

A közösség érdekeit hasonlóképpen az egyéni dolgoknál előbbre kell helyezni, hiszen a közösség jóléte univerzális jellegű. Krisztus az egész emberiségért áldozta fel magát, és mártírok ezrei követték példáját. Istent jobban kell szeretnünk, mint önmagunkat, elvégre az ember számára Isten minden jó forrása és eredője. Isten saját képére és hasonlatosságára megteremtette az embert, és az emberiség bűneinek megváltására elküldte saját fiát. Nem lehetünk tehát hálátlanok irányában, hiszen az örök boldogság kulcsa is nála található.

Ezen a ponton tér át Brandolini a harmadik, valójában nyíltan ki nem mondott paradoxonra: a földi létben nem, csak a túlvilágon érhető el a boldogság. Ez már valóban egyértelműen keresztény gondolat, a szerző a munkája utolsó részét annak szenteli, hogy a híveket a legteljesebb mértékű *imitatio*-ra buzdítsa. Önfeláldozásra tanít Krisztus és az őt követő mártírok ezrei, akik a történelem folyamán mind iszonyú kínszenvedések közepette pusztultak el, mert így adtak hálát teremtetőjüknek, és így nyerték el az örök boldogságot. Meg kell hát vetni a testi halált, a bátorság jutalma, hogy Krisztus mellett foglalhatjuk el helyünket az örökkévalóságban: „Satis abunde docuerat te Christus pro aeterna vita corpoream mortem contemnere: qui culpae omnis expertus pro alienis criminibus turpissimam mortem subierat. Si Christianus es: ne pigeat te auctorem tuum Christum imitari. Delectant te speciosa nomina, ne refugas acerba tormenta. Vis cum Christo coelum ascendere: ne pigeat cum Christo in cruce pendere, hanc tibi Christus ad coelum viam stravit...”³²

Mikor fogjuk tudni kiegyenlíteni azt, amit Krisztus értünk vállalt, van-e az önfeláldozáson kívül oly nagy tett, ami ehhez fogható – kérdezi a szerző, és meg is válaszolja: ha megkeresztelték és kereszténynek vallod magad, ráadásul a megígért örök boldogság is erre készített, akkor nem szabad megrettenned eme dicsőséges cselekedettől: „Si omnis ad hoc te adducit ratio, omnis veterum et disciplina et vita cohortatur, si Christus ita tibi et praecepto et exemplo faciendum ostendit, si tot martyrum millia fecere, si hoc te postremo facere promissae tibi beatitudinis et spes et magnitudo compellit. Abhorrere a tam honesto proposito, a tam praeclaro facinore: si Christianus, si vir es: certe non debes.”³³

Választ kaphatunk-e arra, hogy Aurelio Lippo Brandolini csupán egy „teologizáló humanista” vagy a szerzetesi életre elkötelezett keresztény? Árnnyaltabb választ kaphatunk majd természetesen az egész életmű vizsgálatából, véleményem szerint azonban nem feltétlenül szükséges éles határvonalat húzni a kettő közé. Ugyanúgy nem feltétlenül szükséges a *Christiana paradoxán* végigvonuló ókori morálfilozófiai tételek egymástól való éles elválasztása: Brandolini mesterien ötvözi a klasszikus sztoikus, neoplatonista, ciceroniánus és epikureista elméleteket a keresztény etikával, és ezzel egyértelművé válik az üzenete: az erény és a morál vallástól függetlenül univerzális érvényű.

³² *Uo.*, f. Ciii. r.

³³ *Uo.*, f. Ciii. v.

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

A LÁNGÉSZ, A BARBÁR ÉS A MAJOM
(Paulus Cortesius Janus Pannoniusról)

Janus Pannonius hírnevének bizonyítékait régóta gyűjtik. Békés Enikő bibliográfiájának második, javított és bővített kiadása a X., *Utóélet, kultusz* című fejezete huszonhat, különösen ezzel a témával foglalkozó tanulmányt vagy közleményt sorol fel.¹ Koller József a 18. század végén, a maga Janusról, azaz III. János pécsi püspökről írott életrajzában ezen testimóniumok összegyűjtőjeként előbb felsorolja a Czvittingernél található híres írókat, akik Janusról kedvezőleg nyilatkoztak, majd saját gyűjtéséből közöl újabb vonatkozó szövegrészleteket. Ezek között szerepel Paulus Cortesius *Dialogus de hominibus doctis* címmel Firenzében 1734-ben kiadott művének 47. lapjáról vett idézet is, amelyet azzal vezet be, hogy ezt a párbeszéd Antonius nevű szereplője mondja.²

Kollerra hivatkozva Huszti József monográfiája – amelyben a szerző egyébként külön feldolgozásra érdemesnek minősíti Janus és az utókor viszonyát – említi Cortesius ezen szöveghelyét is, de nem közli és különösebben nem is magyarázza, tömören csupán ezt jegyzi meg: „...a szigorú kritikus Paolo Cortese szerint különösen az benne a csodálatos, hogy idegen, sőt barbár létére a tehetségnek kijáró bámulatot és hírnevet el tudta érni. Már az maga nagy dolog, hogy az olaszok egy »hegyentüli«-nak költői sikerét egyáltalán hajlandók voltak elismerni.”³ Az én ismereteim szerint a magyar szakirodalomban azóta senki sem emlegette Cortesius ezen, Janus Pannoniusszal kapcsolatos ítéletét.

Paulus Cortesius – olaszosan Paolo Cortesi vagy Cortese – (1465–1510) Rómában született. Családja azonban eredetileg Paviából származott, azután szerzőnk nagyapja, Iacopo 1442-ben San Gimignano-ban telepedett le, fiával, Antonióval, vagyis Paolo atyjával pedig később Rómába költözött. Antonio a pápai udvarban kapott hivatalt, a Datario Apostolicónál, vagyis az apostoli okmányirodánál. A firenzei Aldobrandina degli Aldobrandinit vette feleségül és házasságukból három fiú született: Lattanzio, Alessandro és Paolo. Bátyja, Alessandro – akinek ismerjük Mátyás királlyal való kapcsolata-

¹ *Janus Pannonius: Válogatott bibliográfia*, összeállította BÉKÉS Enikő, Bp., Balassi Kiadó, 2006², 94.

² Josephus KOLLER, *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum*, IV, *Complectitur res gestas ab anno MCCCCLIX. ad MDV.*, Posonii, Landerer, 1796, 27–28. – Helykímélés céljából itt most nem közlöm a szöveget, hanem később, a tágabb szövegek környezetébe építve, félkövér betűvel, utána pedig fordítását is adom.

³ HUSZTI József, *Janus Pannonius*, Pécs, Janus Pannonius Társaság, 1931, 290; Huszti egyébként első kézből is ismerte Cortesius, mégpedig G. C. Galletti Filippo Villani-kiadásából (Firenze, 1847), és hivatkozik is rá Beccadelli és Guarino stílusáról írván, lásd *i. m.*, 290, 341, 419.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

it⁴ – öccsét kezdetben maga vezette be a tudományokba, azonban a fiú nagyon hamar bekerült a legmagasabb műveltség köreibbe, olyan mesterei voltak, mint Pomponio Leto, Pietro Marsi és Giovanni Antonio Sulpizio da Veroli. Megismerkedett olyan római humanistákkal, mint Fosforo és Platina, valamint olyan firenzei kiválóságokkal, mint Marullo, Poliziano, Pico della Mirandola stb. Fiatalkori főműve a *De hominibus doctis* című párbeszédese mű. Ő is a pápai udvarban dolgozott, előbb referendárius, majd apostoli protonotárius lett. Vulgáris, azaz olasz nyelvű írásai is kiválóak. 1503-ban visszavonult San Gimignano melletti kastélyába (Castro Cortesio), ahol fényes és híres irodalmi udvart tartott. Főműve a *De cardinalatu* című erkölcsfilozófiai alkotás – Baldassar Castiglione *Il Cortegianójának* méltó „klerikális” párja, vagyis az egyházi udvari ember, az egyházfejedelem, azaz a bíboros kézikönyve –, ezen dolgozott korai haláláig, de a művet már csak bátyja, Lattanzio adhatta ki, még 1510-ben.⁵

A *De hominibus doctis* a 15. századi olaszországi humanizmus egyik legkiemelkedőbb kritikátörténeti emléke, sőt – tágabb szempontból – a neolatin irodalom történetének legelső összefoglalása. Ami az első említett vonatkozást illeti, a mű annak a ciceronianizmusnak első röpirata, amelyet évtizedekkel később Bembo vitt diadalra; ami a második nézőpontból fontos, Cortesi e könyvében különbözteti meg először a később prehumanizmusnak nevezett időszakról (gyakorlatilag Petrarcatól) kezdődő szakaszt a valódi humanizmus kezdetétől. Ezt ő Manuel Chrysoloras Itáliába érkezésétől számítja, továbbá abban is úttörő, hogy műfajonként, stílusnemenként és nemzedékenként csoportosítja és rangsorolja a 15. századi humanista irodalom egymást követő szereplőit, erős, de többnyire találó kritikával illetve őket. Alapelve, hogy csak elhunyt írókról ír, néha azonban ezt – egy-egy élő kortárs esetében – figyelmen kívül hagyja. Saját korához közelítve előnyben részesíti a római írókat – különösen a Pomponio Leto által alapított akadémia tagjait –, de viszonylag nagy figyelmet fordít a firenzei körhöz tartozókra is. Tendenciáját a finomabb elemzők nem teljesen ciceroniánusnak tartják, hanem olyanak, amely helyet enged némi józan eklekticizmusnak az imitációban; ezt a mérsékletet pedig annak tulajdonítják, hogy az 1490–91-ben írott, de sosem véglegesített és ki nem adott könyv – első nyomtatott kiadása csupán a Koller által is idézett 18. századi nyomtatvány – munkálatai előtt néhány évvel igen goromba válasz kapott Angelo Polizianótól, mivel elküldte a mesternek ciceroniánus leveleit, az viszont baráti heveséggel megtámadta és az által követett módszert tökéletesen torznak csúfolta, hiszen – itt egy Petrarcatól vett hasonlatot újít fel – egy apa vonásait sem az őt utánzó majomban, hanem édes fiában lehet felismerni!⁶

⁴ Lásd Alexander CORTESIUS, *De laudibus bellicis Matthiae Corvini Hungariae regis*, edidit Iosephus FÖGEL, Lipsiae, B. G. Teubner, 1934 (BSMRAe); vö. HAVAS László, *A. Cortesius panegyricusa Mátyás és a pápaság diplomáciai érintkezésének tükrében*, ItK, 1965, 323–327; SZÖRÉNYI László, *Hunok és jezsuiták: Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Bp., AmfipressZ, 1993, 25–33, 151–155.

⁵ Vö. Paolo CORTESI, *De hominibus doctis dialogus*, testo, traduzione e commento a cura di Maria Teresa GRAZIOSI, Roma, Bonacci Editore, 1973, VII–XIII.

⁶ A Cortesiusnak írott Poliziano-levelet és írónk válaszát lásd *Prosatori latini del Quattrocento*, VII, Ermolao Barbaro, Angelo Poliziano, Marsilio Ficino, a cura di Eugenio GARIN, Torino, Giulio Einaudi Editore, 1977, 902–911. A majom-hasonlat petrarcai kiindulópontjára (két levél Boccaccióhoz az imitációról,

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

Giacomo Ferrau kiváló bevezetésében, amelyet a kritikai kiadáshoz írt, tisztázza Cortesi fő antik irodalmi mintáját: ez nem egyéb, mint a hasonlíthatatlan mester Cicero dialógusa, a *Brutus*, amelyben Tullius a római ékesszólás történetét írta meg, a kezdetektől a saját koráig.⁷ Később, a kritikailag megállapított szöveghez – amely jobb minden korábbinál, mivel felhasználta egy addig elfelejtett kéziratot a Camaldoli remeteség levéltárából – mindenütt megadja kommentárjában a cicerói ősminta azon helyeit, amelyekre Cortesi a saját szövegében rájátszik.

A bolsenai tó egy szigetén vagyunk a dialógus fikciója szerint, ahol egy mester – Antonius, aki feltehetőleg azonos Antonio Augusto Baldóval (vagy Valdóval), Pomponio Leto utódjával a római egyetemen – és két tanulni vágyó fiatalember, Alessandro Farnese (a későbbi III. Pál pápa) és maga Paolo Cortesi társalog az irodalomról, az ékesszólásról és a költészetéről, mégpedig főleg oly módon, hogy a fiatalok kérdéseire vagy közbevetéseire válaszolgat ugyan Antonio, de azért következetesen ragaszkodik a saját irodalomtörténeti és értékelési szempontjainak érvényesítéséhez. (Akárcsak maga Cicero a *Brutusban*.)⁸

Ha gondosan megvizsgáljuk a Janus Pannoniusra vonatkozó szövegrésznek az egész műben elfoglalt szerkezeti helyét, akkor bizvást megállapíthatjuk, hogy Cortesi a magyar költőről alkotott, Antonio ajkára helyezett véleményét mintegy az egész dialógus szívébe rejtette! Erre utal az, hogy a dialógus szereplőjeként önmagát felléptető szerző családi viszonyairól, édesatyja dicséretéről szóló rész előzi meg közvetlenül Janus említését, ráadásul összekapcsolva egy Róma-dicsérettel, amelyet olyan elmélettel köt össze Cortesius, amely „két hazát” engedélyez az embernek, egy szülőhazát és egy kulturálisan választott lakóhelyet. Mint Ferrau kommentárja megállapítja, ez majdnem szóserinti Cicero-idézetet rejt a *De legibus*-ból (II, 5).⁹ És pontosan ezek után következik a „külföldi”, sőt „barbár” Janus Pannonius magasztalása, akiről a szigorú Cortesius nemcsak azt mondja, hogy méltán jutott el a dicsőséghez és a hírnévhez, hanem azt is, hogy nagyobb az összes, a könyvben öelötte tárgyalt költőnél! Ezek pedig nem akárcsak, számba vettem

1359. október, 1365. október 28., Fam. XXII/2, XXIII/19; ezekben még illő jelmezű színész és idegen tollakkal ékeskedő varjú, valamint az apa külső vonásait kőben megörökítő szobor és a testét-lelkét továbbörökítő fiú hasonlósága és ellentéte szerepel, lásd Francesco PETRARCA, *Opere, Canzoniere, Trionfi, Familiarium rerum libri* con testo a fronte, h. n., Sansoni Editore, 1993, 1140–1141, 1232–1233) vö. Roberto FEDI, *La fondazione dei modelli: Bembo, Castiglione, Della Casa = Storia della letteratura italiana*, diretta da Enrico MALATO (a továbbiakban: SLI), IV, *Il primo Cinquecento*, Parte I, *L'apogeo del Rinascimento*, Milano, Il Sole 24 Ore, 2005, 515–519; a könyv keletkezéséről, a kéziratokról és a nyomtatott kiadásokról lásd a kritikai kiadást: Pauli CORTESII *De hominibus doctis*, a cura di Giacomo FERRAU, Messina, Il Vespro, 1979.

⁷ FERRAU, *i. m.*, 20 skk.

⁸ Vö. CICÉRON, *Brutus*, texte établi et traduit par Jules MARTHA, Paris, Les Belles Lettres, 1923; magyar fordítása: CICERO *Brutusa*, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta POSCH Árpád, Bp., Franklin Társulat, 1903.

⁹ A cicerói dialógusban ugyanis Atticus és Marcus párbeszédében egyenesen ez olvasható: „Sed illud tamen quale est quod paulo ante dixisti, hunc locum – idem ego te accipio dicere Arpinum – germanam patriam esse uestram? Numquid duas habetis patrias, an est una illa patria communis: Nisi forte sapienti illi Catoni fuit patria non Roma sed Tusculum.” Lásd M. TULLI CICERONIS *De legibus libri tres*, recognovit Carolus BÜCHNER, Milano, Mondadori, 1973, 55.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 14. szám

őket: Maffeo Vegio – kritikusa szerint túlságosan önhitt; Antonio Beccadelli – szerencsésen különböztette meg a metrikus verset a népi, ritmikus verseléstől, csak nagyon obszcén; Gregorio Tifernate – költő is, tudós is, de túlságosan didaktikus; Filelfo – életében és művében egyaránt változékony és pénzéhes; Porcellio – rossz költő; Pontano – ő a legnagyobb, de ő még él. Akárhogy is vesszük tehát, a már elhunyt humanista költők közül Janus Pannonius a legnagyobb. És mint tudjuk – neki is két hazája volt, a Cortesiusától is nagyra becsült Valla gondolatát is magáévá téve.¹⁰

A következőkben közlöm tehát Cortesius dialógusának azt a szerkezeti egységét, amelyben – a semmit sem író, csupán tanító vagy oktató, de a hírnévre mégis vágyó tudósok elutasítása után – rátér egy újabb, az eddig tárgyaltaknál fiatalabb nemzedék kritikájára. (Megjegyzendő, hogy a két ifjú összeesküvés miatt börtönben szenvedett és halt meg; ez a merész életrajzi utalás nem csupán Pomponio Leto, mint az összeesküvés vezetője előtti tisztelgés, hanem talán utalhat a később magasztalendő Janus tragikus bukására is.) Ezek után következik a rómaiság dicsérete, majd az idősebb Cortesius, a szerző atyjának emlegetése; mindez bevezetőül szolgál az „idegen”, azaz Janus jellemzéséhez. A lezáró részben pedig a beszélgetést irányító Antonius alaposan megleckézteti a „barbár” költő ellen kirohanó későbbi pápát, hiszen felhozza két olyan Cicero-majom tragikus vesztét, akik ugyan igaz itáliaiak voltak, de rosszindulatúak és gonosz rágalmazók, csúnya véget is értek nem éppen összeesküvésben, hanem közlekedési balesetben, azaz leestek a lóról. Antonius csendes diadallal foglalja össze a pedagógiai tanulságot, amelyet az ifjú Farnese-herceg gyanús méltatlankodással fogad. Talán megértette azt, hogy finoman kioktatták?!¹¹

Ant. Merito isti nullo loco sunt numerandi, qui nihil in vita effecerunt ut numerarentur. Sed revertamur ad nostros et a duobus adolescentibus fere aequalibus exordiamur.

Paul. Campaninum Septimuleium te puto et Aemilium dicere.

Ant. Recte putas; quorum alter, quamquam decennio ante mortuus est, cum alterius tamen aetate coniungebatur. Ex Platina saepe sum audire solitus, qui se Campanino comitem in vinculis fuisse dicebat (fuit enim tum litteratis et carceris et exilii subeunda calamitas) magnam cum in illo iuvenili et poetico andore spem atque admirationem praebuisse. Sed Aemilius civis Romanus ad amplitudinem et honores pervenisset, nisi celerius vi quam suo fato concidisset. Poemata eius non illa quidem nimis compta sunt nec varia, apta tamen et quae naturae viribus fulta, tanquam in herbis parva adhibita cultura, ingenii virilitatem, nondum fruges ostendant, ita ut in eo illustre ingenium appareat, artificium mediocre.

¹⁰ Vö. RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Csezmiczétől Pannóniáig: Janus Pannonius első látogatása Rómában = Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*, szerk. JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, JPTE, 1998, 7–12.

¹¹ A szövegközlés alapja: FERRAÛ, *i. m.*, 168–174; a szöveg megértéséhez szükséges tudnivalókat e kiadás, valamint GRAZIOLI szintén idézett kiadása alapján adom meg, lábjegyzetben, a szövegközlést követő magyar fordításomhoz kapcsolódva.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

Sed ne Nicolao quidem Vallensi, qui Homerum et Hesiodum Latinis expressit versibus, poeticum ingenium defuit. Nam, ut coeteri multorum sunt approbatione contenti, sic iste videtur unius Theodori testimonio aliorum iudicia requirere non debere.

Paul. Ego vero vehementer delector commemoratione civium Romanorum. Nam, si verum dicimus, nos cives Romani sumus et duas habemus patrias: unam naturae iuris alteram. Itaque cum sexaginta iam fere annos Romae habitaverimus, iure nostro cives Romani haberi debemus.

Ant. Optime facis, Paule, quod urbi Romae iustissimas refers gratias, in qua praesertim Antonius Cortesius, pater tuus, magnam sit nominis celebritatem consequutus. Fuit enim ille vir, cum princeps collegii duodecimvirum, tum in illis litteris scribendis expeditus et facilis, quae quanquam inquinatae sint, ita tamen in his excelluit ut appareret naturale eius quoddam bonum depravatum esse vitio corrupte loquendi.

Paul. Non putabam te eo sermonem producturum ut in patrem meum incurreres. Sed gratissimum mihi fuit cum testimonium iudicii tui tum dulcior et suavior commemoratio paternae industriae.

Ant. **Nec autem ab illa poetica laude aberat Ianus Pannonius, quem fuisse Guarini auditorem ferunt: clarum mehercule poetam quis negare potest? Nam ego sic existimo hunc unum coeteris superioribus poetica gloria praestitisse. Illud certe mirabile in hoc homine fuit, quod externus, quod barbarus (quae gens durior ad Musas videri solet) ad summam admirationem et ingenii famam pervenerit.**

Alex. Quid tu tantum externum effers, quasi vero iste, non modo nostros omni genere laudum superarit, sed etiam a scribendo deterruerit? Si iocaris, belle mihi videris eum laudando suffragari barbaris; sin asseveras, cave ne plus quaestionis suscipias quam possis sustinere. Eum laudas si ut ingeniosum ac plane doctum, prorsus assentior: modo ita laudes, ne gloriam nostris praereptam velis. Nuper autem ea nostri homines agnoverunt, ut paulo ante dixisti, quae sunt ab eo omnino ignorata nec ipse unquam suspicatus est quatenus essent numerorum varietates.

Ant. Nolo me putes ambitiose loqui. Sed Andream Contrarium placuisse quibusdam scio, quod illa lumina Ciceronis ingeniose admodum consecrari videretur. Sed aliquanto tamen abest ab optimo genere imitandi et, ut scite amicus noster ait, non ille quidem ut alumnus, sed ut simia effingit. Is enim Francisco Lippo Arretino contumeliosissime maledixit ominatusque est illi id genus mortis (mirabile dictu) quod postea utrique contigit. Nam Lippum Neapolim proficiscentem in itinere ex equo praecipitem in terram delapsam mortuum ferunt; alterum etiam ex Brutiis decedentem non multo post simili prope modo cecidisse.

Alex. O gravissimum casum duorum eruditorum hominum, siquidem huius animus praecentiens futura, cum alteri male esset ominatus, sibi non cavit!

[...] *Antonius.* Sed hae doctorum hominum contentiones de litteris tantummodo inter se dissidentium multum acuarent iuventutem, nisi ipsi alios aut invidie vituperarent aut insectarentur inimice. Utilissimum certamen convertunt ad iniuriam atque omnis undique concurrunt ad indicandum consentiens indoctorum turba. Sed haec, si forte ad nos, nihil tamen ad institutum sermonem.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

Alex. Quid tu id ad nos, quasi vero imperitorum iudicia curemus? Unus existimator bonus est mihi pro centum milibus.

Magyarul ez így adható vissza:¹²

Antonius: Méltó dolog, hogy azokat egyetlen helyen se emlegessük, akik életükben semmit sem tettek azért, hogy számba lehessen őket venni. De térjünk vissza a mieinkhez és kezdjük két ifjú emberrel, akik majdnem egykorúak.

Paulus: Úgy gondolom, hogy Campaninus Settimuleiusra gondolsz és Aemiliusra.¹³

Antonius: Jól gondolod; egyikük, noha tíz évvel ezelőtt elhalálozott, mégis – koránál fogva – összeköthető a másikkal. Platinától gyakran hallottam, hogy ő Campaninusszal együtt volt a börtönben (valóban azon időben az irodalmárok arra kényszerültek, hogy vagy a börtön, vagy a száműzetés szerencsétlenségét viseljék el) és azon fiatalember nagy reménységet és csodálatot keltett költői heve és ifjú lelkesedése révén. Aemilius azonban, aki római polgár volt, elismertséget és tisztségeket szerzett volna, ha nem szenvedett volna erőszakos halált, mielőtt a végzet ezeket megengedte volna neki. Versei sem éppen kielégítően elegánsak, nem is változatosak, noha mégis eléggé megszerkesztettek és rendelkeznek kitörő természetes erővel; amiképpen egy nemrégiben bevetett föld is a zöld hajtásban megmutatja erejét, de még nem ad aratásra érett termést, ily módon benne is kitűnt a nemes tehetség, viszont művészete meglehetősen közepes volt.

Azonban Nicolaus Vallensis,¹⁴ Homérosz és Hésziodosz latin verses fordítója sem nélkülözte a természetes költői hajlamot. Sőt, noha a többiek sokak dicséretével büszkélkedhettek, ő, mivel maga Theodorus Gaza¹⁵ állt ki mellette, több magasztalásra már nem is szorult.

Paulus: Nekem viszont mérhetetlen gyönyörűséget okoz, hogy római polgárokat emlegetsz. Az igazat megvallva: mi nem vagyunk rómaiak és két hazánk van. Az egyiket a természet adta, a másikat a jog. És valóban nem vagyunk hálásabbak annak, amely nevelt engem, mint annak, amelyből mi származásunkat eredeztetjük. Mégis, hiszen már mintegy hatvan éve élünk Rómában, saját jogon tekinthetjük magunkat római polgároknak.

Antonius: Nagyon jól teszed, Paulus, hogy Róma városának a legigazságosabb módon kifejezed köszönetedet, hiszen e városban különösen atyád, Antonius Cortesius igen nagy hírnevet szerzett családnevének. Mivelhogy előbb a Tizenkettek Kollégiumának fejevé lett, annyira nagy tapasztalatot és ügyességet szerzett a jogtudományi stílusban, amely egyébként rendkívül romlott volt, hogy kitűnhetett a természettől adott lángeszének adománya, amelyet csupán egy romlott szólásmód hiányossága rongálhatott.

¹² A szöveg magyar fordításához figyelembe vettem a GRAZIOLI idézett művében található olasz fordítást is, *i. m.*, 60–65.

¹³ Campaninus (Antonio Settimuleio Campano) mint a Római Akadémia tagja került letartóztatásra és Platinával együtt került bíróság elé a II. Pál pápa elleni összeesküvés miatt. Ugyanennek az akadémiának volt tagja és egyúttal résztvevője az összeesküvésnek Aemilius (Paolo Emilio Buccabella).

¹⁴ A római Niccolò Della Valle (meghalt 1473-ban) az említettekén kívül több más görög klasszikust is latinra fordított.

¹⁵ Cortesi itt feltehetőleg arra az előszóra céloz, amelyben Gaza dicséri a számára a fordító bátyja, Lelio által előzőleg elküldött szöveget.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 12. szám

Paulus: Nem is gondolhattam volna, hogy úgy kanyaríthatod elbeszéléseidet, hogy atyámat is érintse. Ám rendkívüli módon kedves volt nekem mind a te ítélőképességed tanúbizonysága, mind pedig atyám munkásságának rendkívül édes és kedves említése.

Antonius: **Nem volt ám messze azon költői dicsőségtől Janus Pannonius sem, aki-ről azt mondják, hogy Guarino hallgatója volt. Istenemre mondom, ki tudná tagadni, hogy dicső költő? Én pedig úgy ítélem, hogy ő maga, egyedül költői dicsőségben felülmúlta az összes őt megelőzőt. Az pedig különösen csodálatra méltó volt ezen emberben, hogy külföldi, barbár létére (amely nemzetségről úgy vélik, hogy túlságosan durva a Múzsákhoz) lángeszének legfelsőbb csodálatához és hírnevéhez juthatott el.**

Alexander: Te ugyan miért nevezel meg csupán egyetlen külföldit? Mint hogyha ő valóban nem csupán a mieinket múlta volna felül a dicséret minden nemében, hanem még az írástól is visszariasztotta volna őket? Ha tréfálsz, akkor úgy látszik, hogy te alaposan a barbárookra szavazol a dicséretben, ha viszont komolyan gondolod, akkor vigyázz, ne-hogy olyan gondolatmenetbe vágjál, amit nem tudsz folytatni. Ha úgy dicséred őt, mint lángelméjűt és valóban műveltet, akkor még egyetértek, de úgy dicsérsz, hogy el ne ragadd a dicsőséget a mieinktől. Hiszen még a mi férfaink is – ahogy nemrég te magad mondottad – csak nemrég ismerték meg azokat a szabályokat, amelyeket ő még egyáltalán nem ismert, de még csak nem is sejtett, hogy tudniillik melyek is a metrikai különbségek.

Antonius: Nem akarom, hogy azt higgyed, túlságosan önhittén beszélek. Mindeneset-re annyit tudok, hogy Andreas Contrarius¹⁶ ezen szabályok közül néhányat elfogadott, mivel úgy látszik, hogy bizonyos mértékig szorgosan alkalmazta Cicero ezen fontos szabályait, mégis valamennyire csak eltávolodott a tökéletes imitációtól és tudnotok kell, hogy úgy beszélt róla egy barátunk: ő nem úgy utánoz, mint egy tanítvány, hanem úgy, mint egy majom. Ráadásul sokszor erőszakosan támadta Franciscus Lippus Arretinust¹⁷ és olyan halálnemet jósolt neki, amely – még kimondani is hihetetlen – később mindket-tőjüknek osztályrészül jutott. Azt mondják ugyanis, hogy Lippus, miközben Nápolyba indult, útközben meghalt, mert leesett a lóról, másikuk pedig Calabriából indulván, nem sokkal ezután hasonló módon végezte.

Alexander: Hogyan alakult rosszindulatá ez a nagy önbizalom? Az ő nagy és mély tehetsége hogyan romlott meg a hamis hírnév hajhászásával? Nincsen semmi ugyanis, ahogy gondolom, képtelenebb annál, mint hogy a műveltség, amelyet a derült lélek táplál, ártássá és viszálykodássá fajuljon, pedig az emberek hasznára és előnyére való.

Antonius: De az egymással ellentétben álló tudósok ezen irodalmi vitái sokat élesít-hették volna az ifjak kritikai szellemét, ha ők a többieket nem rágalmazták és üldözték

¹⁶ Andrea Contrario rendkívül szigorú és egyértelmű követője volt Cicerónak, olyannyira, hogy Pontano fel is léptette őt az *Antonius* című dialógusában, amint tüzesen védelmezi Cicero fensőbbiségét Quintilianusszal szemben, az „ugató kutyákkal” avagy „sziszegő áspiskigyókkal” szemben. (Ez utóbbi dicsőítő jelzőkön természetesen Cicero minden rangú ellenfelei értendők. Tehát a „majom” küzdött a „kutyák” és az „áspiskigyók” ellen.)

¹⁷ Lippi d'Arezzo kiváló grécista, majdnem egyidős Cortesivel.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 143. szám

volna. Igen hasznos vetélkedést torzítottak ezek jogtalansággá és ezért a tudatlanok nyájai törtek elő minden irányból, akik maguknak igénylik az ítélkezés jogát. Ám ha ezen dolgok hasznosak is lehetnek nekünk, még sincs semmi közük a szónoklat jó elrendezéséhez.

Alexander: Miért mondod ezt nekünk, mintha valamit is törődnénk a tudatlanok ítél-tével?! Egy jó kritikus számomra többet ér százezer egyébnél.

Hallatlanul izgalmas kérdést vet fel Ferraù, amikor azt igyekszik bizonyítani, hogy Cortesius forrásként felhasználhatta Janus jellemzésére Vespasiano da Bisticci életrajz-gyűjteményét. Az általa igen jogosan idevont idézet így hangzik: „non solo venne mai in Italia ignuno oltramontano, ma italiano non se ne vide nella sua età il simile di lui [...] era di maraviglioso ingegno, e atissimo alla prosa e al verso, ma al verso aveva grandis-sima facilità [...]. Sogliono i piú di questi oltramontani avere poco ingegno, costui supe-rava non solo gli oltramontani, ma non era italiano che s'accostasi al suo ingegno.” Kommentátorunk azt is valószínűsíti, hogy Vespasiano műve kéziratban már eljuthatott Cortesiohoz.¹⁸

Talán Cortesi értékelésének van köze a Teleki–Kovácsnai-féle Janus-kiadás címlapján szereplő jelzőhöz (*Iani Pannonii, Poëtarum sui Seculi facile Principis [...] Poëmata!*)?

Mindenesetre a 20. században is volt még olyan filológus, aki – noha irodalomtörté-netileg teljesen tisztában volt Janus származásával, életrajzával és műveinek magyar kötöttségeivel – mégis magától értetődően besorolta őt az olaszországi neolatin költészet legnagyobb alakjai közé. Ez a szerző nem egyéb, mint Fred J. Nichols, aki a következő parádés listát válogatta össze az olaszok közül, természetesen angol fordítással együtt: Petrarca, Tito Vespasiano Strozzi, Giovanni Pontano, Janus Pannonius, Mantuano, Mi-chael Marullus, Poliziano, Jacopo Sannazaro, Pietro Bembo, Ercole Strozzi, Girolamo Fracastoro, Giovanni Cotta, Andrea Navagero, Marco Girolamo Vida, Marcantonio Fla-minio!¹⁹

Még szerencse, hogy III. Pál pápa már elhunyt, mert különben most ütötte volna meg a guta...

¹⁸ FERRAÙ, *i. m.*, 171–172; mindenesetre meg kell jegyeznünk, hogy Cortesi páratlan dicsérete – noha emlí-ti Guarinót mint Janus mesterét – nem a Guarino-tanítványnak szól, hiszen ő csak a mester pedagógiai erőnyeit magasztalta, íróként nem becsülte sokra: vö. *i. m.*, 141.

¹⁹ *An Anthology of Neo-Latin Poetry*, edited and translated by Fred J. NICHOLS, New Haven–London, Yale University Press, 1979.

KASZA PÉTER

NÉHÁNY KIEGÉSZÍTÉS BRODARICS ISTVÁN TANULMÁNYAINAK
KÉRDÉSKÖRÉHEZ

Három évvel ezelőtt írtam a Századokba egy cikket *Egy karrier hajnala* címmel,¹ mely nem sokkal korábban megvédett disszertációm egyik fejezetének átdolgozott és némileg bővített verziója volt. Ebben a tanulmányban Brodarics István családi viszonyaival és egyetemi tanulmányaival kapcsolatban írtam le mindazt, amit az addig kezembe került szakirodalom, illetve saját kutatásaim alapján tudtam vagy véltem.

Még jelentős humanistáink esetében is közhely, hogy életük korai szakaszairól, illetőleg tanulmányaikról sokszor csak igen gyér és nagyon szétszórt adatok állnak rendelkezésünkre, ezért ha valamilyen összefüggő pályaképet akarunk felrajzolni, mikrofilológiai módszerekkel kell szálanként összeszóni az életrajz szövetét. Nincs ez másként Brodarics esetében sem, és fent említett cikkemben erre az összeszalázásra tettem kísérletet. Ha azonban az ember komolyan foglalkozik egy témával, akkor minden írása bizonyos értelemben csak *Forschungsbericht*nek tekinthető, amennyiben a kutatás pillanatnyi állásáról ad számot újabb adatok felbukkanásáig. Mostani, rövid írásomban ezt a korábbi cikkemet szeretném kiegészíteni néhány, időközben felbukkant adalékkal, és ezzel tisztelni a fáradhatatlanul munkálkodó Ritoókné Szalay Ágnes előtt.

Brodarics tanulmányai esetében főleg két problémával kellett szembenézni. Az egyik az időtartam volt, különös tekintettel a fokozatszerzés évére, a másik a helyszín vagy helyszínek kérdése. Az időtartam esetében a fő gondot az jelentette, hogy nem tudjuk, Brodarics mikor érkezett Itáliába. A Veress Endre által közölt matrikula-bejegyzések alapján csak annyi bizonyos, hogy a fiatal humanista 1501 októberében már Padovában tartózkodott, mivel tanúként részt vett Csézy András, a későbbi esztergomi prépost doktori vizsgáján.² De némiképp bizonytalanak tűnt a hazatérés dátuma is. Brodarics 1512-

¹ KASZA Péter, *Egy karrier hajnala: Adalékok Brodarics István tanulmányainak és családi viszonyainak kérdéséhez*, Száz, 2008, 1187–1208.

² 1501. október 5. „Super aula prima episcopatus Paduani. Privatum examen in iure canonico et doctoratus domini Andreae Pannonii Quinqueecclesiensis, canonici ecclesiae Zagabriensis. Testes: Magnificus D. Paulus Banfy et D. Blasius Banfy nobiles viri. D. Franciscus Aladar custos et canonicus ecclesiae Albaeregalis. D. Franciscus Therek archidiaconus et canonicus ecclesiae Zagabriensis. D. Stephanus Brodaricz canonicus ecclesiae Zagabriensis. D. Sigismundus Raskay archidiaconus et canonicus ecclesiae Strigoniensis. Omnes Paduani studentes.” Vö. VERESS Endre, *A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai*, Bp., 1915, 23 (kiemelés tőlem – K. P.).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

ben, egy Aldus Manutiusnak írt levelében azt írja, hogy kb. hat évvel azelőtt hagyott nála kinyomtatás végett egy Janus-kéziratot, akkor, amikor épp Padovából tért haza. Vagyis eszerint a doktorkalap megszerzését 1506-ra datálhatjuk. 1506 decemberében Brodarics mindenesetre már bizonyosan rendelkezett a doktori titulussal, mert egy esztergomi tárgyalás periratában már *decretorum doctorként* szerepel.³ Az 1506-os hazatérés csak azért látszott problémásnak, mert a legkorábbi ránk maradt Brodarics-levél, mely Kasu Albert zágrábi prépostnak szól, valamikor 1505 nyarán kelt,⁴ és arról tudósít bennünket, hogy Brodarics a Lukács zágrábi püspökkel támadt viszálya nyomán (a püspök 300 arany elsikkasztásával vádolta kanonokját) kénytelen volt hazatérni Itáliából.⁵ Felmerült tehát a probléma, hogy Brodarics vagy rosszul emlékezett 1512-ben hazatérésének dátumára, így az Aldus-levélben szereplő *sexto iam circiter abhinc anno* fordulat valóban csak *körülbelüli* évszámot ad meg, tehát akár hét évnek is értelmezhető, azaz Brodarics nem 1506-ban, hanem 1505-ben tért haza; vagy mégis elfogadjuk az 1512-től visszszámolt hat esztendő, és eszerint Brodarics az 1505-ös sikkasztási ügy lezárása, tisztázása után *visszament* Itáliába, hogy egy doktori vizsgával lezárja tanulmányait.

Ami a helyszín kérdését illeti, azt kellett tisztázni, melyik egyetemen is tanult Brodarics. Padovára Veress említett közlése nyomán régóta megdönthetetlen bizonyítékunk volt, és ezt támasztotta alá az Aldusnak írt levél is, melyben Brodarics *expressis verbis* úgy fogalmazott, hogy Velencébe Padovából hazafelé tért be. Brodarics a ránk maradt leveleiben más egyetemről nem tett említést. Az egyetlen kivétel egy *lapsus* egyik 1533 márciusában, Nádasy Tamáshoz írt levelében, ahol egy Márk nevű tanító érdekében igyekszik közbenjárni azon az alapon, hogy, mint írja, Márk testvérével együtt tanultak Padovában. Hogy pontosak legyünk, a levél kéziratában eredetileg Bologna (Bononiae) állt, amit Brodarics saját kezűleg áthúzott és Padovára (Patavii) javított. E tévesztés nyomán nyilván felmerült a gyanú, hogy Brodarics Padova mellett Bolognában is diákoskodott, különben nem téveszthette volna el, hol is koptatta az iskolapadot Márk tanító bátyjával. A probléma az volt, hogy más alkalommal sem ő nem tett említést Bolognáról, sem pedig a bolognai egyetem anyakönyveiben nem szerepelt a neve. A Bologna mellett perdöntő bizonyítékot egy Jean de Pins nevű francia humanista szolgáltatta, aki 1505 szeptemberében Bolognában megjelentette két hónappal korábban elhalálozott mesterének, Filippo Beroaldónak az életrajzát, és ebben megemlítette, hogy Beroaldo számos

³ Sánkfalvy Miklós pozsonyi prépost és a pozsonyi káptalan közti perről van szó. „Tandem anno [1506], quo supra, decima septima die mensis decembris dominis Thoma Amadeo de Ferraria dd. etc., Nicolao Lectore, Gregorio Licenciato et Johannes Kermendio, *Stephano Brudarycz decretorum doctoribus*, ac Nicolao de Quinqueecclesiis iudicibus delegatis, in porticu ecclesiae Strigoniensis hora completorii pro tribunali sedentibus...” Vö. KNAUZ Nándor, *A pozsonyi káptalannak kéziratai*, Magyar Sion, 4(1866), 381–382 (kiemelés tőlem – K. P.).

⁴ A levél eredeti példánya nem maradt ránk, csak Georg Marcelovic átírata, azon pedig nincs dátum, csupán a margón szerepel az 1505-ös évszám. Mivel Brodarics Jean de Pins tanúsága szerint még Filippo Beroaldo halála (1505. július 7.) előtt elhagyta Bolognát (vö. RÉVÉSZ Mária, *Néhány adat Philippus Beroaldus maior magyar összekötetéseihez*, EPhK, 1941, 164–166), a kinos zágrábi affér elintézését legvalószínűbben nyárra datálhatjuk.

⁵ Vö. Ivan TKALČIĆ, *Monumenta Historica Zagrabiae*, Zagrabiae, 1896, 48.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

tanítványa közül név szerint is fontosnak tartja följegyezni tanuló- és lakótársának, a pannóniai Brodarics István kanonoknak a nevét.⁶ Közvetett bizonyítékok alapján tehát mindenképp igazolható volt, hogy Brodarics Bolognában is képezte magát.

Ezek voltak azok a főbb adatok, amiknek 2007–2008-ban a birtokában voltam, és amelyek tükrében a helyszín-kérdést megnyugtatóan lezártnak lehetett tekinteni. Ami pedig a doktori cím megszerzésének dátumát illeti, arra megfogalmaztam egy hipotézist, ami a dátumok ismeretében hihetőnek látszott, de források hiányában nem volt egyértelműen igazolható.

A hipotézis lényege a következő volt. Brodarics tanulmányait Padovában kezdte, ahol 1501 őszén már bizonyosan beiratkozott hallgató volt, és ahol, Jean de Pins tudósítása szerint, a neves Calphurniust hallgatta. Innen ment át Bolognába, talán 1503 elején, padovai mestere ugyanis 1503. január 19-én váratlanul meghalt.⁷ Pins nem említi, hogy Beroaldo halálának köze lehetett Brodarics Bolognából való távozásához, azt a francia *condiscipulus* az otthonról érkező aggasztó híreknek tulajdonította. Ezek alighanem nagybátyja, Jalsity János bebörtönzéséről és az ő maga ellen emelt sikkasztási vádról szóltak, amik miatt Brodarics kénytelen volt hazatérni, még valószínűleg 1505 nyarán. Mivel Brodarics mecénásai eredetileg Tuz Osvát zágrábi püspök, majd annak utóda, Baratin Lukács voltak, amikor Lukács püspökkel megromlott a viszonya, Brodaricsnak új pártfogó után kellett néznie. 1517-ben kelt címerbóvító levelének tanúsága szerint Itáliából hazatérve előbb az esztergomi érsek, Bakócz Tamás szolgálatába állt, majd hamarosan az egyébként szintén kiváló bolognai kapcsolatokkal rendelkező Szatmári György pécsi püspök titkára lett.⁸ Ha tehát Brodarics visszatért Padovába, hogy befejezze tanulmányait, azt már talán Bakócz támogatásával tette.

A visszatérésre azonban nem volt semmilyen adatom, ami tulajdonképpen figyelmetlenséggel magyarázható. Valamiképpen ugyanis elkerülte a figyelmemet Varga Imrének egy 1975-ben, az ItK-ban közzétett írása, mely a 15–16. század fordulóján Padovában tanuló magyar hallgatókról szól.⁹ A cikk Martellozzo Forin egyetemtörténeti tanulmányainak

⁶ „...sed neque tamen a me sine piaculo taceri poterit Stephanus Pannonius, cognomento Brodarichus Zagroviensis contubernalis ante et condiscipulus meus iuvenis summo ingenio et incredibili facilitate et memoria praeditus, qui tametsi olim adhuc adulescentulus Patavii Calphurnium plusculos annos audiisset, sic tamen sub hoc nostro communi praeceptore profecerat, ut nisi suorum litteris iussus alio vertisset ingenium, magnum in eo studiorum genere fructum facturum videretur.” Vö. RÉVÉSZ, *i. m.*, 164–166.

⁷ A velencei Marino Sanudo naplójában január 19-i dátummal szerepel a hír, hogy Calphurnius váratlanul meghalt: „Come Calphurnio, legeva la rethorica, era morto di morte subitana.” Vö. Vittorio CIAN, *Un umanista bergamasco del Rinascimento: Giovanni Calphurnio*, Milano, 1910 (Estratto dall’Archivio Storico Lombardo, Anno XXXVII, Fascicolo 27), 10.

⁸ „...primum reverendissimi domini Thomae cardinalis Strigoniensis ac patriarchae Constantinopolitani etc. aulam es secutus, succedente deinde tempore in obsequia reverendissimi in Christo patris domini Georgii episcopi Quinqueecclesiensis, summi et secretarii cancellarii nostri, fidelis nostri, nobis sincere dilecti asciri voluisti, apud quos et maxime apud ipsum dominum episcopum Quinqueecclesiensem, qua fide, integritate, constantia, qua praeterea industria ac sollicitudine sis versatus...” Vö. KUJÁNI Gábor, *Brodarics István levelezése 1508–1538*, Történelmi Tár, 1908, 343.

⁹ Vö. VARGA Imre, *Magyarországi tanulók a padovai egyetemen a XV–XVI. századfordulón*, ItK, 1975, 211–218.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2012. évfolyam 4. szám

magyar vonatkozásaira hívta fel a hazai kutatók figyelmét. Martellozzo Forin ugyanis olyan forráscsoport, a padovai egyetemi jegyzőkönyvek (*Notarile*) alapján dolgozott, melyeket Veress Endre nem használt kutatásai során. Ebben említenek egy bizonyos Stephanus Broolith nevű magyar illetőségű személyt, aki 1505. december 26-án tanúként szerepelt egy okiraton.¹⁰ Már Varga felvetette egy lábjegyzetben, hogy esetleg Brodarics állhat a torzult névalak mögött, de bizonyosat nem mondhatott, hiszen a cikkét ő Martellozzo Forin könyve alapján írta, így az eredeti iratot nem volt módja ellenőrizni. Nekem, az akkor épp Padovában tartózkodó Petneházi Gábor kollégám segítségével sikerült megszerezni az említett jegyzőkönyvi oldal másolatát, és ezen egyértelműen látszik, hogy a tanú neve nem *Broolith*nak, hanem *Steffanus Brodoric*nek olvasandó. Szinte teljes bizonyossággal állítható tehát, hogy valóban a mi Brodaricsunkra utaló adat található a padovai jegyzőkönyvben. Ez az apró adat pedig a hiányzó bizonyítékot szolgáltatja Brodarics életének 1505–1506-os periódusához, egyben az általam felállított hipotézis igazolásához. Brodarics ugyanis ezek szerint valóban hazatért Bolognából, hogy tisztázza magát a vádak alól, majd amikor ez sikerült, 1505 végén visszatért Itáliába. Közben Beroaldo mester is meghalt, így Bolognába már felesleges lett volna visszatérnie, talán emiatt is választotta az amúgy is közelebb fekvő Padovát. 1505 karácsonyán már mindenképp itt tartózkodott, ami mindenképp alátámasztja azt, amit 1512-ben írt, hogy tí. hat évvel azelőtt, ténylegesen már 1506-ban hagyta el az olasz egyetemi várost, hogy végleg hazautazzon Magyarországra.¹¹

Az utóbbi időszakban pedig a bolognai tanulmányokkal kapcsolatban is előkerült egy minden eddiginél perdöntőbb, mert személyesen Brodaricstól származó bizonyíték. Bécsi kutatásaim során ugyanis több mint száz, eddig kiadatlan és ismeretlen Brodarics-levelet találtam a Haus-, Hof- und Staatsarchiv Hungarica anyagában, melyek számos ponton módosítják, bővítik a Brodariccsal kapcsolatos ismereteinket.¹² A számos ottani irat közt fennmaradt egy Brodaricstól származó saját kezű fogalmazvány is, mely ugyan datálatlan, de keletkezése belső érvek alapján nagy biztonsággal 1529 februárjára tehető. Ez tulajdonképpen nem levél, hanem különböző utasítások halmaza, melyekkel Brodarics Tardy Mihály pécsi kanonokot látta el. A kézirat elég hosszú, összesen nyolcoldalas, olvasását sok áthúzás és satírozás nehezíti, és igen különféle témákat érint, amikben Tardynak el kellett járnia nemcsak Szapolyainál, de annak udvarában élő egyes uraknál is. Brodarics többek közt azzal is megbízta küldöncét, terjessze királya elé abbéli óhaját, hogy köszvényét kezelendő, mely egyre komolyabban kínozza, és ha hamarost nem kezelheti, végzetessé is válhat, Itáliába, közelebről Velencébe akarna utazni, mivel ott egyrészt jobb orvosok vannak, mint Magyarországon, másrészt számos meleg vizű gyógyfürdő is található a környéken, melyek messze a legalkalmasabbak ízületi bántalmak kezelésére. Brodarics azzal érvelt, hogy mivel a következő hónapokban a diplomácia helyett úgyszólván a fegyvereké lesz a döntő

¹⁰ Vö. VARGA, *i. m.*, 218.

¹¹ Doktori vizsgájának adatai sajnos nem ismertek. Elda Martellozzo Forin ugyan 1969-ben közzétette a padovai egyetemen 1500–1526 között fokozatot szerzett hallgatók adatait (vö. E. MARTELLOZZO FORIN, *Acta graduum academicorum*, Padova, 1969), de ezek közt Brodarics vizsgája nem szerepel.

¹² Az újabban előkerült leveleket a várhatóan 2012 januárjában megjelenő kritikai kiadásban tervezem közzétenni.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

szó (Szapolyai pár hónappal korábban sereg élén tért vissza lengyelországi száműzetéséből, hogy visszahódítsa Magyarországot Habsburg Ferdinándtól, illetve ekkor már biztos volt, hogy a szultán is hadat vezet Magyarországra), az uralkodó a harcokban járatlan humanistának úgysem venné nagy hasznát, most lenne tehát alkalmas a pillanat, hogy pár hónapra nélkülözve szolgálatait elengedje Itáliába. Mivel azonban Szapolyai hadban áll Ferdinánddal, gondot jelent már az odajutás is, amint erről a volt kancellár követének szintén be kellett számolnia. Itáliába jutni ugyanis két módon lehet: vagy a lengyelországi Gdańskban hajóra szállva Németországon keresztül óriási kerülővel, hatalmas költséggel és a gyakran viharos tenger veszélyeit is kísértve (Brodaricsnak ehhez a megoldáshoz láthatólag nem fűlik a foga), vagy pedig mégis Ferdinánd területén keresztül, ami sokkal rövidebb, gyorsabb és olcsóbb, ehhez azonban, lévén ellenfelek, megbízható menlevél kell. Brodarics, a tapasztalt diplomata azonban kész tervet terjeszt Szapolyai elé. Úgy véli, a menlevelet Zsigmond lengyel király és/vagy Szydłowiecki kancellár, mindketten Brodarics régi ismerősei és pártfogói, könnyedén kieszközölhetnék Ferdinándtól, főleg ha a Habsburg uralkodó főkancellárjának, Bernhard Cles tridenti érseknek a közbenjárását kéri, aki már csak azért is bizvást segíteni fog, így a követutasítás szövege, mivel Brodaricsnak Bolognában iskolatársa volt!¹³

Ez az odavetett mellékmondat pedig nem csak arra szolgál, közvetlenül Brodarics-tól való cáfolthatatlan bizonyítékot, hogy a jeles humanista valóban tanult Bolognában, de egyrészt segít megbízhatóan tisztázni, mikor tette ezt, másrészt pedig, mintegy mellesleg, értesülünk általa, hogy Szapolyai egyik első számú diplomatája milyen régi és személyes jellegű kapcsolatot ápolt az ellenfél főkancellárjával.

Bernhard Cles nemrég megjelent életrajzából¹⁴ tudható, hogy a fiatal nemes úr alsóbb iskoláit a híres Veronában végezte, ahonnan 1504 folyamán települt át Bolognába, hogy ott a humaniorák mellett római és kánonjogot tanuljon. A későbbi főpap 1511-ig tartózkodott a régi olasz egyetemi városban, de Brodariccsal kötött ismeretsége szempontjából csak az első évek érdekesek. Mivel Brodarics 1505 tavaszán–kora nyarán biztosan elhagyta Bolognát, ahová nem is tért vissza többé, Cles pedig csak 1504-től tartózkodott ott, ezzel igazolható az a korábbi vélekedésem, amiben cáfoltam Gerézdi Rabánnak Brodarics tanulmányairól felállított kronológiáját,¹⁵ és a bolognai tanulmányokat 1503–1505 közé datáltam.¹⁶

A fenti adatok nyomán, remélhetőleg, már kissé több fény dereng Brodarics karrierjének hajnalán is.

¹³ „Fortasse autem ad intercessionem vel serenissimi regis Poloniae vel Christophori castellani Cracoviensis, tanquam cancellarius regis Poloniae medio episcopi Tridentini, qui alioqui est mihi est antiquus amicus et olim in studio Bononiensi condiscipulus posset id pro me impetrari.” Vö. HHStA, Ung. Akt. Fasc. 13. Konv. C, fol. 64r.

¹⁴ Alfred A. STRNAD, *Bernhard von Cles (1485–1539): Herkunft, Umfeld und geistiges Profil eines Weltmannes der Renaissance. Zum Erscheinungsbild eines Trienter Kirchenfürsten im Cinquecento*, Innsbruck, 2004, 31–32. – Köszönöm Petneházi Gábor kollégámnak, hogy Bécsben lemásolta számomra a Magyarországon hozzáférhetetlen kötet megfelelő részeit.

¹⁵ GERÉZDI Rabán, *Aldus Manutius és magyar barátai*, MKsz, 1945, 64–65.

¹⁶ Vö. KASZA, *Egy karrier hajnala, i. m.*, 1196–1198.

MAYER GYULA

ZSÁMBOKY JÁNOS JANUS PANNONIUS-KIADÁSA
ÉS CSONKA BRANDOLINI-KÉZIRATA *

Az első önálló Janus-kötet 1512-ben jelent meg. Az ezt követő szerkesztők szándéka részben új, addig közöletlen művek kiadása, részben pedig az általuk ismert korábbi kiadások anyagának összegzése volt. A Zsámboky János (1531–1584) által szerkesztett, 1569-es bécsi gyűjteményes kötet,¹ mint közismert, több mint kétszáz évig a legteljesebb kiadása volt Janus Pannonius munkáinak. A nyomtatvány elején négylevélnyi „címnegyed” található, ezt 132 arab számozású levél, végül pedig 94 római számozású levél követi. A (:) ívjelzésű „címnegyed” – a címlapon kívül – Zsámbokynak Liszti János veszprémi püspökhöz szóló ajánlását² és ugyancsak az ő Janushoz intézett hendecasyllabusait tartalmazza. A szerkesztő az arab számozású lapok anyagát az 1555-ös bázeli kiadásból (a kritikai kiadásban³ Ec) vette át, csupán csekély módosítással; a Vetési Lászlóhoz intézett levél végéről a verset áthelyezte az epigrammák közé; Adrianus Volphardus (1491–1544) kiadásából⁴ Istvánffy Pál két versét vette át, s végül közreadta az 1569, azaz a kiadás évének februárjában elhunyt Oláhcsászár Miklósról írott epitáfiumát. A kiadvány második, római lapszámozású részében az 1559-es padovai kiadás anyagát tovább bővítette Zsámboky. A címlap verzóján a következő információ olvasható: „LECTOR. Altera libri pars, cuius foliorum numeri sunt notis Romanis insignes, tota nunc primum in lucem prodit: Olim quoque extabat altera. haec te scire volui, vt in colligando, vtramcunq; partem velles, praeponeres, quod initio, antea vulgata his connectere, non constitueramus.”

Zsámboky fogalmazása az itt először napvilágot látó verseket illetően nem teljesen pontos, de érthető, hogy nem volt tekintettel saját korábbi kiadásaira (Ed és Eg), vala-

* Készült az OTKA K 75.882. sz. kutatási program támogatásával. Segítségéért köszönettel tartozom Szentmártoni Szabó Gézáknak.

¹ Vö. IANI PANNONII *Opera quae manserunt omnia*, volumen I, *Epigrammata*, fasciculus I, *Textus*, edidit, praefatus est et apparatu critico instruxit Iulius MAYER, similia addidit Ladislaus TÖRÖK, Bp., 2006, 25–26. A továbbiakban M. ennek a kritikai kiadásnak a versszámát jelöli, a Tel. (vagy T.) rövidítés pedig az 1784-es TELEKI-KOVÁCSZNAI-kiadásét: IANUS PANNONIUS, *Poemata quae uspiam reperiri potuerunt omnia*, pars I, Traiecti ad Rhenum, 1784.

² A nyomtatványból a mecénás (egyik?) saját példányát ma az ELTE Egyetemi Könyvtára őrzi, lásd *Mátyás király – Magyarország a reneszánsz hajnalán: Katalógus*, Bp., 2008, 18. és V. tábla.

³ Lásd az 1. jegyzetet.

⁴ Bologna, 1522 – RMK III, 250, f. Piir-v.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

20. évfolyam 4. szám

mint a számára nyilván ismeretlen krakkói füzetekre (1518, **Js** és **Jt**). Az újdonságokat közreadó római lapszámozású második rész tartalma a következő:

Ir–Vv – ad Ludouicum Gonzagam Carmen;

Vv–XIIr – Eranemus hoc est Ventorum contentio;

XIIv–XVIIr – Bartolomeo Fontio respondet;

XVIIv–XLIr – [Elegiae];

XLIIr–XLVIr – Iani Pannonii De laudibus Pontific: & rerum humanarum conditione;

XLVIv–XCIIr – Epigrammata eiusdem Pan: et lusus iuueniles;

XCIIr–XCIIIr – In Epiphaniam;

XCIIIr–XCIIIr – Tres epistolae eiusdem Pannonii, Veronae repertae. Pan: Andr: Iulio S.; Ian: Pan: in nupt: Land: nomine Guar:; Tibaldeo poetae Ferrarieñ. Pannon: suus S.

Haladjunk végig a Zsámboky-kötet ezen részén, azt vizsgálva, hogy mik voltak, illetve mik lehettek a szerkesztő forrásai.

A *Gonzaga-carmen*ek ma két kéziratát ismerjük, a vatikánit (**V**) és a sevilleit (**T**). Zsámboky egyiket sem valószínű, hogy ismerte volna, tehát egy további, számunkra ismeretlen kézíratra kellett támaszkodnia.

Az *Eranemos*nak szintén két kéziratát ismerjük, egy bécsit és a sevilleit (**T**). A bécsi kódex Zsámboky tulajdonából került a császári könyvtárba, és ő már két évvel korábban önálló füzetben kiadta belőle ezt a művet.

A *Bartolomeo Fontio respondet Florentiae Ian: Pan:* felirattal közölt 254 soros elégiát Teleki Sámuel (1739–1822) és Kovásznai Sándor (1730–1792) Janus-kiadásukban az *Appendix carminum* negyedik darabjaként (I, 671–687) – idegen költemények között – közlik, és az utrechti kiadásban a vershez fűzött megjegyzésükben filológiai műgonddal részletesen cáfolják Janus szerzőségét (vö. Tel. I, p. IX). A valódi szerző – mint Telekiék igazolták és a későbbi kutatás is elfogadta – Angelo Poliziano.⁵ Csak egy rövid idézet Telekiéktől: „quemvis potius quam Ianum Pannonium hujus epistolae scriptorem fuisse, id vero his argumentis omni exceptione maioribus conficiemus.”

Tizenöt további elégia következik, melyeket Telekiék a II,4–18. számon hoznak. A Csapodi Csaba (1910–2004) monográfiájában lévő táblázat⁶ szerint csupán hétnek ismeretes kézírata. Csapodi két pozitív adata téves, van viszont két olyan elégia is, melynek nem tünteti föl a kéziratát, összességében tehát mégiscsak hétnek nincsen kézírata, ezek II, 4, 6, 12–14, 17. és 18. A hitelessége csupán az utolsónak kétes; erre még visszatérünk.

A kötet következő nagy egysége epigrammákat tartalmaz, mintegy háromszázat. Ezek közül 145-öt (az M.-ben 283–284. számúakat egynek véve) már az 1559-es padovai kiadásban (**Ed**) közölt Zsámboky. Az epigrammák mind a budai korpuszból valók, és így biztos kézirati hagyományuk van. A padovai kiadás nyilvánvalóan ugyanazon a kézíraton alapszik, mint a tíz évvel későbbi bécsi kiadás. **Ed** előszava szerint Zsámboky Liszti Jánostól is kapott Janus-kéziratot. Megtudjuk továbbá azt is, hogy Zsámboky a kezébe

⁵ Vö. HEGEDŰS István, *Bartolomeo della Fonte*, ItK, 12(1902), 5–6. és Ladislaus JUHÁSZ, *Commentatio critica ad edendas Iani Pannonii elegias*, Szeged, 1929, 12. Marchesire hivatkozva; valamint HUSZTI József, *Platonista törekvések Mátyás király udvarában*, Minerva, 3(1924), 178–180.

⁶ CSAPODI Csaba, *A Janus Pannonius-szöveghagyomány*, Bp., 1981, 55.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

került verseknek nem mindegyikét nyomtatta ki, hanem válogatott közülük.⁷ Semmi sem szól tehát az ellen, hogy neki is egy a Rhenanus- és a Saurus-féléhez hasonló terjedelmű és tartalmú kézirat állt a rendelkezésére, de a Zsámboky által használt kézirat (egyelőre?) nem lehet föl. A padovai kiadáshoz képest Zsámboky változtatott a versek sorrendjén; itt egy kupacba, a kötet végére gyűjtötte össze a nem disztichonban írt verseket (ff. LXXXIVv–XCIIIr = Epigr. I,313. ... II,24. Tel.).⁸ A LXXII. levél verzóján Epigr. I,240. Tel. (= 236. M.) után az őrszó „Ad Luciam”, amely az Epigr. I,244. Tel. (= 240. M.) címe. Az utóbbi verset azonban – minthogy metruma hendecasyllabus – csak f. XCr hozza. Ez azt mutatja, hogy Zsámboky sorrendi módosításainak aligha volt kézirati alapja.

A budai korpuszból származó epigrammákat egy *carmen sapphicum In Epiphaniam* követi (XCIIr–XCIIIr), melynek más forrása sokáig nem volt ismeretes. A verset Telekiék az Epigr. II,24. darabjaként közölték, és azt gyanították, hogy idegen kéz műve: „Ceterum totum hoc carmen non Iani, sed barbari nescio cujus rudem foetum esse facile sentiet, qui modo naso voluerit uti. Nec MStum habet, nec ullae praeter Sambucinam editiones, quae ante illam prodierunt.” Hegedűs István (1848–1925) a következőképp jellemzi a verset: „Sapphói mértékben van írva, 8 versszakot alkot. Egyszerű nyelven, a keresztyén himnuszok áhítatos hangján szól. Elmondja a pásztorok, a királyok és a mágusok hódolatát. Herodes megkérte a királyokat, hogy visszatértükben jelentsék meg a gyermek születését. De ők boldogan, hogy meglátták a világ fejedelmét, az éj csöndjében visszatérnek hazájukba, és otthon zengik az Úrnak dicséretét. Herodes féltében lekoncolja a gyermekeket. / Krisztus Egyiptomba menekszik ottan / Szent anyjával, míg csecsemők véréből / Ázik a föld itt.”⁹ Juhász László (1905–1970) 1968-as kiskommentárjában úgy véli, a versnek sem külső alakja, a szapphói strófa, sem tartalma nem vall Janusra. Az első sevillai kódexből megismert, bizonyos Henrik német költőhöz írt vers a maga szapphikus formájával az első érvet semmissé teszi; a második évről még szólnunk, de akárhogy is vélekedünk erről, Juhász Lászlónak már 1931-ben a valódi szerzőt is sikerült azonosítania Raffaello Zovenzoni (1431–1485) személyében.¹⁰

A Zsámboky-féle kiadásban ezt a verset *Tres Epistolae eiusdem Pannonii, Veronae repertae* követi (Epist. XX–XXII. Tel.). Ezek hitelességében szintén joggal kételkedtek Telekiék és tartották Janus koránál valamelyest későbbi alkotásoknak. Ezúttal Janus monográfusát, Huszti Józsefet (1887–1954) idézzük: „Teleki Sámuel kritikai éleslátását

⁷ Idézi BORZSÁK István is: *Sambucus Janus-kiadásai = Janus Pannonius: Tanulmányok*, szerk. KARDOS Tibor, V. KOVÁCS Sándor, Bp., 1975, 546: *selegi de multis pauca et de bonis meliora*.

⁸ Vö. Ladislaus JUHÁSZ, *Quaestiones criticae de epigrammatibus Iani Pannonii*, Roma, 1929, 7.

⁹ HEGEDŰS István, *Janus vallásos költeményei*, AkÉrt, 24(1913), 163. Az idézet eredetije: „Cautus Herodes pueros trucidat, / Christus Aegyptum fugit in propinquam / Matre cum sancta, madet innocentum / Sanguine tellus.”

¹⁰ JUHÁSZ László, *Adalékok az 1437–1490. évekből*, Bp., 1931, 8–10; hivatkozással *Carmina illustrium poetarum Italarum*, XI, Firenze, 1719, 480–481-re; vö. JUHÁSZ László, *Janus Pannonius epigrammáinak szövegkritikájához és hermeneutikájához*, FK, 14(1968), 183–184. A Fejérpataky László által talált német-újvári másolat (vö. CSAPODI, i. m., 12) könnyen lehet, hogy Zsámboky kiadásából készült, amint arra a Juhász által közölt *varia lectió*kból következtetni lehet. Juhász inkább fordítva gondolta, azonban ez gyakorlatilag kizárható. A vers modern kiadása: Baccio ZILLOTTO, *Raffaele Zovenzoni: La vita, i carmi*, Trieste, 1950, 134–135, vö. 168. További irodalommal KARDOS Tibor, *Janus Pannonius és a középkor*, FK, 19(1973), 9.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

bizonyítja, hogy mind a három állítólagos Janus-levelet gyanusnak találta. [...] Az első levélről [...] Sabbadini megállapította, hogy Guarino írta Andreas Julianusnak [...]. A második »levélről« ugyancsak Sabbadini mutatta ki, hogy tulajdonképpen Guarino egy beszédéből [...] való s egyúttal nagyszámú kézíratait is felsorolja.”¹¹ A harmadik levél címzettje Antonio Tebaldeo. Huszti – miután Tebaldeo születési dátumát 1456-ra teszi – kizárja Janus szerzőségét, és fölveti annak a lehetőségét, hogy Garázda Péter (1450?–1507) írta a levelet.¹² Biztosat egyelőre nem tudunk, s most térjünk vissza az először Zsámboky által kiadott elégiák közül az utolsóra (II,18. Tel.).

Zsámboky *de laudibus Pontific: & rerum humanarum conditione*, Telekiék pedig *Consultatio Dei Patris et Filii de perdendo hominum genere; quos tandem B. Virgo exorat* cím alatt hozzák. Szöveghagyománya – mint láttuk – kizárólag a Zsámboky-féle kiadáson (a kritikai kiadásban **Eh**, a továbbiakban csak **E**, XLIIr–XLVIr) alapszik. Telekiék a kiadásuk törzsrészében még csupán azt észrevételezik, hogy szövege romlásokat és hiányokat mutat föl (vagy nem teljesen kidolgozott). A szokás szerint utóbb fogalmazott előszóban már a hitelességét is kétségbe vonják: „carmen de rerum humanarum conditione, quod admodum est depravatum, nec Jani videtur esse” (I, p. IX).

Hegedűs István 1912-ben előadást tartott az Akadémián, *Janus vallásos költeményei* címmel, s igyekezett megválaszolni a maga által fölvetett kérdést: „Lehet-e vallásos költeményről beszélni, vagy még inkább igaz vallásos hangulatról, annál a költőnél, kirőlnél, mint minden ízében renaissance szellemről, még több joggal elmondhatni, amit Goethe egyik életrajzírója jellegképpen alkalmaz e lángészre, hogy mint művész polytheista, mint bölcsész pantheista.”¹³ Hegedűs igyekszik az igen és a nem melletti érveket is tárgyilagosan számba venni, s joggal hivatkozik a *De signis quae Moldavis erepta templo Virginis Budae* (ti. *fixa fuerant*) című epigrammára. 1467 decemberében István vajda Mátyás seregét törbe csalta és komoly veszteségeket okozott, maga a király is megsebesült. A derekasan helytálló magyar sereg az ellenségtől zsákmányolt zászlókat Budán, a Szent Szűz budai templomában helyezte el, s Janus – aki közelről élte át a történeteket¹⁴ – versben könyörög Máriához.¹⁵ Az epigramma szöveghagyománya a legcsekélyebb kétséget sem engedi meg a vers hitelességét illetően.

Nem ilyen egyszerű a helyzet a II,18. (Tel.) elégiával. Huszti tartalmi összefoglalója szerint „Az Atyaisten szemügyre veszi a földi életet, s látja, hogy az emberek a bűnök különböző formáiba merültek. Haragra lobban a hálátlan emberi nem iránt s a megtorló lépések megbeszélése céljából összehívja az égiek tanácsát. Először ő maga ismerteti az elfajult helyzetet, majd előterjeszti javaslatát, hogy a földi életet tüzzel pusztítsák el s

¹¹ HUSZTI József, *Janus Pannonius*, Pécs, 1931, 337, 4. j. – Remigio Sabbadini (1850–1934).

¹² *Ant. Thebaldeus költeménye Mátyás királyhoz = Emlékkönyv gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján*, szerk. LUKINICH Imre, Bp., 1925, 349–350.

¹³ HEGEDŰS, *i. m.*, 159. Hegedűs már egy korábbi rövid utalásban – *Joannes Pannonius éneke*, ItK, 10(1900), 244 – is Januséként említi Ep. II,24-et és El. II,18-at, akárcsak még korábban RÉNYI Rezső, *A humanismus jelleme*, ItK, 2(1892), 20.

¹⁴ CSAPODI, *i. m.*, 79, ahol persze *mense Decembri* olvasandó.

¹⁵ *Epigr.* I,10. Tel. = 432. M., vö. HUSZTI, *Janus Pannonius*, 268.

együttal felszólítja a gyűlés résztvevőit véleményük nyilvánítására. Az első hozzászóló a Boldogságos Szűz, aki hosszadalmas megokolással az emberi nem számára irgalmat esdekel. A költemény [...] még a Boldogságos Szűz beszéde közben megszakad. A kiadásokban található további tíz sor [...] az előzőekkel semmiféle logikus kapcsolatba nem hozható.” (Hegedűs megkísérelte a lakúnát áthidalni, de Huszti nem sikerült meggyőzőnie megoldása helyességéről, és ő ezt a tíz sort egy másik mű töredékének tartotta.)

Hogy a vers hitelességét mennyire nehéz önmagában megítélni, mutatja, hogy Telekiék nyomában haladva Juhász László 1929-ben előbb kétségbe vonta azt,¹⁶ majd Huszti – később publikált – stíluskritikai érvelése¹⁷ hatására rövidesen feladta fönntartásait, és hitelesnek fogadta el a költeményt.¹⁸ V. Kovács Sándor (1931–1986) az első bilingvis kiadásból (1972) kihagyja, s Csapodi Csaba is talán ezért veti el.¹⁹ A Husztiétől eltérő, de igen meggondolandónak tűnő érveléssel a költeményt a Janus és a király közötti ingtag kapcsolat fényében értelmezve Karácsonyi Béla (1919–1995) a hitelesség mellett szólt az 1972-es jubileumi konferencián.²⁰ Kardos Tibor (1908–1973) posztumusz tanulmányában Karácsonyi Béla alap gondolatát elfogadja, és monumentális műfaj- és filozófiatörténeti képet festve, újabb érvekkel szilárdítja meg Janus szerzőségét.²¹ Így azután V. Kovács az 1987-es második bilingvis kiadásban beemeli a Janus-művek közé.

Nyilvánvaló, hogy perdöntő érvet ez esetben is csak a kézirati hagyomány föltárása hozhat. A Bécsi Nemzeti Könyvtár egy vegyes tartalmú kódexében föllelhető költeményünk, legalábbis annak az eleje és a vége.²² A 3324. számú kódex (az alábbiakban S) 45v lapján az első 6 sort olvashatjuk, s látszik az is, hogy ezt követően három levél ki van vágva az ívből. Minthogy oldalanként 32 sor szerepel, érthető, hogy a következő levélen (46r) a vers 198. sor utáni részét találjuk. Ha a kezdősorok előtti címet is megvizsgáljuk, némi csalódottsággal olvashatjuk a következőt: *Lippi Brandolini de laudibus beatissimi patris Sisti quarti pontificis Maximi Libellus incipit.*

Aurelio Lippo Brandolini (1454 k.–1497), a firenzei vak humanista, nem ismeretlen a magyar művelődéstörténetben,²³ hiszen rövid időt Mátyás udvarában is eltöltött, s itt elkezdett államelméleti munkájának főszereplője a magyar király és fia, Corvin János.²⁴

¹⁶ JUHÁSZ, *Commentatio critica...*, 12.

¹⁷ HUSZTI, *Janus Pannonius*, 68–70.

¹⁸ Ladislaus JUHÁSZ, *De edendis Iani Pannonii operibus quae supersunt omnibus*, Szeged, 1929, 7. A Huszti-hely kapcsán BORZSÁK István (*i. m.*, 543) is Januséként említi e művet.

¹⁹ *I. m.*, 21. Az általa hivatkozott helyen – *Janus Pannonius: Tanulmányok*, 572–573; V. KOVÁCS Sándor, *Eszmetörténet és régi magyar irodalom: Tanulmányok*, Bp., 1987, 337–341 – V. Kovács nem állítja, hogy a vers nem Janus műve.

²⁰ KARÁCSONYI Béla, *Janus Pannonius és a centralizáció = Janus Pannonius: Tanulmányok*, 115.

²¹ KARDOS, *i. m.*, 6, 9–13. A 28. jegyzetben finoman bírálja V. Kovács 1972-es döntését. Gondolatmenete során természetesen többször föl-fölbukkannak a népi gyökerű eretnekmozgalmak is.

²² Otto MAZAL, *Handschriften mittelalterlicher Augustiner-Eremiten in der Österreichischen Nationalbibliothek*, Augustinianum, 4(1964), 324–325; illetve már MAYER Erzsébet alább idézendő művében.

²³ *Brandolini, Aurelio Lippo = Magyar művelődéstörténeti lexikon*, főszerk. KŐSZEGHY Péter, I, Bp., 2003, 440–442.

²⁴ A műről legutóbb: PUSKÁS István, *Monumento al Principe: Il dialogo di Aurelio Lippo Brandolini intitolato De comparatione rei publicae et regni*, Nuova Corvina, 20(2008), 187–193. A szerzővel kapcsolatos ko-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

A szerzőség tekintetében így föltámadt gyanú bizonyossággá válik, ha az Aurelio Brandolini műveit tartalmazó többi kéziratot is áttekintjük. Ezeket Mayer Erzsébet 1938-ban előzékenyen összegyűjtötte.²⁵ A IV. Sixtus pápának (1471–1484) ajánlott verskoszorúnak három másik kézírata ismeretes, egy Rómában (Biblioteca Nazionale Centrale, Ms. S. Giovanni e Paolo 7 [1823] = G) és kettő a Vatikánban (Vat. Lat. 5008 = V és Urb. Lat. 739 = U). Husztinak igaza volt a Zsámboky-féle utolsó tíz sort illetően, és nem véletlen, hogy ezek a bécsi kéziratban a lap tetején találhatóak. A *Sederat omnipotens* kezdetű költemény valóban csonka, a befejező tíz sor pedig egy másik versnek, egy szintén Brandolini által írt *Epigramma de Eucharistia* címűnek a vége.

A kézenfekvő feltételezés, hogy a bécsi kézirat éppen az a kézirat, amely Zsámboky kezében és tulajdonában volt, könnyen bizonyossággá válik. A füzet elején (22r) a magyar humanista saját kezű bejegyzését látjuk. Összehasonlításul – ha még egyáltalán szükséges ez – rendelkezésre állnak a Hans Gerstinger (1885–1971) által közölt bejegyzések.²⁶

Kétségtelennek látszik tehát, hogy a Hegedűs és mások által tanúsított jóhiszeműség Zsámboky iránt nem volt teljesen megalapozott; emberünk nemcsak bizonyos kellemetlen epigrammák elhagyásával tette Janus költészetét emészthetőbbé, hanem kegyes csalással igyekezett azt gazdagítani is, szem előtt tartva a kötetek kiadását finanszírozó személyek habitusát. A kéziratok ismeretében könnyű lenne pálcát törni azon – egymástól meglehetősen eltérő nézeteket képviselő – filológusok fölött, akik Janusról alkotott képükbe igyekeztek beilleszteni, majd be is tudták illeszteni a *Consultatiót*, de ez aligha lenne méltányos. Ugyan értelmezéseik nem kevesebbet árulnak el a modern filológusról és koráról, mint Janusról és az ő koráról, de alapkoncepciójuk hibás volta ellenére érvényes megfigyeléseket is tudtak tenni a verssel kapcsolatban, vagy éppen annak ürügyén. Még az is meglehet, hogy a véletlen – vagy a Gondviselés? – a két Brandolini-verscsonkból jobb és szerethetőbb verset hozott létre, mint amilyen az eredeti ének volt a maga IV. Sixtusra kihegyezett teljességében.²⁷ Szűz Mária javaslata és kérése ugyanis az, hogy küldessék a földre egy bizonyos, minden erénnyel megáldott pásztor, aki az eltévelyedett nyáját visszatereli a helyes útra. Az Úr enged a kérésnek, Szent Ferenc pedig vállalja, hogy nevelője és pártfogója lesz a feladatra kiválasztott személynek. Az Úr megalkotja a lelket, mely a földre szállva a Sixtus nevet fogja kapni; s a mű hátralévő hosszabb része az ő életét (Francesco della Rovere kilencéves korától valóban a ferenceseknél nevelkedett és be is lépett a rendbe) és főleg érdemeit ecseteli.

rábbi irodalmat idézi Elisabeth SCHRÖTER szép cikke: *Der Vatikan als Hügel Apollons und der Musen: Kunst und Panegyrik von Nikolaus V. bis Julius II.*, *Römische Quartalschrift*, 75(1980), különösen 212, 215–217.

²⁵ MAYER Erzsébet, *Un umanista italiano della corte di Mattia Corvino: Aurelio Brandolini Lippi*, *Annuario*, 2(1937) [Roma, 1938], 164.

²⁶ Hans GERSTINGER, *Johannes Sambucus als Handschriftensammler = Festschrift der Nationalbibliothek in Wien*, Wien, 1926, Tafel II.

²⁷ Ahogy Brandolini ajánlásában olvashatjuk: „Offero igitur benignitati tuae conscriptos a me diversis temporibus libros tres, quorum primus, qui perpetuo carmine scriptus est, mores et laudes Sisti ab ipso vitae exordio summatim continet, immo etiam caelestium consilio adhibito causas explicat, quibus Sistum in terras mittere necesse fuerit.”

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

Szegényebbek lettünk hát egy-két Janus-verssel, de talán nem minden ok nélkül mondhatjuk, hogy ez a kis csalafintaság nem kisebbíti azt a hálát, amellyel Zsámbokynak a hiteles Janus-versek fönntartása érdekében kifejtett tevékenységéért tartozunk. A vélelmezhető szerkesztői szándék magyarázza, hogy a Brandolini-költemények miért kerültek a Janus-kötetbe, azonban kérdés, hogy miért ebben a formában. Ennek megválaszolására a bécsi és az itáliai kéziratok összehasonlítása ad módot.

A három itáliai kézirat szerkezete és szövege lényegében azonos. A *Codex Urbinas* egy 1517-es másolata a mű „fölmegített” új kiadásának, amelyet a szerző öccse, Raffaello Brandolini (1465–1517) készített 1505-ben, és Galeotto della Rovere bíborosnak, II. Gyula pápa unokaöccsének ajánlott. Az így született előszótól eltekintve tartalma azonos a másik két itáliai kéziratéval. Pontosabban szólva, V az elején kisebb hiányt mutat, tehát az eredeti kiadás egyetlen teljes példánya G. E kéziratban az egyik epigramma két sora utólag törlésre került,²⁸ s e sorok V-ben és U-ban már nem szerepelnek, tehát a vatikáni kéziratok függése a rómainál szinte teljesen bizonyos.

Az ominózus bécsi kézirat nyilvánvalóan ugyanazt a versgyűjteményt tartalmazza, mint az itáliaiak, méghozzá a második kiadás előszava nélkül, azonban a szövegek sorrendje eltér azokétól. A bécsi kéziratban egyetlen olyan vers van, melyet az itáliaiakban nem sikerült megtalálni; ha valóban nincs meg bennük, akkor a bécsi kézirat egy másik redakció nyomát őrzi. Ennek a redakciónak a létét és az itáliaihoz való viszonyát a teljes szöveg kollacionálása tisztázhatja; az alább közlendő részlet nem nyújt elegendő támpontot.

Nagy valószínűséggel rekonstruálható viszont a bécsi kézirat eredeti szerkezete. Mint láttuk, ebből három olyan levél hiányzik, mégpedig lapkivágás miatt, amelyekről Zsámboky szöveget tett közzé 1569. évi kiadásában. Nehéz elhessegetni azt a gondolatot, hogy e két tény összefügg: azaz Zsámboky lemásolta vagy lemásoltatta az általa közzétenni kívánt szövegnek az elején, illetve a végén lévő néhány sort, mivel azok olyan leveleken álltak, amelyek más szövegeket is tartalmaztak (nem mellesleg Brandolini nevét is), a közbülső három levelet viszont egyszerűen kivágta a kéziratból és átadta a nyomdásznak. Ahogy az ilyen helyzetben könnyen megesik, ez a három levél a kötet kiszedése és kinyomtatása után nem került vissza eredeti helyére.

Az, hogy a Brandolini-féle kiséposz²⁹ elejét (Eleg. II,18,1–198. Tel.) Zsámboky kéziratában közvetlenül követte az *Epigramma de Eucharistia* vége (Eleg. II,18,201–210. Tel.), elvileg kétféleképp magyarázható: a kézirat vagy már keletkezésekor ezt a sorrendet mutatta, vagy csak később keveredtek össze a levelei.

Annak a vegyes tartalmú bécsi kódexnek, melynek ma része a Brandolini-verseket tartalmazó 25 levél (ff. 22–46), a kötése igen szoros, ezért ívbeosztása nem állapítható meg minden mást kizáró bizonyossággal, azonban nagy valószínűséggel a következő: ff.

²⁸ Giuseppe DE LUCA, *Un umanista fiorentino e la Roma rinnovata da Sisto IV*, *Rinascita*, 1(1938), 85. Az itt közölt szövegben Epigr. X,7. helyesen: „Haec domus augustis fuerat satis omnibus una”, a X,14. pedig: „Cumque uiris Zeusis cederet ipse suis”.

²⁹ Tartalmát röviden összefoglalja DE LUCA, *i. m.*, 79–80, aki a műfaj kapcsán kortárs párhuzamként – név nélkül – Gabriele D’ANNUNZIO *Il libro ascetico della giovane Italia* c. művét idézi.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 20. évfolyam 4. szám

23–30 és 32–39 két quaternio, 40 + 46 és 44 + 45 két bifolium, a többi levél pedig pár nélküli.³⁰

Amennyiben az itáliai kéziratok alapján egymás mellé illesztjük a csatlakozó szövegrészeket, a levelek eredeti sorrendje így rekonstruálható: 44–45, a kivágott 3 levél, 22–35, 40, 46, 36–39, 41–43. Figyelembe véve az összetartozó leveleket 22–31 és 32–39 (a középebe illesztve 40 + 46-ot) két szabályos quinio.

A szövegek sorrendje még így sem azonos minden tekintetben az itáliai kéziratokéval, tehát a főntebb fölvetett kérdés továbbra is nyitva marad; azonban élhetünk egy további igen valószínűnek tűnő feltételezéssel. A kivágott három levél után a kiseposzból hiányzó sorok és az itáliai kéziratokban azokat követő öt vers meglehetősen pontosan a további öt levélen férnének el, vagyis a bécsi kézirat elejét szintén quinio alkotta.

A bécsi kézirat eredetileg tehát mintegy a háromnegyedét tartalmazta az itáliai kéziratok anyagának (43v üres, ezért sem lehetett azok teljes másolata), azonban amikor Zsámboky hozzájutott, már csonka volt, egyes bifoliumai kettészakadtak illetve összekeveredtek. További három levél jelenlegi hiánya, amint a fentiekben rámutattunk, viszont alighanem Zsámboky számlájára írandó.

Következzék immár Brandolini költeményeinek a kéziratok alapján revideált szövege.³¹ Itt olvasható tehát először az eddigi szakirodalom által *Consultation*nak nevezett ál-Janus-költemény (Eleg. II,18. Tel.) végéről hiányzó 30 verssor (199–228), valamint a Zsámboky által hozzáragasztott, ám Telekiék által két pontozott sorral leválasztott *De Eucharistia* című Brandolini-epigramma első hat sora is. Az olasz humanista több mint ezer soros kiseposzának most csak a Janusénak hitt elégia szempontjából mérvadó első negyedét adjuk közre, mégpedig a Janus-kiadásban alkalmazotthoz hasonló formában.

LIPPI BRANDOLINI DE LAUDIBUS BEATISSIMI PATRIS SISTI IIII PONTIFICIS MAXIMI LIBELLUS INCIPIT

Scelera humani generis a Deo dum terras intueretur conspecta

Sederat omnipotens medio sublimis Olympo,
subdideratque oculis condita cuncta suis.
Lustrabat tractusque maris, terrasque patentes,
quicquid et astriferi clauditur axe poli.

I GUV S(II. 1–6) **E**(II. 1–198) *Tit.* Lippi ... incipit *hab.* **GUVS** *Scelera ... conspecta hab.* **GUV** *Iani Pannonii de laudibus Pontific: & rerum humanarum conditione E Consultatio Dei Patris et Filii de perdendo hominum genere; quos tandem B. Virgo exorat Tel.* ||

³⁰ Az ívbeosztásra vonatkozó adatokat Christian Gastgeber szívességének köszönhetem.

³¹ Török László, aki társam Janus Pannonius műveinek kritikai kiadásában, jelen írásom elolvasása után úgy vélekedett, hogy Brandolini itt tárgyalt művét Janus Pannonius-versek ismeretében írta meg. Példaképpen adott párhuzamai: 64. sor: El. II,12,8; 132. sor: El. I,10,32; I,6,108; 152. sor: El. II,15,22; I,2,28; 201. sor: Epigr. I,4,7. = 376. M.; 208. sor: El. I,6,90 (az elégiák mind Tel. számozása szerint).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 20 ~~EE~~ C ~~EE~~ ~~EE~~ évfolyam ~~IV~~ ~~EE~~ szám

- 5 Paulatimque hominum defixit lumina rebus,
ut studia humani cerneret ingenii,
ut vitam et mores, ut vota et gaudia nosset,
quod quisque effugeret, quod sequeretur opus.
Conspicit implicitum tam multis fraudibus orbem,
10 tot scelerum facies et mala tanta videt.
Insanas hominum curas, vota improba cernit,
et nullo in terris esse in honore deos.
Hic petit excidiis urbes per tela, per ignes;
tendit, ut innumeras undique cogat opes.
15 Ille armis violat leges hominesque deosque,
subdat ut imperio regna aliena suo.
Ense petunt alii fratres carosque parentes,
cumque suis alii bella nefanda gerunt.
Furta iuvant multos, fenus saevaeque rapinae,
20 fanaque direptis, proh, spoliata deis.
Decipit hic dominum, fraudem parat ille clienti,
emptori varios iniicit ille dolos.
Pars amat ingentes sumptus luxumque superbum,
laetaque magnificas aedificare domos.
25 Pars Venerem sequitur caecique Cupidinis ignes,
pars sequitur rapidam luxuriosa gulam.
Hi spernunt Stygiosque lacus poenasque malorum,
quaeque manent animas praemia certa pias.
Contemnunt illi superos superumque parentem,
30 nec pudor est ullos esse negare deos.

Indignatio Dei, concilium deorum omnium et ipsius oratio de humano genere delendo

- His pater attonitus studiis votisque virorum,
hoc doluit vili posse licere luto.
Indoluit simul et magnas exarsit in iras,
aestuat, ira gravi mista dolore fremit,
35 ut quondam pleno fluctus furit actus aeno,
aut ubi sulfureis mons sonat intus aquis.
Tandem ubi conceptus paulum deferbuit aestus,
concilium toto convocat inde polo.

5 Paullatimque *Tel.* | defixi **E** || 12 'pro: *nullo in terris*, legendum: *nullo terris*' *Tel.* || 18 nephanda **U** || 20 Phanaque **G**UVE | proh spoliata] exspoliata *Tel.* || 21 clienti] parenti **E***Tel.* || 26 rabidam **E***Tel.* || 31 *Tit. hab. G*UV generi **V** || 34 fremens *Tel.* || 35 actus aeno] actus * **E** actus in alto ('repositum: *in alto*') *Tel.* || 36 'forte leg. tonat' *Tel.* || 37 paullum *Tel.* ||

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

- Undique conveniunt superi, circaque residunt,
40 incipit a solio sic prior ipse suo:
'Ecquid caelicolae vestros spectatis alumnos,
cernitis humanum, quo ruat usque, genus,
quem tandem inveniet nostra haec patientia finem,
aut haec ducemus quam toleranda diu?
45 Quis iam virtuti locus est toto orbe relictus,
quis toto sceleri non patet orbe locus?
Quid non dira fames auri regnique cupido
fas putat, immo sibi quid putat esse nefas?
In venerem ruit omne genus, gula conficit omnes,
50 vitaeque pro rapida perditur ingluvie.
Iam mores legesque omnes, iura omnia pulsa,
religio, pietas, canaque pulsa fides.
Caedibus et bellis, et fuso sanguine flagrat
terra, nec est nati tutus ab ense parens.
55 Concurrit ruptis inter se legibus orbis,
in clademque ruunt omnia versa suam.
Mersa est flagitiis tellus, de culmine summo
pendet, et in praeceps corruit omne genus.
Nos neque iam norunt, nec caelo vivere credunt,
60 aut quenquam aetherei scepra tenere poli.
Fulmina contemnunt, poenas et Tartara rident,
et quisquam in terris numina nostra colat?
Heu, genus ingratum, nostra sub imagine cretum
poenitet e facili compositumque luto.
65 Nonne mare et terras, quemque ipsi habitamus, Olympum,
e nihilo nostrae constituere manus?
Quisnam opibus terram, quis piscibus imbuit undas?
Quis posuit nitido sidera clara polo?
Edita sunt nostro – quis nescit? – numine cuncta,
70 sunt tamen ingratas edita cuncta viris.
Nos illis gravidam numero munere terram,
nos dedimus latum, qua patet usque, mare.
Spem quoque praebuimus regni post omnia nostri,
atque huius socios iussimus esse poli.
75 Illi autem elati imperio rebusque secundis
vertere in cladem munera nostra suam.
Segnitie mollique animos deperdere luxu
coepere et miris degenerare modis.

41 Et quid V || 44 tolleranda U || 48 imo *Tel.* || 52 *Relligio Tel.* || 64 *'forte leg. composuisset' Tel.* || 71 illi VE ||

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 20. évfolyam 4. szám

- Sed neque destitimus carum praestare parentem,
80 humanumque omni parte iuvare genus.
Tradidimus sacras caeli de vertice leges,
sed sprevit leges impia turba meas.
Misimus et vates, vates sprevere sacratos,
misimus atroces, nec timuere, viros.
85 Denique conceptum divini numine verbi,
in terras natum mittere non piguit.
Immo ego descendi, pariter descendimus ambo,
sedimus et gremio, diva pudica, tuo.
Vos mihi, caelicolae, testes, quis me impia poenis
90 sustulerit leto turba redempta meo.
Sed mea praetereo pereunti debita mundo
fata; quis e vobis non mala mille tulit?
Quot ferro, quot aqua absumpti, quotque igne cremati?
Corpora quot rapidis dilaniata feris?
95 Ecquid, ut aetherea pellant nos sede, moramur,
et caelo admotis montibus arma ferant?
Tollamus scelerum auctores, causasque malorum,
deleat invisum flamma inimica genus.
Iam satis humani tulimus ludibria fastus,
100 sat vobis, superi, sat tibi, diva, datum.
Desine me genitrix lacrimosis flectere verbis,
desinite ingratas vos mihi ferre preces.
Consulite in medium, et vanas deponite mentes,
solvatur tantis terra polusque malis.’

Deorum fremitus et Beatae Virginis oratio de humano genere servando

- 105 Talibus attoniti dictis diversa fremebant,
obscuraque dabant murmura caeca sono,
ut procul in silvis cum surgere ventus opacis
incipit, aut imis murmurat unda vadis.
Atque ibi deiecto mater maestissima vultu
110 suppliciter tales fundit ab ore sonos:
‘Nate, tuae (quid enim superest?) spes unica matris,
quo solo videor nomine freta loqui.
Nate, quid indignas, mitissime, surgis in iras,
quae nova tam subiti causa furoris adest?’

89 queis E quis Tel. || 94 rabidis Tel. | dilanita V || 103 varias ETel. || 105 Tit. hab. GUV ||

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

- 115 Et quae tanta tuum laeserunt crimina numen,
ut nullus veniae iam locus esse queat?
Quid, tua non omnem superat clementia culpam?
Anne animum minuit noxa aliena tuum?
Ulcisci quos, nate, paras, quos perdere tentas?
- 120 Cum quibus, o superum maxime, bella geris?
Nonne hominum genus ecce tuum, tua pignora perdis,
duxerat e molli quos tua dextra luto.
Quid iuvat invalido Martem exercere sub hoste,
quid iuvat in praedam saevior esse tuam?
- 125 Quae tibi cum vili bella aut certamina caeno,
aut quae deletis laus tibi parta viris?
Cui mare, cui terras, cui cetera tradis habenda?
Quae rerum facies, nate, quis usus erit?
Frustra igitur magni moles erit edita mundi?
- 130 Frustra erit ad motus inrequieta suos?
Fulgebunt nitido nequicquam sidera caelo,
et peragent notas per sua signa vias?
Cui feret innumeros tellus uberrima fructus?
Servabit tantas cui gravis alvus opes?
- 135 Cui pecudes alet illa suas, volucresque ferasque,
et vaga cui pisces nutriet unda suos?
Sublatis tot, Nate, viris tua dona perire
et squalere tuum sic patieris opus?
Ferre potes vacuum caesis cultoribus orbem,
- 140 heredem tantis nec superesse bonis?
Sed tibi sic placitum; sint omnia condita frustra,
et pereat tanti, Nate, laboris opus.
Numne etiam poteris caelo delapsus ab alto
nequicquam in nostro procubuisse sinu?
- 145 Num poteris laceros variis cruciatibus artus
nequicquam indignae, nate, dedisse neci?
Nequicquam tantos poterit tolerasse dolores,
obsequitur iussis dum pia turba tuis?
Si te nulla movet tantorum causa laborum,
- 150 at moveat, debet quem tibi mundus, honos.
Quis tibi sacra feret, quis templa arasque dicabit?
Quis sparget nomen cuncta per ora tuum?

115 Ec G || 120 Superûm *Tel.* || 125 aut] ac *ETel.* | caeno] gente *ETel.* || 135 ille E || 136 suas E || 141 'forte
legendum: Si tibi sic. vel: Sed tibi si.' *Tel.* || 143 Tune *ETel.* || 150 honor *ETel.* ||

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 20. évfolyam 4. szám

- Nemo aderit, qui vota ferat, qui numen adoret,
quin nullum in terris iam tibi numen erit.
- 155 Otia ages caelo, duces inglorius aevum,
et tua te facient munera nulla deum.
Cui veniam dabis, admisso quem crimine plectes?
Ostendes cui te per tua iura deum?
Iactabis vacuis nequicquam fulmina terris,
160 fulminibus nemo, qui moveatur, erit.
Non pater exhausto, non rex, non arbiter, orbe,
– quid multa? – exhausto non eris orbe deus.
Non faciunt simulacra deos, non templa, nec arae;
imperium in cunctos arbitriumque facit.
- 165 Cui porro imperites, tua quem sententia damnet,
si tibi subiectum deleat ira genus?
At vitiis intenti homines, iacet obruta virtus,
nec quisquam toto iam colit orbe deum.
Labitur interdum, varioque errore tenetur
170 infirmum, fateor, desipiensque genus.
Quid faciant vili membrorum carcere saepti?
Quid faciat turpi massa subacta luto?
Tu quoque (deposito fateamur vera timore)
das tantis causam materiamque malis.
- 175 Inbelles homini sensus stimulosque dedisti,
duxisti e fragili mollia membra luto.
Quid referam tot opes, insani pabula luxus?
Quid veneris stimulos ingluviemque gulae?
Praeterea quantis obnoxia vita periclis,
180 me miseram, quantis continuata malis!
Et mirum est, si quid mortalia corpora peccant?
Quis valeat tantos exsuperare dolos?
Sed tamen agnoscunt crimen, culpamque fatentur,
et facti veniam suppliciumque petunt.
- 185 Nec sunt magna tamen mortalis crimina culpae,
si modo de miseris credere vera potes.
Quin virtus totum pietasque est magna per orbem,
totaque delubris terra referta tuis.
Aspice, quae plenis hinc atque hinc sedibus omnes
190 circumstant animae; quis, nisi terra, dedit?

162 erit E || 169 vanoque GUV || 172 turpi] vili ETel. || 179 quamuis E || 181 corpora] pectora UETel. || 184 suppliciumque] supplice voce Tel. || 187 Quae E || 189 Asspice Tel. || plene hinc UV plenhic G || 190 animas Tel. ||

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 20 ~~EE~~ C ~~EE~~ ~~EE~~ évfolyam ~~IV~~ ~~EE~~ szám

Sed sane sint magna hominum peccata, nec usquam
sit pietas, esto, sit tibi nullus honos.

- (197 T.) Suppliciis sotes (nisi mavis parcere cunctis:
(198 T.) hoc decet, hoc omnes aequius esse putant),
(193 T.) si tamen haud ullae possunt te flectere causae,
et certum est poenas sumere ab orbe graves,
affice suppliciis sotes et noxia tantum
(196 T.) corpora, at immeritum perdere parce genus.
200 Quin potius veniam tua det clementia cunctis,
officioque omnes demereare tuo.
Hoc decet, hoc una cuncti te voce precamur,
hoc polus, hoc tellus orba futura rogat.
Aspice concessum genitis mortalibus orbem,
neve tui tantum perde laboris opus.
205 Aspice confossum numeroso vulnere corpus,
et tua pro miseris pendula membra viris.
Aspice (si vero dicor tibi nomine mater)
hunc uterum, haec labris ubera trita tuis.
Aspice bis senos, fidissima pectora, fratres,
210 quaeque tenet meritum turba beata polum.
En laceros tendunt artus discerptaque membra
et sua mortali vulnere facta manu.
Ne, rogo, tam multos perdi patiare labores,
neve velis tantas spernere, nate, preces.
215 Serva homines, genus, alme, tuum; tua pignora serva,
materiam laudi da superesse tuae.
Sola etenim aeternas tibi dat clementia laudes;
ut semper possis parcere, parce viris.
Comprime susceptas, qui cetera comprimis, iras,
220 diraque saevitiae comprime tela tuae.
Redde age te placidum, mundo te redde serenum,
nostraque sollicito pectora solve metu,
et, tibi quas homines omni pro crimine poenas
debuerant, larga, nate, remitte manu.
225 Hac liceat peccasse tenus; iam nulla videbis
crimina, nil posthac, quod verearis, erit.
Ipsa ego praestabo, quicquid peccabitur in te,
si digna est, nostram do tibi, nate, fidem.'

193 Suppliciis ... putant] *post* parce genus *hab. Tel.* | (nisi ... putant) U || 194 Hoc decet] Hoc docet U Da decet
ETel. || 199 *desinit* E || 208 *hubera* GU || 222 *solicito* U || 225 *licet* U ||

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

20 ~~EE~~ C ~~EE~~ ~~EE~~ évfolyam ~~IV~~ ~~EE~~ szám

DE EUCHARISTIA. EPIGRAMMA XXXVII.

- Virgineum in gremium caelo descendere ab alto,
ingentemque humili cingere carne deum,
inter mortales miseram traducere vitam
indignamque viro sponte subire necem,
5 reddere se nobis et morte resurgere victa,
et nobis primum sponte aperire polum
(201 T.) magna fuere quidem, et quae ullis promittere votis
vel quamvis avidus non foret ausus homo.
At quantum est minimo totum se immittere pani,
10 et magnum exiguo claudere in orbe deum?
(205 T.) Quantum est se nobis totum praebere fruendum,
et tamen e toto comminuisse nihil?
Cum dedit illa quidem, vicit sua munera Christus,
cum dat se, donis vincitur ipse suis.
15 O amor, o pietas, post omnia se dedit ipsum!
(210 T.) Qui se iam dederat, plus dare quid poterat?

1 GUV S(II. 7–16) E(II. 7–16) *Tit. hab.* GUV eucaristia GU Epi. 37 De eucaristia G || 12 e] a *ETel.* || 16
lineam in mg. add. G

CSEHY ZOLTÁN

RADÉCZY ISTVÁN, A KÖLTŐ

Lorenzo Valla szerint öt dolog kell a humanista létesztétika kiteljesedéséhez: *litterarum consuetudo*, azaz művelt egyének társasága (ez a fogalom többé-kevésbé azonosítható a tudás és erény szövetségén alapuló szellemi *nobilitas*, nemesség fogalmával), könyvtár, alkalmas hely, *temporis otium* (azaz szabadidő) és lelki nyugalom (*animi vacuitas*), azaz a befogadó úrként megnyíló lélek telítődése a tudomány által. Minden valamirevaló humanista tehát törekszik a fenti feltételek biztosítására, s az is evidens, hogy a humanista szerző a lehető legtávolabb áll a romantika nagy magányosaitól: a humanista művész mindenekelőtt társas lény, művészete csak interakcióban érvényesül, valós vagy tulajdonított zsenialitása csak a folyamatos konfrontáció révén nyer értelmet és rangot. A humanista költő csoportban szeret: legyen ez a csoport a holt antik szerzők megidézett világa vagy a kortárs irodalmi-tudományos közeg egy konkrét szegmense. A társas érintkezés személyesebb formái már a humanizmus korai szakaszától kezdődően megjelennek: ezek még nem intézmények, vagy jobban mondva intézménystátusz nélküli intézmények, baráti körök, úgynevezett *sodalitasok*. A *sodalitas* megstilizálásának antik ősképe Platónra megy vissza, aki egy platón alatt oktatott, vitakozott, disputált az Ilisszosz partján.¹ Ezt a modellt stilizálták tovább a római humanisták, vagy éppen Pietro Bembo Padova környéki köre, akik nyomán a pozsonyi Radéczy-kör is keletkezett. Bembo költői környezetének roppant jelentős hatását már kimutattam Istvánffy Miklós költészetének allúziótechnikáiról szóló dolgozatomban.² A Radéczy-kör létét először Takáts Sándor, majd nyomán Barlay Ö. Szabolcs feltételezte, majd Ritoókné Szalay Ágnes tette közzé a társaság egyes költői dokumentumait.³

Mindenesetre ma már bizonyos – hiszen a feltételezéseket erőteljes intertextuális összefonódások is alátámasztják, s ezt Radéczy esetében is látni fogjuk –, hogy az itáliai, elsősorban a padovai humanizmus rituális gesztusaira és közösségi hagyományaira építve alakult meg Pozsonyban is egy meglehetősen jelentékeny irodalmi-tudományos

¹ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Hortus Musarum: Egy irodalmi társaság emlékei*, Bp., Magyar Iparművészeti Főiskola Typo-Grafikai Tanszéke, 1984; *ua.* = Uő, „*Nympha super ripam Danubii*”: *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Bp., Balassi, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 28), 219–241.

² CSEHY Zoltán, *Istvánffy, a költő* = Uő, *Parnassus biceps*, Pozsony, Kalligram, 2007, 169–188.

³ TAKÁTS Sándor, *Rajzok a török világból*, I, Bp., 1915; BARLAY Ö. Szabolcs, *Radéczy püspök híres hársfája: Egy négyszáz évvel ezelőtti irodalmi kör*, *Vigilia*, 41(1976), 744–748.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

sodalitas Radéczy István egri püspök (?–1586) körül, aki 1573-tól Pozsonyban székelő királyi helytartóként is tevékenykedett, s akiről meglehetősen kevés életrajzi adat ismeretes. Irodalmi, költői munkásságát pedig a szakirodalom is alig tartja számon, csekély számban ránk maradt versei egy epigrammától eltekintve⁴ kiadatlanok. Az Oláh-kódexben Radéczy több jelentős verse is megtalálható. Az első, módfelett terjedelmes (72r–78v), retorikai ötletekben bővelkedő opusz az 1563. újesztendő megünneplésére írt antikizáló költemény (*Comitia Deorum a Jove celebrata*), mely kétségtelenül felfejtendő allegóriaként is olvasható. A következő két Radéczy-vers egy kettős sírvers két variánsa, melyekről a továbbiakban lesz szó, ezt egy allegorikus értelmű, ügyesen megkomponált, hosszú életet kívánó alkalmi verses levél (79v), majd egy Oláh Miklóshoz adresszált moralizáló epigramma követi (80r–80v), Radéczy szerepel a kódexben továbbá egy Ebeczky Mátyás által szintén megverselt témával is, mely királyi vadászatot örökít meg (*De Caesare die sacro Mettardi venante*, 211v). Már ebből is látszik, hogy Radéczy költői teljesítménye elsősorban alkalmi jellegű, saját közegéhez erősen kötődő, verseinek kontextusa több-kevesebb sikerrel bemérhető. Világos az is, hogy költészete a humanista párbeszédekesség, nyitottság gesztusait is örzi, mely a versengés legfőbb előfeltétele. Természetesen e dolgozat pusztán egy részfeladatot vállal fel: az Oláh-kódex egyes, most először közreadott verseinek vizsgálatával kíván rávilágítani Radéczy költészetesztétikai irányultságára. De mielőtt ezt megtenné, szükséges összefoglalni a Radéczy művészi tevékenységére vonatkozó utalásokat.

Hogy a Radéczy-kör költészetesztétikai kapcsolatait ma világosabban lássuk, elsősorban azokra a költeményekre érdemes fókuszálni, melyek esetében világosan látszik az interakció, illetve a humanista költői gyakorlatban oly gyakorta megmutatkozó *aemulatio*, azaz versengő szándék. A Radéczy-kör tagjairól szóló verses utalások alapján érdemes felsorakoztatni a társaság tagjait. Ebben Istvánffy Miklós *Stephano Radetio episcopo varadiensis, camerae ungaricae praefecto* című verse lehet a segítségünkre, mely a következő struktúrát követi: Radéczy magasztalása nyitja meg a költeményt Janus Pannonius *panegyricus*ainak modorában, majd a korabeli háborús veszély festése következik, *otium* és *negotium* viszonyának taglalása, ezután jelenik meg maga a kert, mely allegorikus értelemben maga a tudással telítődő lélek. E kert középpontjában áll egy, a Múzsáknak és a szépséges Apollónak szentelt kultikus hársfa (ez biztosítja a kapcsolatot az égi transzcendenciával), mely alatt székek találhatók, ahová pihenni tér költők és tudósok csapatával Radéczy. Istvánffy konkrétan megemlíti Zsámboky Jánost, Purkirschert és a kör talán legnevesebb tagját, a modern klasszika-filológia egyik alapozó atyját, a flandriai, Istvánffyhoz hasonlóan Padovában tanuló Nicasius Ellebodus Casletanust,⁵ akinek Gian Vincenzo Pinellivel folytatott levelezéséből világosan kiderül, hogy „ha Isten békét ad ennek az országnak, akkor Pozsony a legalkalmasabb hely tudományos

⁴ Ez az *Ad portam domus D. Palatini* című vers, mely RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes könyvében látott napvilágot („*Nympha super ripam Danubii*”, i. m., 236). A költemény Jelenits István szép fordításában magyarul is olvasható (237).

⁵ KLANICZAY Tibor, *Nicasius Ellebodus és Poétikája*, ItK, 75(1971), 24–34; Dieter WAGNER, *Zur Biografie des Nicasius Ellebodus*, Heidelberg, 1973.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

terveinek megvalósítására.”⁶ Padova helyett Pozsony lett nyughelye is, sírja a dómban található, sírversét Istvánffy Miklós írta.⁷

Az idővel való bánásmód tana is tipikusan humanista: az antikvitás ideje mindenkori jelen idő, s ez az idő a latin (és később a görög) nyelv ideje, hiszen a kulturális univerzalizmus itt is elsősorban nyelvi természetű. Az igazi életidő az *otium* keretei közt valósul meg, melyet Guarino Veronese a *litterarum officium*mal, azaz az irodalmi, illetve tudományos foglalatossággal azonosított, s amit negatív értelemben a tétlenséggel volt szokás azonosítani. Az *otium* teszi a humanistát: létezik egy jövedelmező állása, mely a megélhetést biztosítja, és létezik a szabadidő, az *otium*, mely a latin nyelv és a jelenléte tett antikvitás ideje. A köztevékenység vagy a megélhetést biztosító tevékenység ideje (*negotium*) majdhogynem elfecsérelt időnek számít az *otium* viszonylatában. Az önmagunkkal való foglalkozás erkölcsi kötelesség.

Purkircher György, orvos és költő, illetve Elias Corvinus is a költői körhöz sorolandó: ez utóbbi Istvánffy Miklósnak adresszáva két verset is írt a Radéczy-hársról, melyekben együtt magasztalja a kultikus fát és megéneklőjét.⁸ „A jelekből is kivehető tehát, hogy a pozsonyi hársfa nem valami légüres térben úszó, szférák zenéjétől elbűvölt idill volt” – összegez Barlay, s való igaz, a hársfa a kommunikáció, a párbeszéd kultúrájának szimbóluma volt, de a mecenatúráé is, melyet Radéczy püspök képviselt antik köntösben. Istvánffy egyenesen problematizálja is a mecenási és a költői viszonyt, majd Radéczy esetében szerencsés egybeesésről beszél. Radéczyt az antik költészetben járatosnak mondja, akiben megvan a *facultas eloquii* és a *copia ornatae linguae*, mely szinte predesztinálja őt arra, hogy felvegye a versenyt a költők legnagyobbikával, Vergiliusszal, prózában pedig magával Ciceróval verseng (70–76). Istvánffy azonnal témát is ajánl a püspöknek: énekelje meg a császár hőstetteit és a pannóniai veszedelmet (77–80). Ez a fajta alapállás Janus Pannonius Galeotto Marzio költészetét magasztaló költeményét idézi fel az olvasóban.

A vers személyes vallomással zárul: felesége beteg, ezért abbahagyja a versírást. Istvánffy másik, *In tiliam mire pulchram, quae est Posonii in horto Radetii ac per eum Apollini consecrata* című versében magát Apollót szólítja meg, s közli vele, hogy Radéczy az ő dicsőségének szenteli a hársfát, hogy kultikus helyszín szerveződik köréje. Még a babérfává változott Daphné sem érheti utol szépség tekintetében a hárs szépségét. Istvánffy úgynevezett *sodales*-versekben Gian Antonio Flaminio nyomán magasztalta Radéczyt, akiről többek közt azt állítja, hogy megvan benne mind az *elegantia*, mind a *lepor* erénye.

⁶ Vö. BARLAY, *i. m.*, 745.

⁷ Zsuzsanna KOVÁCS ROMANO, *Nicasius Ellebodus Casletanus tra Padova e Posonio = Rapport e scambi tra umanesimo italiano ed umanesimo europeo: „L'Europa e' uno stato d'Animo”*, a cura di Luisa ROTONDI SECCHI TARUGI, Milano, Nuovi Orizzonti, 2001, 679–690; MIKÓ Árpád, *Ianua mortis: Nicasius Ellebodus (1535–1577) síremléke. Adalék a Radéczy-kör műpártolásához = Collectanea Tiburtiana: Tanulmányok Klanczay Tibor tiszteletére*, szerk. GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŰ Bálint, Szeged, 1990, 419–429.

⁸ A versek szövege: RITÓÓKNÉ SZALAY, „*Nympha super ripam Danubii*”, *i. m.*, 230. A versekről: BARLAY, *i. m.*, 746–747.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

De mi a helyzet azzal a szövegcsoporttal, mely Radéczy költői univerzumából fenn is maradt? Radéczy korántsem vergiliusi tehetség, nem ismeretes epikus verses műve, az alkalmi műfajok műkedvelő dimenziói között marad nem minden *elegantia* és *lepor* híján, sőt. Poétikája feltűnően közel áll Istvánffy Miklós világához és a padovai modellhez. Ezt célszerű megvizsgálni egy közös témájú vers esetében. Mind Istvánffy Miklós, mind pedig Radéczy István verses epitáfiumot írt két fiatalon elhunyt barátjukról. Istvánffy verse 1562-ben keletkezett, Bécsben, és mind saját kéziratos kötetében,⁹ mind pedig az Oláh-kódexben szerepel¹⁰ minimális módosításokkal,¹¹ melyeket a kritikainak tartható Holub–Juhász kiadás¹² nem rögzít. Istvánffy és Radéczy is (aki egyébként két verset szentelt a megboldogult ifjaknak) a közös sírvers hagyományát folytatva nyilatkozik meg. A szövegek Bydy Györgynek¹³ és Zalay Baltazárnak együtt állítanak emléket. Bydy György Bydy Mihály és Oláh Anna fia volt, aki viszont Oláh Mátyás, Oláh Miklós érsek testvéreinek lánya. Michael Biwdy comes de Bereg 1563-ban részt vett a pozsonyi koronázó országgyűlésen is.¹⁴ Holik Flóris Bywdy Györgyöt szintén költőnek mondja.¹⁵ A költői elgondolás alapja magában a versben is megjelenik:

...ut coniuncti magno vixistis amore,
Sic post fata enim vos locus unus habet.

Istvánffy ezt a gyengéd barátságot pazar virághasonlatokkal fejezi ki Giovanni Pontano költészetéből ismert módon (11,1–6):

Ut rosa, quae virides caput exerit inter acanthos,
Aestivae placidus dum cadit imber aquae,
Ac velut irriguo *florens hyacinthus in horto*
Lucundo cunctos pascit *odore* homines,
Sic vos ingenium et formae praestantia vestrae¹⁶
Altius e terrae sedibus extulerant.

Pontano (*Conj.* 3,3,43–44):

Qualis roscidulo *florens hyacinthus in horto*
Puniceo primae certat honore rosae...

⁹ MTAK Kézirattár, K 35/II.

¹⁰ Oláh-kódex, Budapesti Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, H. 46, 79r.

¹¹ **1** erexit corr. exerit, acantos **3** aut qualis riguis, in horto **7** puerilibus **9** Et quia

¹² Nicolaus ISTVÁNYFFY, *Carmina*, ed. Iosephus HOLUB, Ladislaus JUHÁSZ, Lipsiae, Teubner, 1935 (BSMRAe). A vers helye: 20–21.

¹³ A Holub–Juhász-féle kiadás ezt a névváltozatot használja, a kódex a Bywdy alakot.

¹⁴ Mathias BEL, *Adparatus ad historiam Hungariae*, Posonii, 1735, 305.

¹⁵ HOLIK Flóris, *Istvánffy Miklós, mint költő*, ItK, 32(1922), 144.

¹⁶ Gyulai János sírversében is él hasonló megoldással: „si genus et formae praestantia posset” (33,2).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

Vagy ugyancsak Pontanónál (*Conj.* 3,4,115–118):

Ut tener aprico *crescens hyacinthus in horto*
Ipse manu colitur, ipse rigatur aqua,
Illum aurae tepidoque fovent sole calores
Guttaeque, nocturno quae vaga rore cadit...

A negyedik sorhoz célszerű párhuzamként venni Andrea Navagero e sorát is: „*Jucundo-que domus late fragravit odore*” (*Lusus*, 41,23).

Bydy és Zalay, a rózsza és a jácint érdekes módon Pontano hitvesi szerelmet megéneklő költészetéből nyeri el allegorikus karakterét, mely a tehetség és a szépség ikerítése révén bontakoztatható ki. Ez az összefonódás mindemellett a mitológiai háttértörténetek játékba hozásával színesíthető tovább: Hyacinthus és Narcissus tragikus átváltozás-története a fiatalkori halál megrázó példái. A kettős, a szeretet (*amor*) kölcsönössége folytán közös sírt nyerő személyekről szóló epitáfium megjelenik már az ókori görög hagyományban is (elsősorban a *Görög antológiában*), de a középkori latin költészetben is erős, aminek szép példája Alcuinus, Radéczy és Istvánffy alap gondolatához közeli, Aquileiai Paulinus és Salzburgi Arno közös sírba tételéről szóló epitáfiuma.

Radéczy két verse kiadatlan. Az első így hangzik:

Stephanus Radetius Archidiaconus Sasvarien[is] De eisdem Juvenibus

Qualiter arescunt aestuo tempore lymphae
Atq[ue] color cesis flori[bus] omnis abest
Qualiter Autumno nudatur frondibus arbor
Atq[ue] simul *pallor occupat ora soli*
Qualiter et fugiat nix advenientibus Euris
inq[ue] suas satagit tendere candor aquas,
Sic duo, sic iuvenes parvo discrimine lucis
Concedunt fati, Astraq[ue] summa petunt,
Vivite foelices anime, semperq[ue] colentes
Divinu[m] coelis flectite laude iubar.¹⁷

A költemény Istvánffyéhoz hasonlóan természeti-gnómius megközelítésből indul: a kozmikus hasonlat a világrend alapelveként megjelenő pusztulás indoklására szolgál. Az alapállás azonban kontrasztív: Radéczy pusztuló, szinte halott tájat fest, Istvánffy viszont a virulás emlékét örökíti meg. A két vers mintha az idillköltészetből eredő *carmen amoebaeum* logikája alapján szerveződne, mintha egy költői versengés két végpontja lenne. Radéczy versének allúziós technikái ugyanahhoz a humanista körhöz kötődnek, mint Istvánffyéi: a záró disztichon nyelvi elemei Marco Antonio Flaminio *Car-*

¹⁷ A vers lelőhelye: Oláh-kódex, 79r–79v.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 20. évfolyam 4. szám

mina című kötetében (3,20,5–6) bukolikus környezetben olvashatók, metaforikus értelemben ugyancsak a tél, a pusztulás és a halál viszonyrendszerébe ágyazva: „*Vivite felices, nec vobis aut gravis aestas, / Aut noceat saevo frigore tristis hiems.*” Ugyancsak ő, Girolamo Fracastoróhoz írt verses episztolájában (C. 5,51,8–11) betegségére panaszkodva írja a következőket: „*ut umbra inanis esse / Iam plane videar; disque miris / Pallor occupat ora; languidosque / Artus vix traho*”, ami a negyedik sor retorikai-nyelvi megoldásával mutat párhuzamot. Aprólékos megfelelések sorát lehetne még hozni: Radéczy hasonlóképpen intarziás módon szerkeszti meg szövegeit, miközben egy elmélyült intertextuális játék keretében fokozatosan visszautal az ősformákra. A humanista irodalom e variáns jellege az alkalmisággal párosulva gyakorlatilag ki is adja a Radéczy-költészet egyik alapelvét.

A másik Radéczy-vers jóval tömörebb, a tünékeny lét és az intim baráti viszony azonban itt is hangsúlyos:

Aliud idem Stephanus Radetius de eisdem

Quos sol exasperat blandus contexerat orbis
Prima[ue] formosis pectora cinxit amor
Hos pia nunc tellus parva contexit in urna¹⁸
Atq[ue] diem fatis dixit adesse novam.¹⁹

Radéczy a 79. levél verzóján található verse nagy valószínűséggel Oláh Miklós születésnapját (január 10.) ünnepli, erre utal a nyitósorok időmegjelölése: Jupiter letekint az örökkévaló égből és megállapítja, hogy az imént új esztendő kezdődött. A verset követő költemény címzettje szintén Oláh, de a kódex maga is elsősorban az Oláh Miklóshoz vagy a familiához köthető művekre fókuszál. A vers lényegében klasszikus köszöntővers, melyben a hosszú élet adománya, Jupiter és Mercurius ajándéka kerül előtérbe.

Ad longissima vitae foelicissima auspicia
R[everendissi]mo Domino in zona aurea designata

Jupiter e celis transacti temporis aevum,
Prospiciens Annum cernit adesse novu[m].
Ipse vocat divu[m], fatalia munera tellis
Disseminanda modis omnibus esse iubet.
Sic tibi praefulgens vitae longissimus ordo
Mittitur, et dignus praesule tantus honos.

¹⁸ Vö. Pontano: „Aut iacet in parva tantum cinis abditus urna” (*Urania*, 5,875); „Qui diversa quidem parva sed semina in urna / condat” (*De hortis Hesperidum*, 2,364–365).

¹⁹ A vers lelőhelye: Oláh-kódex, 79v. Párhuzamok: U. Verino: „Nec quisquam sentit mortis adesse diem” (*Epig.* 2,18,4); „Credidit extremum lucis adesse diem” (*Flammitta*, 2,12,6); A. Poliziano: „Cernit et extremum sentit adesse diem” (*Eleg.* 7,174).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 20. évfolyam 4. szám

Aurea sunt purae, sunt nam signacula mentis,
Quae tua sic Virtus aurea sola micet.
Et filum flexum longis decursibus auctu[m]
Sic fortuna tuo grata labore venit.
Principiu[m] zonae medio discurrit in amplo
Sic tua te faciunt currere fata diu,
Talia sunt dona haec quae nunc Cyllenius heros
Detulit, et gaudens reddidit illa tibi.
Vive diu praesul, longis memorande diebus,
Atq[ue] tuae vitae munere gaude diu.

A *zona aurea* értelmezéséhez érdemes idézni a vers egyik intertextuálisan megidézett háttérszövegét, Pontano *Urania* című költeményének egy részletét (*Urania*, 2,48–55):²⁰

Quin et bisseis passim variata figuris
Signa veit, pictoque micat Zona aurea textu,
Zona Iovis monumentum ingens. Haec munera quondam
Uraniae pater ipse dedit, quo tempore leges
Ponebat superis arcanaque iura ferebat;
Tum natam dictis ac munera laudibus ornat,
Multa docens: splendent latis nova cingula bullis
Fulva auro, nitida argento ac radiantia gemmis.

A *zona aurea* tehát az asztrális misztika és az aranyetszésen alapuló aránytan fogalomkörébe tartozó fogalomként éppúgy értelmezhető, mint Jupiter Urániának adott ajándékaként, mely a természet törvényeit szabályozza. Radéczy az arany teljes mitológiai és misztikus fogalomkörét kiaknázza az aranykor-illúzióktól kezdve egészen a szimbolikus jelentésekig: az arany tisztasága révén nem pusztán a hatalom, hanem az elme jelképe is, s így gyakorlatilag az erény letéteményese. E tanulmány keretei közt nincs mód bővebb értelmezésre, hiszen a cél Radéczy költészetesztetikai megfontolásainak számbavétele.

A bemutatott Radéczy-szövegek alapján Radéczy István költészetéről az alábbi megállapításokat tehetjük:

- Radéczy költészete eredendően alkalmi karakterű;
- nagy hangsúlyt helyez a dialogicitásra, interakciós karaktere van;
- Radéczy az alkalmiságot szövevényes allúziótechnikával intellektualizálja;
- az allúziók intertextuális játékokká fejlődnek;
- az allúziók fő forrása egybeesik Istvánffy Miklós modelljeivel, így elsősorban itáliai orientáltságú (Bembo, Navagero, Flaminio, Castiglione, Cotta);
- a kortársi horizont legalább olyan súllyal esik latba nála, mint az antik tradíció;

²⁰ A verset B. Soldati 1902-es szövege alapján idézem.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017 CXXVII évfolyam IV. szám

– hajlamos az allegorizáló-mitológiai beszédmód költői imagináriumának kiaknázására (versei értelmezési szintekre bonthatók, a mitológia felfejthetőnek látszik, univerzális maszkos játékot működtet, mely az antik beszédmódhoz való tökéletes igazodást jelenti a keresztény vagy kortársi horizont evidens nyelvi jelenléte helyett);

– jelentős szerepet tulajdonít a tudományos és művészi regiszterek ötvözésének, így kerülnek szövegébe az aranymetszés vagy az asztrológia fogalmai is.

Természetesen ez a tanulmány még csak az első lépés a Radéczy-költészet feltérképezése terén: a munka java része még hátra van. Mindenesetre annyi bizonyosnak látszik, hogy a mecénásként számon tartott püspök irodalmi teljesítménye nem marginalizálható, ha meg akarjuk ismerni a pozsonyi humanista kör költészetesztétikai gondolkodását és történeti poétikai helyét a magyarországi érdekeltségű és európai *sodalitasok*, akadémiai mozgalmak viszonylatában.

EKLER PÉTER

GYARMATI BÍRÓ MIKLÓS ÉS *AXIOKHOSZ*-KOMMENTÁRJA¹

Az alábbi rövid közlésben Gyarmati Bíró Miklós kevésbé ismert munkásságára szeretném felhívni a figyelmet. Gyarmati Bíró Miklós (Gyarmathi Miklós; Nagysáros [?]-Királyhelmece, 1600 vagy 1601) református egyházi író sárospataki tanulmányai után 1568-tól a wittenbergi egyetemre járt, (valószínűleg 1572-től) Sátoraljaújhelyen volt rektor. 1583-tól Királyhelmeceen, 1586-tól Váriban lelkész, itt 1593-tól beregi esperes. 1595-ben ismét Királyhelmeceen élt, zempléni esperes.²

A Bártfán, David Gutgesell (1540 k.–1599) műhelyében megjelent kiadvány (*Axiochus divini Platonis seu de contemnenda morte dialogus, commentariis explicatus a Nicolao Germati...*) az *Axiokhosz* latin nyelvű kommentárral ellátott latin fordítása. A kolumnában szereplő évszám: 1577, a címlapon és az ajánlás végén pedig 1578 áll a megjelenés éveként. Gyarmati a mű szerzőjének Platont tartja; az *Axiokhosz* valójában apokrif mű, egy Platónnak tulajdonított, de később keletkezett dialógus. James Hankins kimutatta, hogy a Gyarmati által közreadott, minket érdeklő latin nyelvű *Axiokhosz*-szöveg Hermannus Raianus Welsdalius (?–1573) fordítását közli.³

¹ Bártfa, David Gutgesell, 1578 (RMNy 399). A kutatás során a nyomtatvány Turócszentmártonban őrzött példányáról készített másolatot (Országos Széchényi Könyvtár) tanulmányoztam. Ezen a helyen szeretnék köszönetet mondani Ritoókné Szalay Ágnesnek minden eddig nyújtott szakmai tanácsáért és támogatásáért. Jelen rövid közlemény az *Europa Humanistica* program keretében végzett kutatásaimra támaszkodik. Köszönet John Monfasani, Monok István és Szabó András baráti tanácsait és szíves szóbeli közléseit.

² SZABÓ András, *Melanchtontól Lipsiusig: Tanárok, diákok és prédikátorok Sárospatakon 1562–1598*, ItK, 90(1986), 483–506; UŐ, *Gyarmati Szabó [recte: Bíró] Márton és fia Sátoraljaújhelyen*, Széphalom: A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2(1989), 299–308; UŐ, *Gyarmati Bíró Miklós = Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, V, Bp., Balassi Kiadó, 2005, 377.

³ James HANKINS, *Plato in the Italian Renaissance*, Leiden etc., E. J. Brill, 1990 (Columbia Studies in the Classical Tradition, 17), II, 777, num. 123. Figyelmet érdemel, hogy James Hankins a Raianus-féle latin fordítás korábbi nyomtatott megjelenését is említi (*uo.*, II, 773–774, num. 113), nevezetesen az 1568. évi kölni *editiót* (görög szöveg, latin fordítás, utána latin nyelvű kommentár) és ennek modern hasonmás kiadását: *Platonis dialogus, qui inscribitur Axiochus seu de morte dialogus et brevis et summe elegans. Cum versione et scholiis Hermanni Rayani Welsdalii in Academia Coloniensi medicinae professoris ordinarii, Coloniae, apud haeredes Arnoldi Birckmanni, 1568 (VD 16, A 3568, P 3314)*. A facsimile bibliográfiai adatai: *The Axiochus of Plato*, trans. Edmund SPENSER, a facsimile of the edition printed for Cuthbert Burbie in 1592, with a facsimile of the Greek text with Latin translation by Hermannus RAYANUS Welsdalius printed at Cologne in 1568, ed. Frederick Morgan PADELFORD, Baltimore, Johns Hopkins Press, 1934.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 4. szám

A dialógus főszereplői Szókratész és az ereje teljében és élete virágában levő Axiokhosz. Axiokhosz kiváló fizikai adottságokkal rendelkezik, és nem fél a haláltól. Egyszer azonban nagyon súlyos betegségbe esik, halálosan megrémül, és teljesen kétségbe esik életét illetően. Fia, Kleiniasz Szókratészért rohan, hogy a bölcs filozófus vigasztalja meg Axiokhoszt. A „mester” több érveléssel is előáll, hogy bebizonyítsa, nem kell félni a haláltól, végül a lélek halhatatlanságáról szóló magyarázatával sikerül megnyugtattania Axiokhoszt.

Gyarmati a kiadást patrónusának, Bornemisza Gergely (?–1584) szepesi és jászói prépostnak és címzetes váradi püspöknek ajánlotta. Az ajánlás 1578-ban kelt és a nyomtatvány legelején található. Első soraiban Gyarmati utal arra, hogy immár ötödik éve vezeti a sátoraljaújhelyi iskolát. Úgy érzi, hogy vezetése alatt eredményes oktatás folyt az iskolában, és hogy színvonalban utolérték a többi tiszáninneri iskolát. Oktatás közben Platón és Arisztotelész műveinek tanulmányozására is sor került. A negyedik évben azonban súlyos pestisjárvány sújtotta a települést és az iskolát. (Gyarmati nyilvánvalóan az 1576–1577. évi nagy pestisjárványra utal, amelyben sok értelmiségi is meghalt, mind a protestáns, mind a katolikus oldalon.) A pestisben megholtakat sokáig gyászolták, és szomorúan teltek a napok. Gyarmati mindenhol gyógyírt keresett fájdalmára. Egyszer véletlenül kezébe került az *Axiokhosz* című mű. A dialógus témája éppen a halál, a halálról való elmélkedés. A mű nemcsak megvigasztalta, hanem fel is vidította Gyarmatit, aki szerint a mű azt sugallja olvasójának, hogy az ingatag földi élet helyett az örök élet biztos kincseit kell keresni. Magyarországon sok más embert is sújtott az említett tragédia. Gyarmati az ő számukra is lelki gyógyszert szeretne nyújtani az *Axiokhosz* közreadásával és az általa hozzá írt kommentárokkal.

A Sátoraljaújhelyen 1578-ban kelt ajánlás végén Gyarmati kiemeli és dicséri patrónusa, Bornemisza Gergely kiváló lelki erényeit. Gyarmati a Bornemisza iránti tisztelete és nagybecsülése jeleként ajánlja neki a kommentárt. Kéri patrónusát, hogy tekintsen el műve hibáitól és fogyatékoságaitól, és Gyarmati szorgalmát és nemes szándékát vegye inkább figyelembe. Gyarmati legvégül magát és édesapját, Gyarmati Mártont Bornemisza figyelmébe és szolgálataiba ajánlja.

Az ajánlást két vers követi. Az előbbi Szikszai Fabricius Balázs (Szikszai Fabricius Vazul [Basilus], 1530 k.–1576) halálára írt vers (*Epitaphium clarissimi viri domini Basilii Zikszai, qui obiit 1576. anno mense Octob.*), tanítványa, Gyarmati Miklós tollából. Az utóbbi szerzője Bártfai Molnár György (Georgius Molnar Bartphensis), aki sátoraljaújhelyi diák volt az *Axiokhosz* 1578. évi megjelenésekor; az ő verse az olvasónak (*Ad lectorem*) ajánlja a kiadást.

Ezek után Gyarmati az olvasóhoz fordul (*Lectori s.*), és kéri, hogy fogadja jóindulatúan a kiadást.

Ezt követően, de még a latin nyelvű *Axiokhosz*-szöveg és az ahhoz fűzött latin nyelvű kommentár (*Axiochus divini Platonis, seu, de morte contemnenda, dialogus, brevibus commentariis Nicolai Germaini explicatus*) előtt, egy bevezető szöveg (*Praefatio*) következik, amely elsősorban a halállal, a haláltól való félelemmel foglalkozik. A filozófia – Platón szerint – a halálról való elmélkedés (*mortis meditatio*, vö. Platón, *Phaidón*, 64a, 67e, 81a). A Bornemiszának szóló ajánlásban már említett súlyos járvány (*pestilentia*)

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2023. évfolyam 14. szám

hatalmas károkat okozott Magyarországnak – folytatja Gyarmati. Ez a siralmas állapot arra kényszerít mindenkit, hogy elsősorban a halállal foglalkozzék. Az *Axiokhosz* kommentálása (*commentatio*), ha teljes nyugalmat nem is, de talán némi vigasztalást fog nyújtani az olvasónak, és segíteni fog, hogy az élet viszontagságait nyugodtabb lélekkel (*aequiore animo*) viselje el.

Gyarmati a *Praefatió*ban öt szempont (*scopus/intentio, utilitas, distributio, inscriptio, methodus*) köré csoportosítva ismerteti az *Axiokhosz*hoz fűzött általános ismereteket, gondolatokat.

Először a mű *intentio*ját foglalja össze. A dialógus *subiectuma*: az ember (*homo*). A dialógus *subiectum adaequatuma*: az ember, amennyiben halandó (*homo, in quantum est mortalis*). Ezután leírja a mű – fent már röviden ismertetett – tartalmát, és felhívja a figyelmet Szókratész következő vigasztaló gondolataira: életünk idegen földön való tartózkodás (*peregrinatio*); a földi világosság megszűnésével, hiányával az örök isteni fényben való részesedést, a mulandó, romlandó földi javakkal pedig a jobb, igazabb, romlást el nem szenvedő örök javakat, értékeket kell szembeállítani.

Gyarmati az *intentio* után a mű *utilitas*át vizsgálja. Gondolatmenete szerint az, aki nagy, jeles tetteket akar véghezvinni, olyanokat, amelyekre az utókor is büszkén emlékezik (pl. katona, államférfi), annak az életet (annak minden kellemes dolgával együtt) meg kell vetnie.

Gyarmati a felosztást (*distributio*) röviden tárgyalja: az *Axiokhosz* három részből áll.

Ezt követően a dialógus címét (*inscriptio*) elemzi, amely két részből áll. Az *Axiokhosz* annak a személynek a neve, aki a beszélgetés egyik szereplője, a *De morte contemnenda* pedig a dialógus témáját, tárgyát (*scopus, intentio*) árulja el. Gyarmati a latin *mors* szóból kiindulva a *μῦθος* ('végzet, halál'), *θάνατος* ('halál'), *δέμας* ('alkat, termet'), *βίος* ('élet'), *βία* ('erő, erőszak'), *γένεσις* ('születés, keletkezés') görög szavak etimológiájának ismertetése és vizsgálata segítségével arra utal, hogy a „régiek” (*veteres*) úgy hitték, hogy a halál (*mors*) a léleknek (*anima*) a testtől (*corpus*) való szétválása, elkülönülése (*separatio*), illetve a léleknek a testből egy másik helyre való átköltözése (*transmigratio*).

Gyarmati ezen a ponton – Arisztotelész alapján (*Nikomakhoszi etika*, 3,9) – különbséget tesz a halál fajtái (*genera*) között. A legszebb (*pulcherrima*) halál: a háborúban a házáért meghalni. Nem véletlen, hogy a városok, a királyok és a türannoszok a legmagasabb kitüntetésekkel jutalmazták a harcban nyújtott hősiesség helytállást. Ezzel ellentétben „nem a legszebb halál” (*non pulcherrima est*) tengeri hajótörést szenvedve vagy ágyban meghalni.

Gyarmati szerint több ok miatt is szükségszerű, hogy egyszer meg kell halni. Csak az isteni természet az, ami örök és romolhatatlan. A keletkező, születő dolgok előbb-utóbb elpusztulnak. Az emberi szervezet különböző, ellentétes elemekből van felépítve (*ex elementis contrariis*), és ezek az elemek nem képesek arra, hogy örökké összhangban éljenek egymással, ezért szükségszerű a halál. Akik kegyes és szent életet éltek a földön, azok jutalma – a földi halál után – az örök halhatatlanság; a bűnösöké az örök szegény és megbélyegzettség. Gyarmati – bár utal arra, hogy az *Axiokhosz* szerzőjét illetően kéte-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 1. szám

lyek vannak – nem kételkedik Platón szerzőségében, mondván, hogy Platón szellemétől nem idegen a dialógus.

Gyarmati – a *scopus (intentio)*, az *utilitas*, a *distributio* és az *inscriptio* tárgyalása után – végül a módszer (*methodus*) ismertetésére tér rá. Az igazságot (*veritas*) két módon lehet kutatni. Az egyik mód annak a kimutatása, hogy mi van, ezt a módszert *kataphatikénak* nevezzük. A másik mód annak a kimutatása, hogy mi nincs, ezt a módszert *apophatikénak* hívjuk. Az előbbi a dolgot úgy mutatja be, ahogyan az létezik, és semmilyen retorikai, költői eszközre nincs szüksége. Az utóbbi mások téves véleményét cáfolja, és igénybe veszi a retorikai, költői eszközöket, alakzatokat. Az *Axiokhoszban* az *apophatiké*-módszer érvényesül; Gyarmati szerint Platón a szofisták által „uralt” világban, közéletben (*sophistarum tyrannide*) ezzel a módszerrel akarta az emberek lelkét megtisztítani.

SZABÓ ANDRÁS

COETUS – NATIO – RESPUBLICA – POLITIA – SOCIETAS –
CONGREGATIO – COLLEGIUM – GENS

(A wittenbergi magyar diákegyesület az újabb kutatások fényében, 1555–1613)

Szabó Géza egyháztörténész 1941-ben jelentette meg német nyelvű összefoglalását a wittenbergi magyar coetusról a legfontosabb forrásokkal együtt.¹ Az azóta eltelt hetven esztendőben az általa felvázolt képet lényegében változatlanul elfogadtuk, pedig sok új szempont felmerült, s néhány új forrás is a rendelkezésünkre áll már. Alább következendő rövid írásomban felvázolom azokat a kritikus pontokat, amelyekre – úgy érzem – még feltétlenül rá kell kérdezni. Az általam elmondandók kiegészítik azokat az írásaimat, amelyeket korábban publikáltam a magyarországi diákok wittenbergi peregrinációjáról.²

Mi volt ez a diákszervezet? Szabó Géza helyesen mutatott rá a középkori előzményekre, s a legfontosabb mintákra, a bécsi és a krakkói egyetem magyar natiójára/bursájára.³ Ha modern kori intézményekhez kell hasonlítani, akkor diákönkormányzat volt (érdekvédelmi funkciókkal), ugyanakkor önképzőkör is, amelyben a kéthetente tartott disputációkon kezdetben Philipp Melanchthon elnökölt.⁴ Az egyháztörténészek némi túlzással az első magyar református lelkészképzőnek is nevezték, ez azonban csak a teológiai témájú disputációkat figyelembe véve igaz. A coetus tevékenységének volt egy másik irányultsága, ez pedig a késő humanista irodalom területe. Szabó Géza még csak négy beszédet ismertet,⁵ azóta tudjuk, hogy több volt: példának okáért Kassai Császár György (a coetus 26. seniora) a diáktársak előtt mondta el emlékbeszédét volt pataki

¹ Géza SZABÓ, *Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613*, Halle (Saale), Akademischer Verlag, 1941 (Bibliothek des Protestantismus im mittleren Donauraum, 2). – Az egyesületnek a tanulmány címében idézett elnevezéseiről lásd *uo.*, 24–26.

² András SZABÓ, *Die soziale Struktur der Universitätsstudentenschaft im Spiegel der ungarischen Studenten zu Wittenberg = Sozialgeschichtliche Fragestellungen in der Renaissanceforschung*, Hrsg. August BUCK, Tibor KLANICZAY, Wiesbaden, Harrassowitz, 1992 (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung, 13), 41–48; SZABÓ András, *Magyarok Wittenbergben 1555–1592 = Régi és új peregrináció: Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. A III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Szeged, 1991. augusztus 12–16.) elhangzott előadások*, szerk. BÉKESI Imre, JANKOVICS József, KÓSA László, NYERGES Judit, Bp.–Szeged, 1993, II, 626–638; András SZABÓ, *Die Universität Wittenberg als zentraler Studienort im 16. Jahrhundert = Peregrinatio Hungarica: Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, Hrsg. Márta FATA, Gyula KURUCZ, Anton SCHINDLING, unter Mitarbeit von Alfred LUTZ, Ingomar SENZ, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2006 (Contubernium, 64), 55–63.

³ SZABÓ Géza, *i. m.*, 18–19.

⁴ SZABÓ Géza, *i. m.*, 62–66.

⁵ SZABÓ Géza, *i. m.*, 66–71.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 1. szám

tanáráról, Szikszai Fabricius Balázsról, amelyet aztán nyomtatásban is megjelentetett.⁶ A hetven évvel ezelőttihez képest ráadásul jóval több ide sorolható, nyomtatásban is megjelent művet ismerünk, s tisztábban látunk abban a tekintetben is, hogy a coetus tagjai milyen kapcsolatokat ápoltak az európai *respublica litteraria* képviselőivel.⁷ A társaságnak volt még egy funkciója, egyfajta speciális tudós társaságként, akadémia-kezdemenyként is működött. Egyetemtól független belső aktivitása (a teológiai szempontokon túl) később hozzájárult ahhoz, hogy 1592-ben betiltsák. A vizitátorok gyanakodva írták: „Ihr eigen Collegium, conciones, disputationes und dergleichen exercitia untereinander halten...” (egymás között tartják a saját óráikat, beszédeiket, disputációikat és efféle gyakorlataikat).⁸

Továbbra is hiányzik a coetus tevékenységének irodalomtudományi szempontú elemzése. Annyi azonban világosan látható, hogy kizárólag latin nyelven írtak, s ehhez a századfordulón is ragaszkodtak, amikor a magyar késő humanizmus legjobbjai (Baranyai Decsi János, Szenci Molnár Albert) már az anyanyelv felé fordultak. Miskolci Csulyak István ironikusan írta Szenci Molnárnak 1608-ban (nem sokkal a coetus megszűnése előtt), hogy ne magyarul írjon a wittenbergieknek, mert vannak köztük olyanok, akik ezt a műveletlenség jelének vennék.⁹ Az eset jól jellemzi a nagy múltú diáktársaság provinciálissá válását. Akár az irodalmat, akár a teológiát, akár a szellemi kapcsolatokat vizsgáljuk, a kezdeteknél mindig Melanchthonba ütközünk a coetussal kapcsolatban. A wittenbergi reformátor-humanistával tartott kapcsolatnak óriási szakirodalma van, amelynek Ritoókné Szalay Ágnes írta meg a legjobb összefoglalását.¹⁰

A coetus egyik legfeltűnőbb sajátossága az, amit Szabó Géza „nemzeti karakter”-nek nevez. Azt állítja, hogy miközben a belépés önkéntes volt, s nem minden magyar nemzetiségű diák lett a tagja (köztük például Szenci Molnár Albert), addig a bent lévők mind

⁶ KASSAI CSÁSZÁR György, *Oratio de vita et obitu ... Basilii Fabricii Szikszoviani, habita ... apud populares suos Witebergae optimarum disciplinarum studii operam navantes*, Wittenberg, Clemens Schleich et Antonius Schöne, 1577 (RMK III, 665).

⁷ SZABÓ András, *De Sigetho Hungariae propugnaculo (Zrínyi-album), Wittenberg, 1587*, hasonmás kiadás kisértőtanulmánya, Bp., Akadémiai Kiadó, 1987 (BHA, 15), 7–34; *Johann Jakob Grynaeus magyar kapcsolatai*, közreadja SZABÓ András, Szeged, 1989 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 22); SZABÓ András, *Matthaeus Dresser és magyar barátai = Collectanea Tiburtiana: Tanulmányok Klanczay Tibor tiszteletére*, Szeged, 1990 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 10), 214–225; KECSKEMÉTI Gábor, *A németországi egyetemek retorikai kultúrája és magyarországi hatása a XVI–XVII. század fordulóján (Egy 1587. évi adat) = Religió, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004 (Csokonai Universitas Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 31), 166–197; SZABÓ András, *David Chytraeus és Magyarország = Megújulás és megmaradás: Fabiny Tibor emlékkönyv*, szerk. KORÁNYI András, Bp., Luther Kiadó, 2009, 107–112.

⁸ SZABÓ Géza, *i. m.*, 107.

⁹ Miskolci Csulyak István levele Szenci Molnár Alberthez, Tarcál, 1608. július 17. = SZENCZI MOLNÁR Albert *Naplója, levelezése és irományai*, jegyzetekkel ellátva kiadta DÉZSI Lajos, Bp., MTA, 1898, 277.

¹⁰ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Miért Melanchthon? = Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, Szeged, JATE, 1997 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 35), 497–505; Ágnes RITOÓK-SZALAY, *Warum Melanchthon? Über die Wirkung Melanchthons im ehemaligen Ungarn = Melanchthon und Europa*, Hrsg. Günter FRANK, Martin TREU, Stuttgart, Jan Thorbecke Verlag, 2001 (Melanchthon-Schriften der Stadt Bretten, 6/1), 273–284.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

magyar anyanyelvűek voltak, s a más nemzetiségű magyarországi diákok kívül maradtak.¹¹ Mai szemmel nézve eléggé nehezen megmagyarázható a dolog, egy kora újkoros történész kolléga egy alkalommal nem akarta nekem elhinni (joggal), hogy ilyen létezhet, hiszen az anyanyelvi-nemzeti alapon való elkülönülés csak a 18. század végén, a nemzeti mozgalmak és a nacionalizmus színre lépésével kezdődött el. Ha a középkori nációkat/bursákat nézzük, akkor azt találjuk, hogy az egy országból jövőket tömörítették, de sokszor szomszédos országok diákjait is befogadták. Ugyanígy a bécsi és a krakkói magyar bursa anyanyelvre való tekintet nélkül vette fel az ott tanulókat. Igaza volt-e tehát Szabó Gézának? A névsort végignézve valóban szinte teljesen csak magyar neveket találunk, de van négy kivétel, ezeket érdemes egyenként számba venni.

Alessandro da Vedanónak, a Perényi család Sárospatakon letelepedett olasz építőmesterének fia 1565. május 31-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre,¹² s Franciscus Alexandri Vedanus néven lett a coetus tagja.¹³ 1567 és 1569 között Padovában tanult, később Vedáni Ferencként Kassán, Alsómislyén, majd megint Kassán volt magyar evangélikus prédikátor.¹⁴ A bártfai Valentin Eck (feltehetően az azonos nevű neves humanista leszármazottja vagy rokona) 1566-ban lett a coetus tagja,¹⁵ róla ezen kívül semmit sem tudunk. Az erdélyi szász Michael Hortman/Hartmann Trappoldról (Apold) 1569. április 6-án iratkozott be az egyetemre két másik szász diákkal együtt, de már csak ő egyedül lett a coetus tagja április 24-én.¹⁶ Coetusbeli tagságára talán magyarázatot ad, hogy korábban a debreceni kollégium diákja volt. Hazatérése után valamikor 1578 előtt Szász-újfalu (Neudorf bei Hermannstadt, Nou) evangélikus lelkésze lett, s itt halt meg 1587-ben.¹⁷ Végül a kelet-szlovák nyelvjárást beszélő Andreas Mednicenus (Mednienski) Ecsedi Báthory István alumnusaként lett 1591. november 21-én a coetus tagja.¹⁸ Hazatérve 1594–1596 között Göncön volt rektor, majd az akkori magyar–szlovák nyelvhatáron lévő Varannó elsőpapjaként működött, s a környékbeli, részben református, részben evangélikus szláv gyülekezeteket felügyelte.¹⁹ Nevezetes még arról is, hogy 1597-ben a bibliafordító Károlyi Gáspár lányát, Katát vette feleségül, s az alkalomra Ioannes Bocatius is verset írt.²⁰

¹¹ SZABÓ Géza, *i. m.*, 26–27.

¹² *Album Academiae Vitebergensis anno Christi MDII usque ad annum MDCII*, II, Halis, sumptibus Maximiliani Niemegeri, 1894 (a továbbiakban: AAV II), 87.

¹³ SZABÓ Géza, *i. m.*, 135.

¹⁴ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Balsarátí Vitus János: Magyar orvosdoktor a 16. században*, Orvostörténeti Közlemények, 75(1976), 33.

¹⁵ AAV II, 104; SZABÓ Géza, *i. m.*, 135.

¹⁶ AAV II, 154; SZABÓ Géza, *i. m.*, 136.

¹⁷ SZABÓ Miklós, TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*, Szeged, JATE, 1992 (*Fontes Rerum Scholasticarum*, 4), 184; Ernst WAGNER, *Die Pfarrer und Lehrer der Evangelischen Kirche A. B. in Siebenbürgen*, I, *Von der Reformation bis zum Jahre 1700*, Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag, 1998 (*Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens*, 22/1), 69.

¹⁸ AAV II, 386; SZABÓ Géza, *i. m.*, 110, 112, 143.

¹⁹ *Zempléni vizitációk 1629–1671*, kiad. DIENES Dénes, Sárospatak, 2008, 437–443.

²⁰ Andreas MUDRONIUS, *Torus reverendissimi ... Andreae Mednenski ... sponsi et ... Catharinae Caroliae...*, Bártfa, Klösz, 1597 (RMNy 795).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

Talán közelebb kerülünk a jelenség lényegéhez, ha a coetustagok vallási hovatartozását is megvizsgáljuk. Elfogulatlanul szemlélve a névsort, jól látszik, hogy az első tíz esztendőben Melanchthon jelentette a közös nevezőt, s ugyan a tagok többsége az évek elteltével egyre inkább a svájci reformáció követői közül került ki, mégis a fentebb említett három nem magyar anyanyelvű evangélikuson kívül továbbiakat is találunk a névsorban. Biztosan ilyen volt az 1558-ban beiratkozott Ilosvai Benedek,²¹ Szántai Lukács,²² az 1559. április 19-én beiratkozott Sibolti Demeter, aki 1562-ben a coetus tizenegyedik seniora is lett,²³ az egyetem anyakönyvében nem szereplő Hejcei Balta Bálint,²⁴ s végül egy kései és különleges eset, a középnemes galántai Esterházy Tamás (Miklós bátyja), aki 1590 őszén jelent meg Wittenbergben, s 1592-ben a coetus rövid időre kizárta a tagjai közül (az ügy lényegét sajnos nem ismerjük).²⁵ Láthatóan 1566 körül volt a vízválasztó, attól fogva nevezhetjük a társaságot református jellegűnek, csak Michael Hartmann és Esterházy Tamás jelentik a kivételt. Az elmondottak alapján én inkább vallásinak tartanám ezt az elkülönülést és nem nemzetinek, feltehetően a protestáns felekezetek kialakulásával függ össze, hisz – ahogyan jeleztem – a magyar nyelv használatát elutasították. Ugyanakkor érdekes, hogy a felföldi kriptokálvinista mozgalom későbbi vezetői, a szlovák Thoraconymus Mátyás és a két cipszer, Sebastian Ambrosius Lahm és a magyarul is jól tudó Pilcius Gáspár nem lettek a coetus tagjai,²⁶ feltehetően azért, mert wittenbergi tanulmányaik idején még nem szakítottak véglegesen az evangélikus egyházzal.

Nyitott kérdés még az, hogy hol laktak Wittenbergben a coetus tagjai. A krakkói magyar bursának volt saját bérelt háza,²⁷ ilyenről a reformáció szülővárosában nem tudunk. Szabó Géza azt állítja, hogy mindannyian együtt éltek (albérletben), s ezt arra alapozza, hogy egy wittenbergi professzort, Theodor Sebastiant és később egy szabómestert, Jacob

²¹ SZABÓ András, *Ilosvai Benedek gyulafehérvári plébános = Eruditio, virtus et constantia: Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*, szerk. IMRE Mihály, OLÁH Szabolcs, FAZAKAS Gergely Tamás, SZÁRAZ Orsolya, Debrecen, Egyetemi Kiadó, 2011, 627–633.

²² 1558. december 19-én iratkozott be az egyetemre mint Alaghy János alumnusa, a coetus anyakönyve pontos dátum nélkül tartalmazza a nevét. Hazatérve Sátoraljaújhelyen és Abaújszántón volt rektor, majd patrónusa kérésére 1561-ben visszatért Wittenbergbe, ahol 1564-ben magiszteri fokozatot szerzett, s végül 1566. február 13-án felszentelték lelkésznek. – *Album academiae Vitebergensis ab anno Christi MDII usque ad annum MDLX*, edidit Carolus Eduardus FOERSTEMANN, Lipsiae, 1841, 354 (a továbbiakban: AAV I); SZABÓ Géza, *i. m.*, 133; *Magyar evangélikus egyháztörténeti emlékek*, kiadja PRÓNAY Dezső, sajtó alá rendezte STROMP László, Bp., Hornyánszky, 1905, 25.

²³ AAV I, 356; SZABÓ Géza, *i. m.*, 82, 133, 134; ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 3. javított és bővített kiadás, szerk. LADÁNYI Sándor, Bp., Református Sajtóosztály, 1977, 542.

²⁴ 1565 elején lett a coetus tagja, s Ilosvai Benedek kérésére 1566. február 13-án (Szántai Lukáccsal együtt) szentelték fel tállyai segédlelkésznek. – SZABÓ Géza, *i. m.*, 133; PRÓNAY–STROMP, *i. m.*, 25.

²⁵ SZENCI MOLNÁR Albert *Naplója*, közléteszi SZABÓ András, Bp., Universitas Könyvkiadó, 2003 (Historia Litteraria, 13), 201.

²⁶ Róluk lásd SZABÓ András, *A késő humanizmus irodalma Sárospatakon 1558–1598*, Debrecen, Hernád Kiadó, 2004 (Nemzet, Egyház, Művelődés, 1), 53–58, 73; SEBŐK Marcell, *Humanista a határon: A késmárki Sebastian Ambrosius története 1554–1600*, Bp., L'Harmattan, 2007 (Mikrotörténelem, 1), passim.

²⁷ KOVÁCS Endre, *A krakkói egyetem és a magyar művelődés: Adalékok a magyar–lengyel kapcsolatok XV–XVI. századi történetéhez*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1964, 32–33.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

Wagnert a társaság iratai „hospes noster”-nek neveznek.²⁸ A szórványosan eddig is ismert adatok ellentmondani látszanak ennek az elképzelésnek, Baranyai Decsi János és tanítványa, losonci Bánffy Ferenc például 1587-ben Salamon Alberti orvosprofesszornál lakott (ifjabb Dudith Andrással együtt).²⁹ Forgách Mihály és nevelője, Krakkai Demeter szállása 1588-ban Eberhard von Weiche jogászprofesszornál volt.³⁰ Újabbán előkerült egy részletes lista, ugyanis Frigyes Vilmos szász herceg, a választófejedelemiség adminisztrátora 1591 novemberében elrendelte, hogy írják össze a hallgatókat. Ennek eredményeképpen kiderült, hogy a városban lakó diákok 109 házban albéreltek, volt olyan háztartás, ahol csak egy volt, de a csúcstartó bizonyos Konrad Fluth lett, akinek a város főterén (Marktplatz) álló házában tizenhét diák lakott. Köztük volt a coetus akkori seniora, Ungvári János és még hét tag: Vári János, Szerdahelyi István, Vári Tamás, Baroczy Tamás, Szegedi János, a már emlegetett Andreas Mednicenus/Mednienski és Ceglédi Kristóf.³¹ A coetus akkori létszáma ennél jóval nagyobb volt, ezt a következő év vizsgálatai miatt pontosan tudjuk; akkor, 1592-ben tizennyolcan neveztek meg magukat.³² A többség ezek szerint szétszórta élt a városban, csak a választófejedelemiség szinte kizárólag német ösztöndíjasainak állt rendelkezésére az ún. Collegium Augusti.³³ Véleményem szerint tehát a „hospes noster” az a házigazda lehetett, ahol a senior és a legtöbb diák lakott, és/vagy ahol a diáktársaság összejöveteleit tartották.

Mindezeket túl érdemes még reagálnom a magyar szakirodalom azon állítására, hogy a wittenbergi coetus szervezeti minta volt a magyar református iskolák, különösen a debreceni számára.³⁴ A debreceni törvények valóban visszautalnak a coetus szabályzatára, de a kérdés klasszikus mintája így hangzik: melyik volt előbb, a tyúk vagy a tojás. A diáktársaság szabályai és szervezeti felépítése a korábbi bursákon (Bécs, Krakkó) kívül nyilván sokat köszönhetett a hazai protestáns iskoláknak, ahonnan a tagjai jöttek. Arra is felhívom a figyelmet, hogy Dézsi Lajos már 1898-ban közölte a coetus bélyegzőjének leírását, amely egy levelükön maradt fenn némileg töredékesen. Ezen egy térdeplő angyal van, felette a héber „Jahve” szóval, alatta az 1555-ös évszámmal, köriratából a „COETUS UNG.” még tisztán látható.³⁵ A pecsétről Szabó Géza monográfiája nem tud.

²⁸ SZABÓ Géza, *i. m.*, 58.

²⁹ *Utazások a régi Európában: Peregrinációs levelek, útleírások és útinaplók (1580–1709)*, kiad. BINDER Pál, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1976 (Téka), 39–40.

³⁰ Krakkai Demeter levele Johann Jakob Grynaeushoz, Wittenberg, 1588. augusztus 28. = *Johann Jakob Grynaeus magyar kapcsolatai, i. m.*, 97–99.

³¹ Andreas GÖSSNER, *Die Studenten an der Universität Wittenberg: Studien zur Kulturgeschichte des studentischen Alltags und zum Stipendienwesen in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2003 (Arbeiten zur Kirchen- und Theologiegeschichte, 9), 62–63, 166–167.

³² SZABÓ Géza, *i. m.*, 109–112.

³³ GÖSSNER, *i. m.*, 61.

³⁴ Lásd legutóbb: *A debreceni református kollégium története*, szerk. BARCZA József, Bp., Református Sajtóosztály, 1988, 16.

³⁵ A wittenbergi magyar coetus (Várad F. Gergely senior) levele Szenci Molnár Alberthez, Wittenberg, 1607. szeptember 9. = SZENCZI MOLNÁR *Naplója, levelezése és irományai, i. m.*, 227.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

A coetus kutatása nem választható el a 16. századi wittenbergi peregrinációtól, amely nem a legfényesebben áll. Azt kell mondanunk, hogy nincs megbízható diáknévsorunk ennek a korszaknak a magyarországi hallgatóiról. Frankl (Fraknói) Vilmos 1873-as listája pontatlan és hiányos,³⁶ azóta pedig senki sem rakott rendet az adatok között. Az alapítás 500. évfordulója (1502–2002) miatt az egyetemmel kapcsolatban a német kutatás mindenesetre magasabb sebességre kapcsolt az elmúlt évtizedben. Andreas Gößner már idézett munkáján túl van már könyv a teológiai és a filozófiai fakultásról,³⁷ s az egyik meghatározó teológusról, Georg Majorról (1502–1574), benne az egyetem tisztviselőinek és professzorainak adataival 1536 és 1575 között.³⁸ Talán a reformáció közelgő 500. évfordulója alkalmat ad arra, hogy ezt a munkát elvégezzük, s pontosabb képet rajzoljunk a wittenbergi magyar coetus tevékenységéről is.

³⁶ FRANKL Vilmos, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Bp., Eggenberger, 1873, 294–319.

³⁷ *Die Theologische Fakultät Wittenberg 1502 bis 1602: Beiträge zur 500. Wiederkehr des Gründungsjahres der Leucorea*, Hrsg. Irene DINGEL, Günther WARTENBERG, red. Michael BEYER, Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2002 (Leucorea-Studien zur Geschichte der Reformation und der lutherischen Orthodoxie, 5); Heinz KATHE, *Die Wittenberger Philosophische Fakultät 1502–1817*, Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag, 2002 (Mitteldeutsche Forschungen, 117).

³⁸ Helmar JUNGHANS, *Verzeichnis der Rektoren, Prorektoren, Dekane, Professoren und Schloßkirchenprediger der Leucorea: Vom Sommersemester 1536 bis zum Wintersemester 1574/75 = Georg Major (1502–1574): Ein Theologe der Wittenberger Reformation*, Hrsg. Irene DINGEL, Günther WARTENBERG, red. Michael BEYER, Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2005 (Leucorea-Studien zur Geschichte der Reformation und der lutherischen Orthodoxie, 7), 235–260.

SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA

„MÁRVÁNKŐBEN METSZETT ÍRÁS KOPIK, VÉSZHET”
(Nevezetes verssorok Ecsedi Báthory István nyírbátori tumbáján)

Immár több mint négyszáz esztendeje annak, hogy a nyírbátori református templom belsejében elhelyezték Ecsedi Báthory István (1555–1605) fehér kőből faragott tumbáját. A nagytekintélyű kálvinista főúr 1605. július 25-én, ecsedi várában halt meg. 1603-ban kelt végrendeletében így rendelkezett saját temetéséről: „Annak okáért temessenek engemet az bátori szentegyházba, ott, azhol én immár Isten segítségéből az sért megcsináltattam. Nagy pompával engemet ne temessenek, csak az én rendem szerént tisztességgel, és csak úgy is, azmint az üdő szenvedí és kívánja, nem szövétnekkel, se keresztet ne varrjanak koporsómra, azmint láttam némelyeknek, pápai bolondság nékem nem kell. Hogy lelkem nyugován az úrban az én Istenemben uramban, az úr Jézus Kristusban, az igaz Jehova Istenben, testem is nyugodjék az földnek gyomrában, azhonnan vétetett, az ítéletnek napjáig. [...] Az én lelkemet az én Istenem testemből kivéven, atyámfia, testamentumos jámbor szolgám, testemet temetessed Bátorban, abban az koporsóban, azmelyet magam csináltattam, és abban a sérben, nem nagy pompával...”¹

Báthory István özvegye, Homonnay Fruzsina az először kiküldött temetési meghívókban azt írta, hogy férje „tisztességes temetését, és az bátori templomban ő magától csináltatott, új sírbe tételit” szeptember elsejére tűzte ki. A temetést azonban elhalasztották, s végül 1605. október 9-én, Bocskai István fejedelem jelenlétében tartották meg.² Hodászi Lukács debreceni püspök mondta felette a tanító jellegű temetési prédikációt, amelynek textusát a 82. zsoltár 6. és 7. verseiből vette.³ Zólyomi Sámuel füzéri prédikátor Ézsaiás könyvének 57. részét idéző, latin nyelvű orációt és epitáfiumot írt a temetésre.⁴ Somosújfalvi Péter debreceni rektor egy *Threnos* című latin elégijával, kilenc további

¹ ECSEDI BÁTHORY István *Végrendelete 1603*, kiad., bev. VADÁSZ Veronika, Szeged, 2002, 26, 59.

² SZÁDECZKY Lajos, *Gyászjelentések [Ecsedi Báthory István 1605]*, Történelmi Tár, 1889, 201–204; SEPSI LACZKÓ Máté, Lorándffy Mihály udvari concionatora *Krónikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései 1521–1624 = Erdélyi történelmi adatok*, III, szerk., kiad. Gróf MIKÓ Imre, Kolozsvár, 1858, 65: „1605. 9 octobris Báthori István eltemettetik a bátori templomban. Báthori Gáborra száll Ecsed vára. A fejedelem, Bocskai István is ott lón a temetségen, kijöven Erdélyből minden hadaival.”

³ HODÁSZI Lukács, *[Halotti beszéd Báthory István felett]*, Debrecen, 1605 (RMNy 930).

⁴ ZÓLYOMI Sámuel, *Piis manibus, pie in Christo sopiti, triumphantique Ecclesiae in coelo additi, Illustris Herois ac Spectabilis Domini, Dn. Stephani de Bathor...*, Debreceni, 1605 (RMNy 932); Uő, *Epitaphium in obitu vere illustris genere pietate, erga deum meritisque in patriam, et ecclesiam Christi Domini Domini Stephani de Bátor...* (*Veszprémi históriás colligatuma*, kézirat a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában.)

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

szerző pedig a *Lacrymae Musarum* című gyászversfüzérrel tisztelgett az elhunyt előtt.⁵ Az itt elősoroltak, a Zólyomi Sámuel által írt epitáfium kivételével, nyomtatásban is megjelentek.

A hatalmas, kőből faragott sírládát, az egyik rajta levő felirat szerint, Báthory István fogadott fia, Somlyai Báthory Gábor (1589–1613) készítette, még az erdélyi fejedelmé váló megválasztását megelőző esztendőök során.⁶ A jelképes síremléknek szánt, 1607 körül, vélhetőleg Erdélyben kifaragott tumba fedőlapján két sírvers fogja közre a Báthory-címert:

Insignis pietate, comes et stemmate clarus
Bathoridum Stephanus, dux patriaeque pater,
Quingentos steterat cuius genus amplius annos,
Ereptus terris hac tumulatur humo.
Quem regni proceres lugent, ecclesia deflet,
Ipsaque egenorum languida turba gemit.
Heu, domus antiquae sobolis viduata nepote
Bathoridum subito sic ruitura cadis.
Sic tu, qui proavos et regum stemmata iactas,
Splendida cuncta, vides, conficit hora brevis!

* * *

Quam cito bullatae pluvius tumor interit undae,
Tam postrema cito cuilibet hora venit.
Respicit ad nullos Lachesis communis honores,
Nec curam ullius nobilitatis habet.
Parcere nec senibus, nec parcere novit ephoebis,
Non a formoso continet ore manus.
Non stulti: longos nobis promittimus annos,
Linquendas aliis et cumulamus opes.

A századok során többen akadtak, akik feljegyezték a tumba négy oldallapjának és peremének prózai, valamint fedelének verses feliratait. Az első közülük a II. Rákóczi Ferenc kíséretében, 1708 januárjában Nyírbátorba érkező Beniczky Gáspár fejedelmi titkár volt, aki naplójába gondosan bemásolta a síremléken látható szövegeket.⁷ A feliratgyűjtéssel is foglalatосkodó Bod Péter (1712–1769) pedig mindkét sírverset kiadta *Hun-*

⁵ SOMOSOSÚJFALVI Péter, *Threnos de obitu Illustris ac Magnifici Comitis Domini Stephani de Bathor...*, *Item: Lacrymae Musarum*, Debrecini, 1605 (RMNy 931).

⁶ „Perpetuae gratitudinis erga fratri suae optime merito M. D. Gabriel Báthori maestus posuit.”

⁷ BENICZKY Gáspár *Naplója = Rákóczi tár: Történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, pátensek, hadi-szabályok, országgyűlési diáriumok és törvénycikkek gyűjteménye II. Rákóczi Ferenc korához*, I, szerk. THALY Kálmán, Pest, 1866, 93–94.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

garus tymbaules című, 1764-ben megjelent könyvében.⁸ Weszprémi István debreceni professzor a magyar orvosok életrajzait megőrkítő művének 1787-ben megjelent kötetében ugyancsak szerepel a síremléknek és feliratainak részletes bemutatása.⁹ 1809-ben Szirmay Antal (1747–1812) Szatmár vármegyét ismertető munkájában a verseket saját formahű fordításaival együtt közölte, a fedőlapon „napnyugatról” valót két változatban is.¹⁰ Ezek egyike és a „napkeletről” való vers fordítása a következő:

Báthory nagy hírű nemzetség dísze, kegyes gróf
István, a' ki vezér, s a' magyar atyja vala,
A' kinek öt, s több száz esztendőn nemzete tartott,
Földről elvitetett, s teste van e' por alatt.
A' haza, főrendek, szent egyház gyászba kesergik,
A' ki szegény, s nyomorult sorsba van, érte sohajt.
Régi dicső törzsök fia! Nincs maradékod utánad,
Báthory ház szomorú benne, hogy omlasz alá?
Így, te, ki kérkedtél őseidbe, királyi jelekbe,
Mindeneget, láthatd, egy rövid óra leront!

* * *

Mely hamar a' vízen dagadott buborékok enyésznek,
Úgy közelít a' vég óra rohanva felénk.
Semmi különbséget a' halál sorsunkba nem ismér,
Nincs a' nemes régi címnek előtte becsi.
Nem tud az ifjúnak kedvezni, miként az öregnek,
A' szép orca, s ajak semmi se, por, s hamu lesz.
És mi sok esztendőt, mi magunknak ígérve, bolondul
Sok kincset, noha majd másra jut, öszverakunk!

Beniczky Gáspár előbb említett naplója 1866-ban vált ismertté, amikor a *Rákóczi tár* egyik kötetében megjelent. 1869 decemberében, a Vasárnapi Újság hasábjain, Lehoczky Tivadar (1830–1915) ismertette meg az olvasókkal a nyírbátori sírverseket, mellékelve prózai fordításukat is.¹¹

Ecsedi Báthory István tumbájának első tudós ismertetését Leffler Béla (1887–1936) tette közzé az *Archaeologiai Értesítő*ben, 1915-ben.¹² Ő az egyik verset így kommentál-

⁸ BOD Péter, *Hungarus tymbaules*, Enyedini, 1764, 73–74.

⁹ WESZPRÉMI István, *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia, centuria tertia, decas I. et II. Tomus IV*, Viennae, 1787.

¹⁰ SZIRMAY Antal, *Szatmár vármegye' fekvése, története és polgári esmérete, I. rész*, Buda, 1809, 104–105.

¹¹ LEHOCZKY Tivadar, *Még néhány szó a nyírbátori templomról*, Vasárnapi Újság, Pest, 1869. december 26., 52. szám, 714.

¹² LEFFLER Béla, *A nyírbátori ref. templom*, *Archaeologiai Értesítő*, 1915, 261–287.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

ta: „A kisebbik táblán egy igazán szép vers van megörökítve, melyről azonban nem tudom, hogy erre az alkalomra készült-e, vagy valahonnan idézik.” A gyakorló műfordító Leffler az epigrammát ekként magyarította:

Mily sebesen leapadt hullámozó víznek az árja:
Oly gyorsan jön meg vége kinek-kinek is!
Semmi nagy érdemeket nem vesz figyelembe a Parca,
Ősi nemességre gondja, tekintete nincs!
Nem kímél öreget, deli ifjúnak se kegyelmez,
Szép kecses ajkától nem veszi vissza kezét
És mink balgatagok, várunk sok hosszú időket
Gyűjtünk kincset azért, hogy örökölje utód!

Weszprémi István orvostörténeti könyvét 1970-ben újra kiadták. Ebben a kétnyelvű kiadásban Vida Tivadar műfordításában olvashatók a síremlék versei.¹³ Egy 1959-ben megjelent, Nyírbátort bemutató könyvecske pedig közölte a síremlék összes feliratát és magyar fordításukat is.¹⁴ Ezen feliratokat legutóbb 1987-ben közzölték, mégpedig Magyarország műemléki topográfiájának Szabolcs-Szatmár megye műemlékeit bemutató XI. kötetében.¹⁵

Czegei Wass György naplójában, az 1681. szeptember 30-áról szóló feljegyzésben, elragadtatva írt a nyírbátori templomról, amelyet Thököly Ferencsel együtt tekintett meg: „szállottuk meg Ecsed várát. Eodem voltam urunkkal önagságával együtt az bátori templomban, melynél szebb templomot soha életemben nem láttam; nem is hiszem, hogy nagy darab földön csinálásra nézve mása légyen; az Báthori Miklós testit is láttam abban az templomban.”¹⁶

A nyírbátori református templomot bemutató könyvekben főként az 1479-ben, a Kenyérmezőn diadalmaskodó Báthory István (1435–1493) erdélyi vajda vörösmárvány síremléke szerepel. Ecsedi Báthory István tumbáját a művészettörténészek csekély értékűnek tartják. Az irodalomtörténet azonban nagyra becsüli a személyt, akinek emlékére a sírláda készült. A református egyház nagy pártfogója volt ez a Báthory István, akinek irodalmi értékű vallásos elmélkedései kéziratban maradtak fenn.¹⁷ Ecsed nagyhatalmú ura Balassi Bálinttal is baráti kapcsolatban volt.

A tumba mindeddig észre nem vett irodalmi érdekességet hordoz magán. A fedőlap kisebbik tábláján olvasható, már Leffler Béla által is szépnékvéértékelt epigramma ugyan-

¹³ WESZPRÉMI István, *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza: Harmadik száz. I. és II. tized*, ford. VIDA Tivadar, Bp., 1970, 187–193.

¹⁴ ENTZ Géza, SZALONTAI Barnabás, *Nyírbátor*, Bp., 1959, 49–51, 55–59. (A feliratok szövege fordításukkal.)

¹⁵ *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei*, II, szerk. ENTZ Géza, Bp., 1987, 147–148.

¹⁶ *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból*, III, Bp., 1896, 18. – A templom kriptájában nyugvó Ecsedi Báthory Miklós (?–1584) országbíró Ecsedi Báthory István nagybátyja volt.

¹⁷ ECSEDI BÁTHORY István *Meditációi*, kiad. ERDEI Klára, KEVEHÁZI Katalin, Bp.–Szeged, 1984 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 8).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

is nem más, mint Janus Pannonius két elégiájából vett, négy-négy sornyi, szószerinti idézet! A sírvers 1–2. és a 7–8. verssorai, egy szórendi cserétől eltekintve, a *Threnos in Racacinum cubicularium* című elégia 35–38. verssoraival egyeznek meg:¹⁸

Quam cito bullatae, pluvius tumor interit, undae,
Tam postrema cito cui libet hora venit.
Nos longos nobis, stulti, promittimus annos,
Linquendas aliis et cumulamus opes;¹⁹

A sírvers 3–6. verssorai pedig a *De morte Andreolae, Nicolai V. pontificis Romani et Philippi cardinalis Bononiensis matris* című elégia 5–8. verssoraival azonosak:²⁰

Respicit ad nullos, Lachesis communis, honores,
Nec curam ullius nobilitatis habet,
Parcere nec senibus, nec parcere novit ephebis,
Non a formoso continet ore manus.²¹

¹⁸ IANUS PANNONIUS, *Poemata quae uspiam reperiri potuerunt omnia: Pars I*, [ed. Samuel TELEKI, Alexander KOVÁCSZNAI], Trajecti ad Rhenum, 1784, 348 (*Elegiarum libri I, Elegia XV*); reprint: Bp., 2002.

¹⁹ *Síratóének Racacinusról, kisinásáról*, PALOJTAY Béla műfordítása = JANUS PANNONIUS *Összes munkái*, az 1972. évi válogatott kiadás átdolgozott és teljessé bővített változata, közrebocsátja V. KOVÁCS Sándor, Bp., 1987, 280–281:

Mint pocsolóban szétpukkan zápor buboréka,
Ránk tör végóránk éppen ilyen hevesen.
Sok-sok hosszú évben bízunk ostoba fővel,
Gyűjtünk s másra marad mind, amit összeszedünk.

²⁰ IANUS PANNONIUS, *Poemata...*, 1784, 360–361 (*Elegiarum libri II, Elegia II*).

²¹ *Andreolának, V. Miklós pápa és Fülöp bolognai kardinális anyjának halálára*, CSORBA Győző műfordítása = JANUS PANNONIUS *Összes munkái*, 1987, 276–277:

Mert ugyanúgy nem néz senkit meg semmit a Párka,
Ósi nemesség, rang: megveti ő ezeket.
Nem kíméli a vént, és nem kíméli az ifjút,
S a gyönyörű arctól sem veszi vissza kezét.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

A kálvinista főúr sirján tehát egy kocsihajtót és egy római pápa anyját elsirató elégia kontaminációja olvasható! A compilátor személyét Báthory István prédikátorai körében sejtjük fellelni. A síremlék oldalaira és fedőlapjára metszett feliratokat vélhetőleg Hodászi Lukács nagyecsedí református prédikátor, majd debreceni püspök szövegezte meg. Erről a tudós prédikátorról méltán feltételezhető, hogy ő szedte egybe a Janus Pannonius-verssorokat tartalmazó sírverset.

Feltevésünket igazolni látszik az a debreceni Déri Múzeumban, egy példányban fennmaradt, fentebb már említett, Debrecenben kinyomtatott halotti beszéd, amelyet Hodászi Lukács mondott el Ecsedi Báthory István felett.²² A püspök a textust a Zsoltárok könyvéből vette: „Prédikáció, mely az 82. psalmusnak hatodik és hetedik verseiből rendeltetett. 6. Én mondtam, istenek vagytok, és ti mindnyájan az felséges Istennek fiai. 7. Mindazonáltal, mint az emberek, meghaltok, és mint egy az fejedelmek közül, elestek.” A prédikáció több latin versrészlettel és azok szabad fordításával van mindenütt megtűzdelve. Kecskeméti Gábor figyelt fel először az ebben a temetési beszédben megbúvó, kétszer kétsoros Janus Pannonius-idézetre.²³ Hodászi prédikációjában ugyanis ez olvasható:²⁴ „Bizonyára az ember csak rébzetben²⁵ jár, bizonyára héában szorgalmatoskodik, gyűt, és nem tudja, ki foglalja magának. Nagy hamar elmúlik az élet, mint ám az esőben való buborék, azmint Pannonius mondja (Eleg. 8.):

Quam cito bullatae pluvius tumor interit undae,
Tam postrema cito cuilibet hora venit.

Mely hamar az esőben való buborék elmúlik, ilyen hirtelen kinek utolsó órája eljű. Így hát mind másé léssen, azmit ember nagy szorgalmatossággal keresett, és igen keveset gyönyörködhetnek benne, mint amaz bolond gazdag, azkiről emlékezik Christus urunk Luc. 12. [...] Így vagyon, úgymond, azki magának kincset gyűt, ez nem kazdag Istenben. De nagy részéből mind így járnak az emberek, azmint ugyan az előbbi megnevezett helyen mondja Pannonius:

Nos longos nobis stulti promittimus annos,
Linquendas aliis et cumulamus opes.

Mi bolond emberek, magunknak hosszú esztendőket ígérünk, és az másnak maradandó kincset igen gyűtünk.”

²² KISS Sándor, *Egy egyetlen példányban fennmaradt debreceni nyomtatvány*, A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1948–1956, 105–110.

²³ KECSKEMÉTI Gábor, *Ismeretlen Janus-fordítás a XVII. század első évtizedéből = Ritoók Zsigmondné Szalay Ágnes 70. születésnapjára*, közreadja a Rebakucs, Bp., 2001. június 13., 13–15.

²⁴ HODÁSZI, i. m., A4v–B1r.

²⁵ Rébzet: látomás, rémkép. A rébzik ’sejlik, rémlik’ jelentésű ige származéka. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, főszerk. BENKŐ Loránd, III, Bp., 1976, 355.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

Hodászi Lukács, a könyv margójára szedelve, a 8. számú elégiát nevezte meg forrásaként. Bizonyára Zsámboky János 1569-ben, Bécsben megjelent Janus Pannonius-kiadását használta, ahol a Racacinus halálára írt elégia valóban a 8-as számú, s tíz lappal előbb az Andreola-elégia is fellapozható.²⁶ Hodászi temetési beszédének legvégén Ovidius-idézettel (*Metamorphoses*, XIII,140–141) tért ki az elhunyt méltatására:²⁷ „De, hogy ezeket elhagyjam, közelebb való dolgokat is találunk önnagyságában, azmelyekért méltóbb dicséretet érdemel, mert atyákkal, anyákkal és nagy nemzetségekkel méltán ember nem dicsekedhetik, azmint az poéta mondja. *Nam genus et proavos et quae non fecimus ipsi, / Vix ea nostra [voco] etc.* Azaz, mind nemzetséget, mind régi eleimet, s azmelyeket nem én cselekedtem, nem mondom enyimnek, etc.” Ezek a gondolatok a tumba fedőlappjának Ecsedi Báthory Istvánról szóló, másik epigrammájával mutatnak rokonságot.

A református prédikátorok bizonyosan meghallgatták vagy elolvasták társaik temetésekén elmondott gyászbeszédeit. Ezzel magyarázható, hogy a Racacinust elsirató elégia Hodászi által idézett 35–36. sora és azok magyar fordítása a továbbiakban is fel-felbukkan a 17. századi prédikációs irodalomban. Kecskeméti Gábor volt az, aki ezeket a felbukkanásokat nyomon követte, s kimutatta, hogy azok Hodászira mennek vissza.²⁸ Nagyrészt az ő eredményeit hasznosítva szemlézzük ezeket.

Kaposi Borbély István református prédikátor a fiatalon elhunyt Nyári Ferenc felett 1622. október 9-én, Királyhelmecen elmondott temetési beszédében idézte a sorpárt.²⁹ A prédikátor saját fordítást is fűzött az idézethez: „Mint ama záporosóbe való vízi buborík azmely hertelenséggel elmúlik, oly hertelen eljő az embereknek életeknek utolsó órája.”³⁰ Foktövi János (1566–1619 u.) református lelkész, *Homo bulla: azaz az embör buborík. Janus Pannonius* címmel és latin idézettel, ugyancsak ezt a két sort tartotta érdemesnek magyarrá fordítani:

Möly hamar az buborík elmúlik esős időben,
Végső s utolsó órad így múlik embör hamar.³¹

Azt követően, hogy Bethlen Gábor erdélyi fejedelem felesége, Károlyi Zsuzsanna 1622. május 13-án Kolozsvárott meghalt, több színhelyen és több hónapig mentek végbe temetésének szertartásai. Az elhangzott halotti prédikációk, classisokba osztva, 1624-ben Gyulafehérvárott nyomtatásban is megjelentek. A *Secunda classis, nyolcadik prédikációt* Váradi István bodrogkeresztúri lelkész, a temetés után harmad nappal, 1622. július 3-án

²⁶ IANI PANNONII Opera, ed. Ioannes SAMBUCUS, Viennae Austriae, 1569, 97b–98b: *Andreola*; 106a–109b: *Racacinus*.

²⁷ A beszéd Ecsedi Báthory István személyére vonatkozó, befejező részét lásd RMKT XVII/1, 576–577.

²⁸ KECSKEMÉTI, i. m.

²⁹ *Négy szép halottas prédikációk, melyek prédikáltattak az tekintetes és nagyságos úrfinak Bedegy Nyári Ferencznek...*, Bártfa, 1624 (RMNy 1296). Idézi BÀN Imre, *Janus Pannonius és a magyar irodalmi hagyomány = Janus Pannonius: Tanulmányok*, szerk. KARDOS Tibor, V. KOVÁCS Sándor, Bp., 1975, 498–499.

³⁰ Helyesbítve idézi KECSKEMÉTI, i. m., 13.

³¹ RMKT XVII/8, 174 (51. sz.).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

mondta el.³² Nála is felbukkan a Hodászitól átvett idézet: „Némelyek, gondolkodván az emberi életnek hamar elmúlандó voltáról, az vizen való buborékhoz hasonlították azt, mint az Pannonius elegia 8. *Quam cito bullatae pluuius tumor interit undae. Tam postrema cito cui libet hora venit.*”

A vízi buborék érzékletes képe a régi magyar versekben is megjelenik. György deák „Bizonytalan voltát világ állapotjának” kezdetű, a „Szamos vize folytában”, 1593-ban szerzett énekének első három strófája mintha Janus Pannonius sorait visszhangozná.³³

Bizonytalan voltát világ állapotjának
Változását látjuk, ím, minden állatoknak,
Kik ma egészségben vagynak, holnap esnek
torkában az halálnak.

Ne örüljön senki, bátor, gazdagságának,
Ékes természetnek és szép ifjúságának,
Friss öltözetinek, aranynak, ezüstnek,
mert azok mind elmúlnak.

Vízi buborékhoz mi életünk hasonló,
Mezei virággal egyszersmind elmúlандó,
Nincsen ez világon oly erős alkotván,
ki lehessen állandó.

A tévesen Nyéki Vörös Mátyásnak tulajdonított, valójában Kornis Zsigmond (1578–1648) által 1629-ben írt³⁴ *Tintinnabulum tripudiantium*³⁵ című, a szerencse állhatatlanságáról szóló vers 63. és 93. strófájában is hasonló megfogalmazást találunk.³⁶

Mint *vízi buborék*, ezek elmúltanak,
Mint mezei virág, mind elhervadtanak,
Mint kéményből jött füst, mind eloszlottanak,
Mert nincsen állandó marhája világnak.

³² *Exequiae principales, azaz halotti pompa, mellyel ... Károlyi Zsuzsánnának ... földben takarításakor utolsó tisztesség tétetett 1622. esztendőben, májusban, júniusban és júliusban*, Gyulafehérvár, 1624 (RMNy 1306), 252–253.

³³ DÉZSI Lajos, *Régi magyar verseskönyvek ismertetése*, ItK, 1916, 317–319; *Répertoire de la poésie hongroise ancienne*, direction Iván HORVÁTH, Paris, 1992, 84 (182. sz.).

³⁴ PAP Balázs, *A Tintinnabulum tripudiantium szerzőségéhez*, ItK, 110(2006), 585–590.

³⁵ *Tintinnabulum tripudiantium, azaz a földi részeg szerencsének és dicsőségnek állhatatlan lakodalmában tombolók jóra intő csengettyűje...*, Pozsony, 1636 (RMNy 1658).

³⁶ A vers kezdete: „Mit halássz utánam, te orcátlan világ.” Lásd RMKT XVII/2, Bp., 1962, 175–219 (93. sz.).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

Hasonló az élet téli verőfényhez,
Vízi buborékhoz és kristályüveghez,
Szalma tűz lángjához, s romlandó cseréphez
Estvéli árnyékhoz, egy napi vendéghez.

Petróczi Kata Szidónia epigrammájában a mulandó szerencséhez kapcsolódik a buborék képzete:³⁷

Állhatatlanságba állandó szerencse,
Keseredett szívek rettentő bilincse,
Kinek elmúlандó java s minden kincse,
Mint *vízi buborék*, akárki tekintse.

Előjön a *Valedictio Barbarae Wesselényi a charissima matre, Anna Lonyai* 2. strófájában:³⁸

Élete embernek egészen változó,
Mezei virághoz mindenben hasonló,
Vízi buborékkal hamar elmúlандó,
Semmi dolgaiban nem lehet állandó.

Jean Jacques Boissard 1588-ban kiadott emblémáskönyvében a *Homo bulla*, azaz *Az ember buborék* című metszet alá a következő epigrammát iktatta:³⁹

Fluxa quidem, et vana in nostra sunt omnia vita:
E Lachesis pendent omnia nostra colu.

³⁷ RMKT XVII/16, Bp., 2000, 399 (116. sz.).

³⁸ JANKOVICS József, *Kemény János versei és halálával kapcsolatos alkalmi költemények*, ItK, 1985, 113.

³⁹ *Ad Ioannem Pleierum Salisburgensem* = Iani Iacobi BOISSARDI Vesuntini *Emblematum liber*, Metis, 1588, 23 (saját fordításunk). – Az emblémára és az alája írt epigrammára Orlovsky Géza hívta fel a figyelmet.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

20. évfolyam 1. szám

Quam cito bullatae pluvius tumor interit undae,
Tam cito certa obitus cuilibet hora venit.

Minden hasztalan és ingó bizonyára a létben:

Lachesis guzsalyán foszlik ügyünk minékünk.

Mely gyorsan szétpukkad pocsolján zápor buboréka,

Oly hamar, ez bizonyos, bárkit elér a halál.

A vers harmadik és negyedik sora Janus Pannonius Racacinus-elégiájából kiemelt idézet, mégpedig a 35. sor teljes, a 36. részbeni átvételével. Lehetséges tehát, hogy a vízi buborék hasonlata nem Janus elégiájából, hanem ebből az epigrammából került a bemutatott magyar énekekbe.

Visszatérve Hodászi Lukács prédikációjára, érdekesnek találjuk, hogy csupán négy sort idézett Janus Pannoniustól, mégpedig a Racacinust elsirató elégiájából. Felmerül a kérdés, hogy a további négy verssort, amely az Andreola-elégiából való, vajon miért nem idézte ugyanott, ha ő hozta létre a belőlük kiemelt, nyolcsoros kontaminációt. Nem tudjuk erre a választ. Azt viszont érdemes megjegyeznünk, hogy az Andreola-elégia, miután Beatus Rhenanus 1518-ban Bázselban kiadta, a legismertebb Janus-versek egyike lett.⁴⁰ Azt pedig Mayer Gyula tanulmányából lehet tudni, hogy e gyászselégia első 14 verssora névtelenül, egy kis antológiába helyezve, már az ósnyomtatvány-korszakban többször megjelent.⁴¹

Az Andreola-elégia elejének nyolcsornyi részlete a 16. században igen érdekes összefüggésben vált széles körben ismeretessé. Martial d’Auvergne (1430 k.–1508), humanista néven Martialis Arvernus francia költő a párizsi bíróság ügyésze volt. *Arrêts d’amour*, azaz *Szerelmi ítéletek* című művében egy elképzelt szerelmi törvényszék 51 döntését írja le jegyzőkönyv formájában. Ebben a furcsa keretben, szimbolikus nevek mögé rejtve, megtörtént szerelmi eseteket, nyakatekert kiagyalt helyzeteket ad elő, annak érdekében, hogy a szerelmi bíróság minél szórakoztatóbb módon ítélkezhessek. Modern kiadása Párizsban jelent meg, 1951-ben.⁴²

Martial d’Auvergne lovagkort tréfásan felidéző könyve talán a feledés homályába vesztett volna, ha a 16. században kézbe nem veszi egy lyoni ügyvéd, egy bizonyos Benoît de Court (1472–1533), humanista néven Benedictus Curtius Symphorianus, aki annyira komolyan vette a benne foglaltakat, hogy egy hatalmas antológiát szedegetett össze az ítéletek indoklásaihoz. A görög–római klasszikusoktól egészen a kortárs humanistákig terjedt ki a gyűjtőköre. Az eredeti francia szövegbe tűzdelt idézetsorokkal kibővített könyvet, *Aresta amorum* címmel, nyomtatásban is kiadta 1533-ban, Lyonban.⁴³ Nálunk Ráth-Végh István fedezte fel ezt a meglehetősen furcsa kiadványt, s írt róla mulattató esszét.⁴⁴

⁴⁰ CSAPODI Csaba, *A Janus Pannonius-szöveghagyomány*, Bp., 1981, 22, 57.

⁴¹ MAYER Gyula, *Janus Andreola-epitáfiumának szöveghagyományja = Neolatin irodalom Európában és Magyarországon*, szerk. JANKOVITS László, KECSKEMÉTI Gábor, Pécs, 1996, 55–62.

⁴² Martial d’AUVERGNE, *Les arrêts d’amour*, éd. Jean RYCHNER, Paris, 1951, 273.

⁴³ *Aresta amorum*, cum erudita Benedicti CURTII Symphoriani explanatione, Lugduni, 1533.

⁴⁴ RÁTH-VÉGH István, *Szerelem, házasság*, Bp., 1963, 116–122.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

Az *Aresta amorum* XXXIV. szerelmi ítélete egy olyan esetről szól, amelyben egy hölgy és egy férfi örökösei a bírák elé idézik a Halált, hogy visszapereljük tőle a két elhunytat; először a hölgyet, majd pedig az utána való bánatába belehalt férfit. Céljuk az, hogy méltóképp elbúcsúzhassanak tőlük, sőt festményt is készíttessenek legalább a hölgyről. A Halál azonban elhárítja magától a velük való kivételezést.⁴⁵ A Benoît de Court által ehhez az ítélethez kapcsolt antológiában a Halál hatalmáról szóló sok idézet egyike az a Janus Pannonius nevével együtt közölt, nyolcsoros versrészlet, amely a költő *De morte Andreolae* című elégiájának 5–12. sorait tartalmazza.⁴⁶

Respicit ad nullos Lachesis communis honores,
Nec curam ullius nobilitatis habet.
Parcere nec senibus, nec parcere novit ephebis,
Non a formoso continet ore manus,
Nulla fugat virtus indevitabile letum,
Non coacervatas mors reveretur opes,
Nec scit conspicuos gemmata veste tyrannos,
Nec regum matres, nec trepidare ducum.⁴⁷

Az idézett részlet első négy sora éppen ugyanaz, amely Báthory István tumbáján is olvasható. Az *Aresta amorum* rendkívül népszerű lett, s 1533 és 1731 között 25 kiadást ért meg, még hozzá négy különböző nyelven. Nos, nem lehetetlen, hogy e sok kiadás közül valamelyik Magyarországra is eljuthatott.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a nyírbátori sírvers ügyes kompilátora, bárki is volt, a 17. század elején létrehozott egy hamis, jóllehet verssoraiban valódi Janus-epigrammát, Szirmay Antal pedig 1809-ben tudtán kívül vált az első Janus Pannonius-műfordítóvá.

⁴⁵ *Le XXXVIII. Arest = Aresta amorum, i. m.*, 235–246.

⁴⁶ *Uo.*, 238–239.

⁴⁷ *Andreolának, V. Miklós pápa és Fülöp bolognai kardinális anyjának halálára*, CSORBA Győző fordítása = JANUS PANNONIUS *Összes munkái*, 1987, 276–277:

Mert ugyanúgy nem néz senkit meg semmit a Párka,
Ősi nemesség, rang: megveti ő ezeket.
Nem kíméli a vént, és nem kíméli az ifjút,
S a gyönyörű arctól sem veszi vissza kezét.
Nincs oly erény, mely a biztos sírtól megmenekíthet,
Kincsek halmaira sem hederít a halál.
Nem torpan meg a zsarnok diszes göncei láttán,
Sem fejedelmek, sem hercegek anyja előtt.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2011. évfolyam 4. szám

Irodalomtörténeti Közlemények (ItK),
115(2011).

JANKOVITS LÁSZLÓ

RIMAY JÁNOS: *ÖRÜLHETNE SZIVEM...**

Örülhetne szivem látván mely nagy szépen erdő, hegy völgy zöldelik,
Bokor hangossággal, kútvíz új forrással rakodik, bévelkedik,
Az napnak világa, égnek új harmatja mindenem terjed fénlük.

Egy csak, de az nagy ok, hogy ritkán mosolyog szám szivem öremével,
Hogy az távol vagyon, ki ezeket nagyon szépéthetné képével,
S ki mint képében szép, kedvem is vele ép lenne jelenlétével.

Rétten, völgyen, hegyen mert ő hol elmegyem, duplált szépség követi,
Vidámb minden virág, az hová lépik hág, vagy szeme fényét veti,
Mindeneket vidít ébreszt éleszt indít szépségének termeti.

Hogy nincs azért kedvem, az hol ő nincs jelen, az nem nagy csoda dolog,
Az madár is kint vall, ha társa elvesz hal, nincs öröme csak bolyog,
Zöldség közt aszu fát keres, ott száll hol lát, holtig bút visel s vonyog.

Én hát ki szépségben, emberi természetben leltem ily nagy hatalmat,
Hogy még füveknek is, kikben indulat nincs, érzékenséget adhat,
Nem csoda hogy elmém kiáltatván nevén velem gyakran hivatat.

Szive szerint hiszem, hogy ő is hí engem titkos szava hangjával,
Tudván, hogy még élek, éjjel-nappal égek szerelminek langjával,
Szent Isten, adj látnom, orvosoljon bátron szája édes csókjával.¹

A Balassi-kódexben ez a harmadik, ekképpen is számozott Rimay-vers. A két megelőző versben megnevezett Lydia neve itt eltűnik, nem is tér vissza az ismert versekben.

* Az e tanulmányhoz vezető munkát az OTKA (K 81.563) támogatásával végeztem.

¹ RIMAY János *Összes művei*, kiad., jegyz., tan. ECKHARDT Sándor, Bp., Akadémiai, 1955 (a továbbiakban: RÖM), 11. sz., 52–53.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

A petrarkista hagyományra szokás visszavezetni Eckhardt Sándor 1942-es tanulmánya óta.²

Rimay Petrarca-ismeretét tanúsítja Ritoókné Szalay Ágnes fontos felfedezése, az a versbejegyzés, amelyet Rimay írt egy 1554-es Petrarca-összkiadásba.³ A vers a *De remediis utriusque fortunae* egyes kiadásainak bevezetőiben szerepel. A Rimay által írt változat éppen a *De remediis*-nél található, a magyar költő valószínűleg átírta egy saját vagy általa ismert, csak ezt a munkát tartalmazó példányból a gyűjteményes kiadásba.⁴ Mindez megerősíti Ritoókné azon feltételezését, hogy Rimay a közvetítő, ajánló szerepet tölthette be a könyv életében. Ugyanakkor a vers azonosítása alapján feltételezhetjük, hogy Rimay kezében járt egy másik Petrarca-könyv, egy *De remediis*-kiadás. Ritoókné hívta fel a figyelmet arra is, hogy a versben Petrarca lírai művei a *pudenda*, 'szégyenletes' jelzőt kapják. Úgy tűnik, Rimay Petrarcát nem a *Canzoniere*, hanem a morális tanítás terén követte. Ezzel vág egybe saját Petrarca-emléke a Naprágyi Demeterhez írt levelében: „Senecával, Petrarchával, Ciceróval és Epictetussal beszélgetek” – ebbe a sorba kifejezetten a morálisértekezés-író Petrarca illik bele.⁵

Mindazonáltal lehet, hogy a szerelmes versek terén a poeta a „szégyenletes” témák forrásából is merített. Nézzük meg, mennyiben kapcsolódnak az *Örülhetne szívem* szövegéhez Petrarcának azok a sorai, amelyeket Eckhardt talált. Az alábbi szövegekben dőlt betűvel jelöltük a Rimay versével párhuzamos részeket. Az első szöveg a híres 162. szonett:

*Lieti fiori et felici, et ben nate herbe
che madonna pensando premer sòle;
piaggia ch'ascolti sue dolci parole,
et del bel piede alcun vestigio serbe;*

*schietti arboscelli et verdi frondi acerbe,
amorosette et pallide viole;
ombrose selve, ove percote il sole
che vi fa co' suoi raggi alte et superbe;*

² ECKHARDT Sándor, *Rimay János ismeretlen levele*, ItK, 52(1942), 302; RÖM, 187; vö. RIMAY János *Írásai*, kiad., jegyz., tan. ÁCS Pál, Bp., Balassi, 1992, 292.

³ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Rimay János verse egy Petrarca-kötetben = Jankovics József 50. születésnapjára*, Bp., Balassi Kiadó–Rebakucs, 1999, 8–9.

⁴ FRANCISCI PETRARCHAE *De remediis utriusque fortunae libri II*, Velence, Paganini, 1515, 1; WILLARD FISKE, *A Catalogue of Petrarch Books*, Ithaca NY, 1882, *Bibliographical Notices*, III, n. 9; további kiadások *uo.*, n. 13, 15–20.

⁵ RÖM, 5. sz., 234. A *De remediis*... Fortuna-fogalmának szerepéről Rimay költészetében, a költő Fortuna-Occasio verse alapján: KNAPP Éva, *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században: Tanulmány a szimbolikus ábrázolásmód történetéhez*, Bp., Universitas, 2003 (*Historia Litteraria*, 14), 135–136, 139–140.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

o soave contrada, o puro fiume,
che bagni il suo bel viso et gli occhi chiari
et prendi qualità dal vivo *lume*;

quanto v' invidia gli atti honesti et cari!
Non fia in voi scoglio omai che per costume
d'arder co la mia *fiamma* non impari.

A másik párhuzam a 165. szonettből származik (1–4. sor, külön jelöléssel nincs ellátva, mert egészében Rimay versének 3. strófájához kapcsolódik):

Come 'l candido pie' per l'erba fresca
i dolci passi honestamente move,
vertú che 'ntorno i fiori apra et rinove,
de le tenere piante sue par ch' esca.

Mind a két szonett az úrnő tekintete által megváltozó természetről szól. A 162. emellett a természet iránti féltékenységről, s ennek alapjáról, a poéta és a természet közös rajongásáról a jelenlévő úrnő iránt. Ám Rimay versében nem a féltékenység, hanem a távollét miatti fájdalom indulata uralkodik: másképpen bár, de a természet és a poéta is ettől szenved.

Ezen a ponton érdemes elővinnünk egy olyan szöveget, amelyet a kutatás eddig nem tartott számon, a Petrarca-szakirodalomban azonban jól ismert mint a 162. szonett egyik mintája: az *Appendix Vergiliana* egyik versét.⁶ Ismeretes, hogy maga az *Appendix Vergiliana* elnevezés Joseph Justus Scaliger 1573-as antológiája, a *Catalecta* után vált népszerűvé. Az *Appendix*-be tartozik az a két vers, amelyet ma a *Dirae* (*Átkok*) és a *Lydia* címmel olvasunk.⁷ Rimay korában egy cím, a *Dirae* alatt jelentek meg, ám éppen a Scaligerkiadás magyarázata hívja fel a figyelmet arra, hogy a vers két eltérő részből áll: „dividitur autem hoc opusculum in duas partes. Prima continet devotum carmen, plenum imprecationum... secunda tota ad amasiae Lydiae amissionem spectat”.⁸ Az *Örülhetne szívem...* a második, a ma *Lydia* címmel olvasható vershez köthető, annak is a 25. sorig tartó első harmadához. A vers szövegét az 1573-as *Catalecta*-kiadás alapján közöljük, benne dőlt betűvel jelöljük a Rimay versével párhuzamos szövegrészeket.⁹

⁶ Francesco PETRARCA, *Canzoniere*, ed. Ugo DOTTI, Roma, Donizelli, 2004, 478–479. A 162. szonetthez (479, ad l. 12) a kiadás megjelöli Vergilius Lydia-versét.

⁷ VIRGIL, *Aeneid 7–12, The Minor Poems*, ed., trans. H. Rushton FAIRCLOUGH, Cambridge MA–London, Harvard University Press–Heinemann, 1984, 531.

⁸ Publii VIRGILII MARONIS *Appendix, cum supplemento multorum antehac nunquam excusorum veterum poetarum*; Iosephi SCALIGERI *in eandem Appendicem Commentarii et castigationes*, Lyon, Rovillius, 1573, 434.

⁹ *Uo.*, 65–66. Balassi Vergiliushoz hasonló utóéletéről ír SZIGETI Csaba, *Appendix Balassiana: Kronológia, tradíció, hagyománytudat a XVII. századi Balassi-követő nemesi költészetben*, ItK, 89(1985), 675–687, különösen 684.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 4. szám

Dirae (Lydia)

- Invideo vobis agri formosaque prata:
105 *Hoc formosa magis*, mea quo formosa puella
Est vobis, tacite vestrum suspirat amorem.
Vos nunc illa videt, vobis mea Lydia ludit.
5 Vos nunc alloquitur, *vos nunc arridet ocellis*,
Et mea *summissa* meditatatur carmina voce,
110 Cantat, et interea, mihi quae cantabat in aurem.
Invideo vobis, agri: discetis amare.
O fortunati nimium, multumque beati,
10 In quibus illa pedis nivei vestigia ponet;
Aut roseis digitis viridem decerpserit uvam
115 (Dulci namque tumet nondum viticula Baccho)
Aut inter varios Veneris stipendia *flores*
Membra reclinarit teneramque illiserit herbam,
15 Et *secreta* meos *furtim* narrabit amores.
Gaudebunt silvae, gaudebunt mollia *prata*,
120 Et gelidi fontes, aviumque silentia fient.
Tardabunt rivi labentes currere lympha,
Dum mea iucundas exponat cura querelas.
20 Invideo vobis agri: mea gaudia habetis.
Et vobis nunc est, mea quae fuit ante, voluptas.
125 At mihi tabescunt morientia membra dolore,
Et calor infuso decedit frigore mortis,
Quod mea non mecum domina est: non ulla puella
25 Doctior in terris fuit, aut formosior...

Ezekben a sorokban mind a Petrarcanál olvasható irigység, mind a Rimaynál található fájdalom megjelenik, s emellett az is, ami közös az itáliai és a magyar költőnél: a kedves jelenlétében megváltozott természet leírása. Okkal láthatjuk hát mindkettőjük közös forrásának. Megerősíti ezt a részletes vizsgálat. A „titkos szava hangjával” a *summissa voce* parafrázisaként olvasható. A *hoc formosa magis* a „duplált szépség”-hez áll közel, a *vos... videt*, az *arridet ocellis* csakúgy kihangsúlyozza a látás fontosságát, mint ahogy Rimay versében látjuk („szeme fényét veti”). Közös az örvendezés (*gaudebunt* – „vidámb minden virág”) a kedves lépte nyomán (*ponet pedis* – „az hová lépik, hág”). Végül pedig a kedves neve a *Dirae*-ben Lydia – s mint tudjuk, a Balassi-kódexben olvasható első két Rimay-versben is ez a név található.

Miként ismerkedhetett meg a *Dirae*-vel Rimay? Valószínűleg nem Vergilius, hanem Valerius Cato munkájaként olvasta. Az *Appendix Vergiliana* Scaliger-kiadásainak jegy-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

zetében a kiadó Scaliger amellett foglalt állást, hogy a vers Valerius Cato munkája, s ez a véleménye általános elismerést nyert.¹⁰

Joseph Justus Scaliger, a nagy Julius Caesar Scaliger fia és neveltje 1593-tól mint a protestáns tudományosság díszje tizenhárom évig, haláláig professzorkodott Leidenben.¹¹ Egy másik adat is utal arra, hogy nem lehetett ismeretlen Rimay számára. A sokat értelmezett, Prágai András Guevara-fordítását értékelő levél, amelyet Rákóczi Györgyhöz írt a költő, egy ponton hivatkozik Scaliger saját versére, és magyar átültetéssel is szolgál: „Most irogatok, raggatok Ngos Uram egy Satyrás dorgáló feddő írást a nem udvari udvariság ellen... Abban az írásomban magyarázom im ez Verseket, akik méltók, hogy minden házakban felszegeztessenek, minden emberek előtt is tartassanak úgy, hogy kinek kinek szívében elméjében is plántáltassanak: *Morum malorum pestilens spiritus, sive afflat, affert, sive stringit, inficit, ne forte te ullis afficiat contagiis pruritus aliquis, namque si mores malos non oderimus, non ambimus bonos.*” A latin rész forrása Scaliger egy verse.¹²

Scaliger a *Dirae*-t főleg azért tulajdonította Valerius Catónak, Catullus barátjának és költői társasága tagjának, mert Suetonius munkája *A grammatikusokról és a rétorokról* Cato művei közt egy *Lydia* című verset is felsorolt (Suet. gramm. 11,3). Érdeemes idézni Scaliger sorait: „Huius poematii auctor est Val. Cato Grammaticus. Quod deprehenditur ex iis, quae de eo scripsit Suetonius Tranquillus: nempe patrimonium suum amisisse bello Sullano: tum amasiam quandam Lydiam celebrasse carminibus suis. Utrunque in hac Ecloga apparet. Nam et Lydiae eius saepe meminit, et amissa bona sua deplorat. Quae fuit unica caussa, quare hoc eidyllion Virgilio attribueretur, quod et ipse quoque bello civili agros suos prope Mantuam amisisset. Sed quis sanus unquam hoc poema attribuat Virgilio, etiam si non constaret de nomine auctoris? Hoc dico, non quod malus fuerit poeta Val. Cato (Dii melius) sed quod dissimilis Virgilio. Bonum enim poemam fuisse qui mihi non credet, audiat de eo elogium tale Furii Bibaculi:

Cato Grammaticus, Latina Siren,
Qui solus facit, ac legit poetas.”¹³

¹⁰ SCALIGER, *Commentarii, i. m.*, 1573, 433–434; JACOB BERNAYS, *Joseph Justus Scaliger*, Berlin, Hertz, 1855, 273–276.

¹¹ BERNAYS, *i. m.*, 53 skk.

¹² *Iambi gnomici*, n. 40 = Josephus Justus SCALIGER, *Poemata omnia*, Berlin, Bath, 1864², 119–120; Rimay számára e kiadásokban volt elérhető: Uő, *Opuscula varia*, Frankfurt, Fischer, 1612, 327–328; Uő, *Poemata omnia*, Leiden, Plantin, 1615 (<http://www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Latijn/JJScaliger.html>, 2010.12.18); Rimay levele II. Rákóczi Ferenc titkára, Kántor István másolatában maradt fenn, jelenleg a Magyar Országos Levéltárban, Összeírások, E 190, Archivum familiae Rákóczi, 2. csomó, 640. sz. Kiadása és a másoló személyének megállapítása: RIMAY János *Államiratai és levelezése*, kiad., jegyz. IPOLYI Arnold, Bp., MTA, 335; további kiadása: RÖM, 439. A szöveg és a vers eltérései igazolják, amit a levéllel legutóbb foglalkozó Kecskeméti Gábor hangsúlyozott, azt, hogy a 18. századi másolat „az olvasat értékét néha elbizonytalanítja”. KECSKEMÉTI Gábor, *Rimay retorikai nézeteinek forrásai és összetevői*, ItK, 109(2005), 222, 2. jegyzet.

¹³ SCALIGER, *Commentarii, i. m.*, 1573, 433–434. A vers külön is megtalálható mint Bibaculus költeménye a 224. lapon.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

Figyelemre méltó sorok: nem kizárható, hogy ide vezethető vissza Rimay Balassidicsőítő, a Scaliger-kommentárban szereplő műfajnévvel azonos megjelölésű munkájának, *elogium*ának e sora: „vagy Siren, vagy Circe, vagy magyar Amphion”.¹⁴

Vajon mikor ismerkedhetett meg Scaliger e munkájával Rimay? Három kiadásban érhetette el: a már említett 1573-as első kiadásban, illetve az 1595-ös, majd az 1617-es, a fent idézett részekben változatlan újabb kiadásokban.¹⁵ Egy Balassi-párhuzam nemcsak arra enged következtetni, hogy Rimay a legkorábbi kiadást használta, hanem arra is, hogy Rimay versét az egymástól tanuló Balassi és Rimay időszakához köthetjük. Balassi petrarkizmusáról írt tanulmányában Eckhardt Sándor az *Amatorum carmen de virgine Margareta* argumentumú Balassi-vers 9–10. versszakát köti össze Petrarca 160. szonettjével. Eckhardt magyarázata is hangsúlyozza a párhuzam távoli voltát: a „petrarcai idill” követése abban mutatkozik meg, hogy a két költő egyaránt „elragadtatással nézi és hallgatja a réten sétáló szerelmesét”. A magyar költő „mint a legtöbbször, teljesen átalakítja ezt a hasonlatot is, egészen friss színt ad neki, de mindezekkel együtt is érződik itt az olasz költő hatása” ezekben a sorokban:

Qual miracolo è quel, quando tra l'erba
quasi un fior siede, over quand'ella preme
col suo candido seno un verde cespo!

Qual dolcezza è ne la stagione acerba
vederla ir sola co i pensier' suoi in seme,
tessendo un cerchio a l'oro terso et crespò!¹⁶

Valóban, a pázsit mint színhely, a koszorú és a haj, más környezetben Balassinál is megjelenik. A *Lydia* azonban ennél több hasonló helyzetbe állított és hasonlóképpen összekapcsolt párhuzamos elemet tartalmaz. A „hónál fejb” a *pedis nivei* parafrázisa, a virágszedés (*decerpserit... flores*), és főleg a gyengén énekelt bölcs versek együttese hasonlít arra, ahogyan Lydia elmélkedik (*meditatur*) halk hangon (*summissa voce*) a versekről, mi több, maga is verseket (*carmina*) énekel. Ha Balassi ismerte a *Lydia*-verset, és Scaliger kiadását használta, akkor az 1573-as kiadást használhatta. De ha más

¹⁴ RÖM, 6. sz., 45; a szövegről annak javított kiadásával együtt lásd SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Rimay János Balassit magasztaló verse = Humanizmus és gratuláció: Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek*, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit, Bp., Balassi Kiadó–MTA Irodalomtudományi Intézet, 2009, 410–416.

¹⁵ Pvb[luii] VIRGILII MARONIS *Appendix, cum supplemento multorum antehac nunquam excusorum poematum veterum poetarum*; Josephi SCALIGERI Iul[i]i Caes[aris] fil[i]i in eandem *Appendicem Castigationes et commentarii multis in locis aucti*, curante edenteque Friderico LINDENBRUCH, cuius et notae additae, Antwerpen, Plantin, 1595; *Catalecta VIRGILII et aliorum poetarum latinorum veterum poemata, cum commentariis Iosephi SCALIGERI Iul[i]i Caes[aris] fil[i]i*, Leiden, Maire, 1617.

¹⁶ ECKHARDT Sándor, *Balassi Bálint és Petrarca = Uő, Balassi-tanulmányok*, szerk. KOMLOVSZKI Tibor, Bp., Akadémiai, 1972, 262–263. Eckhardt az ottava első strófáját is megadja, de azt párhuzamok szükében elhagytam. Eckhardt tanulmányának e pontjára Vadai István hívta fel a figyelmemet a tanulmány szegedi előadása után.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

forrásból is ismerte, akkor is érdemes erre a szövegre mint Balassi és Rimay közös munkálkodásának bizonyítékára gondolnunk.

Mindezek birtokában nézzük meg alaposabban a verset: honnan, mit vesz át, illetve mit tesz hozzá a hagyományhoz Rimay?

A vers szerkezetét a „kegyes” távolléte és a jelenléte közötti különbség határozza meg: amikor ő jelen van, akkor a természet szépsége megkétszereződik, a poéta kedve, öröme teljes lesz, míg a távolléte miatt kedvetlenség, bánat uralkodik el mind a természetben, mind a poétában. Rimay Vergiliusszal egyezően választja meg a vers helyszínét, ha jól értjük a játékot, amelyet a vers helyszínválogatásában látunk. A kegyes „réten, völgyen, hegyen” jár, a poéta helye „erdő, hegy, völgy” – közvetve mintha arról szerez-nénk tudomást, hogy a kedves a réten, a szerelmes költő a bujdosó hagyományos helye-in, a hegyekben, az erdőkben jár. Ez is a latin *Dirae–Lydia*-vers helyzetéhez áll közel: ott a poéta megválí a mezőtől, hogy az erdők rejtekébe meneküljön.

Az első versszak lehatárolja a vers idejét: hajnalról van szó, akárcsak Balassi azon strófájában, amely a Célia-ciklusból a sajátkezü versgyűjteménybe is bekerült:

Hajnalban szépülnek fák, virágok, füvek, harmaton nap hogy / ha nap felkél,
Cseng szép madárszózat, vígan sétál sok vad, reggel hogy elmúlt éjfél.
Újul zöld bokor is, ...¹⁷

Rimaynál akárha ennek parafrázisát olvasnánk a nyitó strófában. Van azonban egy jelentős különbség. Balassi strófájában a szemlélő és a szemlélt természet közötti ellentét jelenik meg a strófa végén: „de nekem akkor is gondom csak merő veszél / dolgom csak gond, bú, veszél.”¹⁸ Rimaynál az azonosulás jelenik meg, ám csak feltételes módon, mindjárt a vers elején. Az eljárás szónoklattanilag a *concessio* alakzatához sorolható: előrebocsátva megenged egy ellenérvet, s ezzel utat ad a beszélő számára ahhoz, hogy a fontosabb érveléssel az előbbi megcáfolja, gyengítse, összességében a fontosabb érv szem-szögéből értelmezze: megengedem, úgy általában örömet szerez a természet hajnali megújulása, ám ennél jóval fontosabb az, ami miatt nem örvendezem.

Ez az alakzat jelenik meg a következő strófa elején is: igaz, hogy csak egy ok miatt vagyok szomorú, de az az ok nagy, ami miatt „ritkán mosolyog szám szívem öremével”. Érdemes észrevenni ebben a cizellált megfogalmazásban a kétértelműséget. Olvashatjuk így: a szív öröme ritka, ezért a száj is ritkán mosolyog – de így is: a száj egyébiránt mosolyog, de ez a mosoly csak ritkán fakad a szív öröméből. Udvari ember versét olvassuk, aki tud mosolyt színlelni?

A feltételes mód folytatódik annak – érdemes figyelnünk arra, megint csak közvetett – leírásában, hogy miként lenne jó, ha a kedves jelen volna.¹⁹ Az öröm forrása mind a

¹⁷ BALASSI Bálint *Ősszes művei*, kiad. ECKHARDT Sándor, Bp., Akadémiai, 1951–1955 (a továbbiakban: BÖM), I, 79. sz., 125; vö. II, 125. A két szövegváltozat különbségét itt és a továbbiakban / jellel jelöljük.

¹⁸ Uo.

¹⁹ A strófában található kép–szép–ép *annominatio*val kapcsolatban lásd IMRE Mihály, *Egy rimtoposz históriája: nép–szép–kép–ép...tép*, ItK, 88(1984), 399–426; Uő, „Magyarország panasza”: *A Querela Hungariae*

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

poéta, mind a természet számára a kegyes jelenléte. A következő strófa kapcsolható a leginkább a *Dirae* szövegéhez. Van azonban egy jelentős eltérés, egy olyan frázis, amely ma metaforának számít, Rimay korában azonban a közismert tárgyi tudás része volt: „szeme fényét veti”. A látás olyan elméletéről van szó, amelyet Rimay ugyanúgy ismert, mint ma az érettségiző a retina részeit: az extramissziós, vagyis a kibocsátáson alapuló látáselméletéről, annak egyik típusáról, amely szerint a szemén keresztül történő anyag, energia kibocsátásának köszönhető a külvilág megismerése – Platónnál befolyásolása is. A *Timaiosz* XVI. fejezetében (45b–47d) leírt, a platonikus hagyományban tovább részleteződő látáselmélet szerint a nappali fény és a szemből kiáradó fény egyazon szelíd, nem égető tűzből van: a szemből az elme indíttatására kiáradó intenzív fény sugarának hatására a környezet tárgyai ugyanilyen fényt sugároznak ki, s a látható világ az így keletkezett testekben mutatkozik meg. Az átlelkesített természet mint makrokozmosz, nagy világ és a testet mozgó lélek alkotta ember mint kis világ, mikrokozmosz együttérzésének, szimpátiájának köszönhető ez a kapcsolat. A szépségének képét kibocsátó, megmutató kedves szépsége megkettőződik ebben a szimpátiában, tekintetének sugara pedig átlelkesíti a természetet.²⁰

Az átlelkesülést leíró harmadik sor halmozása – „vidít ébreszt éleszt indít” – egyben folyamat leírása az *ordo naturalis*, a természetes rend megfordításával: éppen fordított a sorrendje annak, ahogy a szép kisasszony „érzékenységet” ad a füveknek: a megjelenés mindent indít (általánosságban megmozgat), éleszt (megelevenít, élő mozgásba hoz), ébreszt (az elevenség intenzívebb állapotába hoz), vidít (érzelmet vált ki). *Ordo artificiosus*ról, mesterséges rendről lehet itt szó, amelynek célja a szépség keltette vidámság kiemelése. És hogy mennyire a szépségé, azt a sort záró „szépségének termeti” kifejezés erősíti: *hypallagé* ez, a szintaktikai rend megfordítása; köznapi szórendben a termet (külső megjelenés, *forma* vagy testarány, latin *statura*) szépségéről lenne szó.²¹

Nézzük a következő strófát. Eckhardt tanulmánya óta jól ismert a párját kereső özvegy gerlice antikvitásra visszanyúló témája.²² Itt, Rimay esetében a különös az, hogy nem a számos esetben megjelenő *turtur viduatus/viduata*, az özvegy gerlice, hanem általánosabban az özvegy madár példája jelenik meg. Lehet, hogy azért, mert a vers a teljes természetet általános fogalmakkal írja le – erdő, hegy, völgy, bokor, kútvíz, virág,

toposz a XVI–XVII. század irodalmában, Debrecen, Kossuth, 1995, az *Örülhetne szívem...* e helyével kapcsolatban 313, 478. jegyzet.

²⁰ A látáselméletekről lásd Nicholas J. WADE, *A Natural History of Vision*, Cambridge MA, MIT Press, 2000, 11–12; UÓ, Michael SWANSTON, *Visual Perception: An Introduction*, New York, Routledge, 1991, 37; William R. HENDEE, Peter Neil Temple WELLS, *The Perception of Visual Information*, New York, Springer, 1997², 33–34.

²¹ A *hypallagé* ötletéért Pap Balázsnak tartozom köszönettel. A *forma* és a *statura* fogalmáról lásd JANKOVITS László, *Accessus ad Janum: A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*, Bp., Balassi, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 27), 195.

²² Az özvegy gerlice toposzáról általában ECKHARDT Sándor, *Középkori természetszemlélet a magyar költészetben*, EPhK, 53(1929), 93–98; újraközölve: UÓ, *Balassi-tanulmányok, i. m.*, 301–307. Az általánosítás lehetőségére Hoffmann Gizella hívta fel figyelmemet e tanulmány szegedi előadása során.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2013. évfolyam 4. szám

madár –, minden lény ekképpen jobban képviseli a teljes természetet, mintha egyedi neveket olvasnánk.

Ezen a ponton érdemes felhívni a figyelmet a száraz fát kereső özvegy gerlice talán Rimayhoz, legalábbis Balassihoz legközelebbi példáját. Ez a híres *Poetae tres elegantissimi* című kötet, ezen belül Johannes Secundus *Orpheus* című eklogája. Itt az Ovidiustól ismert mítosz két szereplője, Progne és Philomela társaságában jelenik meg az özvegy galamb mint példa Orpheus keservére:

Sic tenerum in silvis moeret Philomela nepotem,
Sic soror in tectis natum deplorat hirundo,
Sic gemit arenti viduatus in arbore turtur.²³

Az 5. versszak a vers retorikai felépítésében a hasonló példákkal történő érvelés konklúziója. Fontos felhívni a figyelmet a különbségekre. Visszatérnek a korábbi *hypallagé* szavai: a szépség és az emberi természet, s az azok árasztotta hatalom. A párhuzam azonban nem folytatódik, a zárás nem valami ilyesféle: ezután az én szívem is holtomig „bút visel s vonyog”. Ehelyett áll az utolsó sor, az *inversio*, a szórendfelforgatás alakjában – egyenes szórendbe fordítva: nem csoda, hogy elmém kiáltatván gyakran hívatat velem téged neveden. Az első sorban kiemelt szív után itt jelenik meg először az értelmes lélekrész, az elme.

Az elme és a szív, az értelmes és az indulatos lélekrész kettéválasztása Balassinál is megjelenik. „Lám, mind szívet, elmét, Isten nem rosszt adott”, olvassuk a 64. vers 6. strófájában. A 40. sz. vers 12. strófájában írt és a sajátkezü versfüzér második darabjaként újra felhasznált strófa pedig a szerelem, a szív és az elme kapcsolatáról is informatív:

Forr gerjed/gerjedt elmémre, mint hangyafészekre, sok új vers, mint sok hangya,
Arra, mert szívemben gerjede szüntelen szerelmed tüzes langja,
Szózatod búm verő vigasságtételnek zengő s gyönyörű / gyönyörű édes hangja.²⁴

Az érzéki tapasztalatok keltette indulatok emelkedett megfogalmazása az elme munkája – ebben tér el az ember az élőlényektől. A poéta elméje pedig különleges: éles és gazdag, amint azt már idézett Balassi-elogiumában Rimay kiemeli.

Ebből a helyzetből indít a záró versszak első két sora. Érdekes, hogy a „kegyes” esetében az elme képességei nem kapnak hangsúlyt: „szíve szerint hiszem, hogy ő is hí engem”, s az is figyelemre méltó, hogy kiáltás helyett a „titkos szava hangjával” teheti ezt. A poéta bujdosik, a „kegyes” el van tőle tiltva? Ezt a magyarázatot erősíti meg az utolsó sor is. Imádsággal zárul a vers, akárcsak a Balassi-kódex szerelmes versei közül az azt megelőző Lydia-vers utolsó előtti versszaka: mondhatni, az érzéki benyomások

²³ Johannes SECUNDUS, *Orpheus = Poetae tres elegantissimi*, Parisiis, Duvall, 1582, 150a. A kötetről ECKHARDT Sándor, *Balassi Bálint irodalmi mintái*, ItK, 1913, 417, 1. jegyzet; Uő, *Balassi Bálint*, Bp., Franklin, é. n. [1941], 127–134.

²⁴ BÖM, I, 48. sz., 92; II, 125.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

által befolyásolt szív indulatait az elme a maga javára fordítja. Ennek az aszcenzióknak a tetőpontja a vers végi sor, az isteni segítséggel történő látás kérése. Mi több, olyasmi, amiről idáig nem esett szó, az isteni ajándékként kapott, bátran adott csókkal történő orvoslás, a Balassi *Szép magyar comoedia*-előszavában megfogalmazott tisztességes, még házasságtól nem kötelezett személyek közötti, házasságra irányuló szerelem.

Vajon mennyiben tartozik össze ez a vers a szomszédságában találhatóakkal? Ami a következő verset illeti, egészen bizonyosan nem vagy másként kapcsolódik, mint az előzőkhöz: ott határozottan egy új, váratlan találkozásból eredő szerelemről van szó, míg az ezt megelőző versek esetében a poéta által már az ígélet előtt is ismert Lydia jelenik meg, akit Venus istenasszony megígér, akivel kapcsolatban és akihez a poéta szól. E szempontból az első három vers, úgy gondolom, összetartozik. Hogy a többivel mennyire, az egyelőre kérdés. Annyi valószínű, hogy csakúgy, mint a Balassi-kódex utolsó szerelmes verse, a *Szép egynéhány szerelmes versek* esetében, az irodalmi hagyományból kiválasztott alak karaktere alapján ismerjük meg a Rimay-versek nőfiguráját. Bene Sándor dolgozata alapján még világosabb, hogy az ottani Ilona az orvosságot nyújtó ókori Heléna újjáéledése. Az itteni „kegyes” a távoli Lydia figurájából indul ki, bárki lett legyen is az, akiről egyébként ezek a versek szóltak.²⁵

Talán az is a körmönfont megoldásokban gazdag Rimay-költészet része, hogy a poéta éppen abban a versben nem nevezi meg Lydiát, amely az ókori Lydiához kapcsolódó antik hagyományt a leginkább követi. Ráadásul olyan versben, amelyben még nevén is szólítja őt, kiáltván egy olyan néven, amelyet a versből nem tudhatunk meg. Vajon azért, hogy bárki bárkire alkalmazhassa? De talán azért vagy azért is marad el a név, hogy rejtély elé állítsa az olvasót. Jusson eszünkbe, az első szerelmes Rimay-vers éppen így kezdődik: „Szólván nevemen Venus asszony engem...” – és itt sem ismerjük meg a megszólított nevét. Miért, nem tudni. A harmadik vers esetében viszont legalább egy támpontunk van. A kompiláció, az utánzás gyakori eljárása az, hogy éppen az a szöveg nem kap említést, amely a legfőbb forrás. Lehet, hogy itt is azért tűnik el a név, hogy a Lydiáról szóló hajdani versről elterelje a figyelmet. A kiáltott nevet egy hajdani vers visszhangjából ismerhetjük meg.

²⁵ Itt szeretném megköszönni Bene Sándor barátomnak az elmúlt hónapok intenzív, kölcsönösen hasznos beszélgetéseit, s hogy kéziratban elküldte *Szép egynéhány szerelmes versek* című, e folyóiratban akkor megjelenésre váró tanulmányát.

KECSKEMÉTI GÁBOR

LATIN HUMANIZMUS ÉS ANYANYELVŰ PUBLICISZTIKA
EGY 17. SZÁZADI KÁLVINISTA PRÉDIKÁCIÓBAN*

Szerencsére ma már elég ismert dolognak számít, hogy a kora újkor prédikációirodalma a politikai publicisztika, a történetfilozófiai értekezés, az esszé műfaji jellemzőivel gazdagodott, eszmetörténeti tekintetben pedig képes dokumentálni a rendi-nemesi történelemszemlélet formálódásának állomásait.¹ A részletesebb vizsgálatnak alávetett szövegek között van Szántai Pócs István 1667 késő őszen a huszti vártemplomban elmondott, a következő évben Sárospatakon kinyomtatott prédikációja is, amely – részben Hodászi S. Miklós és Medgyesi Pál egy-egy korábbi szónoklata nyomán – toposzokban, képekben és alakzatokban gazdag kifejtését adta a középkori erős Magyarország azóta bekövetkezett hanyatlásának, elerőtlenedésének, pozícióvesztésének, politikai és erkölcsi összeomlásának.²

A prédikáció alapjául szolgáló zsoldárédzetben (56,9) a zsoldáros a könnyeinek Isten általi számontartásába vetett reményét fejezi ki. A szöveg hely magyarázata és tanulságainak kibontása után Szántai Pócs egy-egy cáfoló, feddő és vigasztaló haszonban aknázza ki a textust. A középső haszon azokat feddi, „kiknec nagy okok volna a’ könyhulatlásra; de nem könyveznek; Sőt ellenben a’ magok husoknac, tsontyoknac, véreknek romlásokat katzagják.” Mindjárt a következő mondat aposztróféja a magyar nemzet egészére kiterjeszti az elítélt viselkedésmintát: „Oh te el-fogyando romlásodnak s-veszedelmednek utolso grádussában immár bé-lépet marokni Magyar nép, nagyob részre illyen vagy te. Volna okod a’ sirásra, de nem sirsz.”³ Olyan lett Erdély és Magyarország, mint „az Hagymázban fekvő beteg, kinek látogatására el-menvén jo akaroi, szomszédi, baráti, rokoni, szánakozással szemlélik nyavalyáját, amaz ellenben kaczag. [...] Látván nyavalyádat jo akaro szomszédid, szánokoznak rajtad, te peniglen kaczagsz.”⁴ A prédi-

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ IMRE Mihály, *Nemzeti önszemlélet és politikai publicisztika formálódása egy 1674-es prédikációskötetben*, ItK, 91–92(1987–1988), 20–45; IMRE Mihály, *Nemzeti önszemléletünk XVII. századi irodalmi változatai*, Körösök Vidéke (Gyula), 1989, 5–18, 5, 13; KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Bp., Universitas, 1998 (Historia Litteraria, 5), 228–230.

² A prédikációt hosszan idézi: IMRE 1989, *i. m.*, 14–17. A Hodászi- és a Medgyesi-szöveg felhasználását regisztrálja: KECSKEMÉTI 1998, *i. m.*, 196, 198.

³ RMK I, 1074, 18.

⁴ RMK I, 1074, 19.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

kátor ezután hosszan sorolja azokat a megfontolnivalókat, a siralmas állapotra jutás tényeit, a hajdani nagyság szégyenletes ellentétpárjait, amelyeknek belátása jajgatásra, siralomra, zokogásra kellene intse a végveszélybe jutott magyar hazát. A többes szám második személyben kezdődő szöveg hamarosan többes szám első személybe vált, és így hasonlítja a magyarságot előbb a minden iránt érzéketlen sztoikusokhoz, aztán a fáraó megjavulni képtelen népéhez, később Saulhoz, mert „iszonyu romlásunkon való bánatunkat, s-melancholia-nkat lant, hegedü, czithera pengetéssel enyhittyüc”,⁵ végül az epikureusokhoz, akik a végromlás közelében dözsölésbe fognak. Olyanok lettünk, mint az Ámos próféta felpanaszolta nép, akik, nem gondolva József házának megromlásával, „Hegedü szo mellet énekeltének, és vigaság tevő szerszámokat gondoltanak-ki[,] a’ bort-is nagy pohárokkal itták, etc.” Így közelget végső pusztulásához „vigasággal, és tombolva” a magyarság. A szomszéd népek efeletti értetlenségét pedig a prédikátor egyes szám első személyben megfogalmazott egyetértő kommentárja kíséri: „Nem győznek ezen a’ Szomszéd Nemzetbéli meg-ért elmék eleget csudálkozni. Nem-is oknélkül, mert én nem láttam s-nem-is hallottam Országot, mely nagyobb örömmel és vigasággal veszet volna mint Magyar-ország.”⁶

Az egyes szám első személy használata elüt a képviseleti beszédmódban megfogalmazott környezetétől, és azt az erős benyomást kelti, hogy itt a szónok személyes véleménye, ítélete fogalmazódik meg. Erősíti ezt az érzetet, hogy e kommentár nem található meg sem Hodászi, sem Medgyesi Szántai Pócs számára mintául és forrásul szolgáló szövegeiben. Igaz, Hodászi 1646. évi prédikációja – amellyel még a textusa is közös – elsősorban az egezetikai és dogmatikai részekhez meg az *applicatio*hoz szolgáltatott anyagot Szántai Pócs beszéde számára (onnét való a *summa*, a *partitio*, az *explicatio*, hosszú szó szerinti átvételekkel, majd az *applicatiót* is szinte maradéktalanul átvette), a hasznok (*usus*) ismertetett részletében viszont csak az ismerősei szánakozó körében kacagó hagymázás beteg képét használja fel Hodászitól, és az az eredetiben egyáltalán nem kapcsolódik össze nemzeti ideológia és történelemszemlélet kifejtésével.⁷ Medgyesi 1659. évi prédikációja, pontosabban annak mindhárom, feddő és intő haszna viszont épp a Szántai Pócs-féle hasznok történetfilozófiai gondolatokat kifejtő részének volt a forrása, az elfajzott, elsilányodott nemzet önszemléletének erőteljes paneljait szolgáltatta, de a huszti lelkészről közölt kommentáló mondat itt sem található.⁸

Mielőtt azonban hitelt adnánk annak a benyomásnak, hogy a kérdéses mondatban Szántai Pócs István személyes véleményét, kiszólását lássuk, meg kell mondanunk, hogy prédikátorunk lehetséges forrása mégiscsak megtalálható ugyanabban a gyűjteményben, amelyet bizonyosan használt prédikációja kialakításakor: a Hodászi S. Miklós szövegét is tartalmazó kötetben. E kötet második szövege Szilágyi Benjámín István ismert latin

⁵ RMK I, 1074, 25.

⁶ RMK I, 1074, 23. Ezt a részt is idézi – kommentár nélkül – IMRE 1989, i. m., 16.

⁷ RMK I, 787 = RMNy 2160, 10. préd., 171.

⁸ RMK I, 948. Innét való Ámos panasza, majd a sztoikusok, a fáraó, Saul és az epikureusok négyes alternatívája stb.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

orációja, a *Fatalis periodus*⁹ (amelyről egyébként azt is tudjuk, hogy Medgyesi prédikációjának is a forrása volt¹⁰). Szilágyi Benjámin Istvánnak ezt az orációját már Bán Imre nyomatékosan figyelmébe ajánlotta mindazoknak, akik a magyar nemzettudat múltját nyomozzák.¹¹ Az itt előadott koncepció szerint Szent István uralkodásától fogva körülbelül ötszáz évig Magyarország nem az utolsó volt Európa első monarchiái között, hatalmának teljét Mátyás uralkodásának idején érte el. Nyomban utána megkezdődött drámai gyorsaságú hanyatlása. A gyermek II. Lajos élvezetekben dúskáló udvarát a lónak örvendező Trójához¹² és a babilóniai Balthasar életét és birodalmát vesztő lakomázásaihoz hasonlítja a szónok, és a Mohács előtti évek e romlott, könnyelmű budai királyi udvarával kapcsolatban idézi egy bölcs udvari ember véleményét: „merito tum dixerit aliquis prudens Aulicus: Se nunquam vidisse, vel audivisse, Regnum ullum, quod majore atque Hungaria gaudio ac tripudio periret.”¹³

Látható tehát, hogy Szántai Pócs bizony nem a saját véleményével egészítette ki a nagyrészt Medgyesitől kölcsönzött történetfilozófiai gondolatokat. Ahol egyes szám első személybe váltott, ott talán Szilágyi Benjámin István orációjából származó betoldást fordított magyarra.

Van azonban egy még ennél is valószínűbb megoldás Szántai Pócs szövegezésére: nevezetesen az, hogy mégiscsak Medgyesi Páltól merítette a maga szövegét! Medgyesi említett 1659-es prédikációjában ugyanis azért nincs semmiféle utalás a bölcs udvaronc kijelentésére, mert az redundáns önidézet lett volna, minthogy Medgyesi már a megelőző esztendőben fel- illetve további önálló művei szempontjából elhasználta ezt az exemplumot. Medgyesi 1658-ban gyűjtötte össze *Sok Jajjokban, s' bánatos szível ejtett könyhullatásokban merült, és feneklett, szegény igaz Magyaroknak, egy-néhány keserő Siralmi* címmel a megelőző években készült írásait. A gyűjtemény Sárospatakon nyomtatott prelimináriefüzetében a gyűjtőcímlapot rövid előljáró beszéd és az írások textusainak és tanulságainak mutatója követi. Ebben a datálatlan előszóban pedig a Szántai Pócsnál olvashatóhoz hasonló váddal illeti a magyar nemzetet: „öröl, vigad, vendégeskedic, tombol, mintha semmi gondja nem volna. Nem győz nec ezen a' szomszéd Nemzetbéli okos emberek eleget álmélnokdni.”¹⁴ Itt következik az „egy, nem feje lágyára esett Udvaritol” hallott mondás, előbb a Szilágyi Benjáminéval megegyező latin szöveggel, majd magyar fordításban is. A fordítás („Nem láttam úgy mond, nem-is hallottam soha orszá-

⁹ RMK I, 787 = RMNy 2160, 20–33. Ismertetése: KECSKEMÉTI 1998, i. m., 228–229.

¹⁰ *Uo.*, 197–198.

¹¹ BÁN Imre, *Janus Pannonius és a magyar irodalmi hagyomány = Janus Pannonius: Tanulmányok*, szerk. KARDOS Tibor, V. KOVÁCS Sándor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1975 (Memoria Saeculorum Hungariae, 2), 491–508, 501.

¹² Vö. KECSKEMÉTI Gábor, *Alapítók (A trójai menekülés motívumainak hazai ismeretéhez) = Septuagesimo anno humanissime peracto: Tanulmányok Kulcsár Péter 70. születésnapjára*, szerk. HORVÁTH Zita, Miskolc, Miskolci Egyetem, 2004 (Publicationes Universitatis Miskolcensis: Sectio Philosophica, tom. IX, fasc. 4), 101–118, 115–116.

¹³ RMK I, 787 = RMNy 2160, 27.

¹⁴ RMK I, 934, (:)3r.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

got, mely nagyobb örömmel s' vigassággal veszet volna, mint Magyar Ország"¹⁵) alig különbözik Szántai Pócsétól, és ami még feltűnőbb, az a felvezető mondat erős hasonlósága. Azt hiszem, az utóbbi alapján ki lehet jelenteni, hogy Szántai Pócs nem Szilágyi Benjámint fordította magyarra, hanem közvetlen forrása Medgyesi szövege volt.

Már csak két kérdés maradt: honnét vette a dolgot előbb az anti-puritán sárospataki tanár, később a puritán sárospataki lelkész, és vajon ki volt az a bölcs udvari ember, akinek a kijelentését idézték?

Az utóbbi kérdésre adandó felelettel fölösleges hosszan késlekedni: nem tudom a választ. Épp így található ugyanis a meg nem nevezett személyre való hivatkozás közös forrásukban is. Ilyesformán persze legalább azt leszögezhetjük azért: a mondott kitétel kérdéses forrása azonosítható, vagyis az első kérdés megválaszolható. A budai udvar hasonló szellemű bemutatását követi ez a kommentár a magyarországi viszonyokat igen jól ismerő osztrák diplomata, Siegmund von Herberstein (1486–1566) *Rerum Moscoviticarum commentarii*jában, az első, 1517. évi követségből való hazatérését leíró fejezetnek már a követség eseményeitől független kitérőjében, a következőképpen: „Aula mansit, qualis erat: et nihil remissum est a pompa, fastu, insolentia ac luxu, donec concideret. ut non inepte quidam ex aulicis tum dixerit, se nunquam vidisse vel audisse regnum ullum, quod maiore, atque Hungaria, gaudio et tripudio periret.”¹⁶

Herberstein könyvének első kiadása 1549-ben, a latin textus utolsó, a szerző által kibővített, autorizált változata, számos későbbi utánnomás alapszövege 1556-ban jelent meg, s rövidesen olasz, német, angol fordításokban és változatokban is terjedni kezdett. Lehetséges, hogy a forráshivatkozást nem adó Szilágyi Benjámint előtt Herberstein könyvének egyik latin kiadása feküdt, de az is lehetséges, hogy forrásszövege megegyezett Medgyesivel. Az utóbbi ugyanis az 1658-as előszóban részletesen dokumentált forráshivatkozást ad: „Egy tudos Politicus Német ember, Herbersten [igy!] Sigmond nevű, Első Ferdinand Császár legatussa, ama' szép ki-irt szavai közöt, mellyekben Magyar ország veszésének szemmel látott Okait számlálja, jelenti”; margójegyzetéből pedig az is kitér, hol állottak ezek a „ki-irt szavak”: a *Rerum Hungaricarum scriptores* előszavában (*praefatio*). Jacobus Bongarsius (1554–1612) francia diplomata 1600-ban név nélkül kibocsátott gyűjteményének ajánlásában (*dedicatio*) valóban hosszan hozza Herberstein szövegét, bár elég súlyos sajtóhibával: *concideret* helyett *consideret* áll a szedésben.¹⁷ (E felvezető mondat latinját a patakiak nem idézik.)

Herberstein műve hosszú időre az európai udvarok és a tudós közvélemény legfontosabb forrása maradt oroszországi ügyekben. Kora újkori magyarországi hatásáról viszont

¹⁵ RMK I, 934, (:)3v; idézi TARNÓC Márton, *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*, Bp., Gondolat Kiadó, 1978, 101.

¹⁶ Az általam látott kiadásokban csak helyesírási eltérések vannak: Sigismundus [HERBERSTEIN], *Rerum Moscoviticarum commentarii*, Antwerpen, 1557, 155v; Sigismundus HERBERSTEIN, *Rerum Moscoviticarum commentarii*, Basileae, 1571, 147. A szöveg hely fordítása nincs meg a Herberstein magyarországi utazásaiból válogatott szemelvények között: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054–1717*, gyűjt., jegyz. SZAMOTA István, Bp., Franklin Társulat, 1891 (Olcsó Könyvtár, 290), 147–150.

¹⁷ *Rerum Hungaricarum scriptores varii. Historici, geographici. Ex veteribus plerique, sed iam fugientibus editionibus revocati, quidam nunc primum editi*, ed. [JACOBUS BONGARSIVS], Francofurti, 1600, (4r).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

alig tudunk valamit. Néhány, a hazai humanizmus 16. századi története szempontjából fontos tény persze így is ismeretes. A negyvenes évek elején Herberstein – moszkvai és budai tapasztalataira is hivatkozva – Georg Wernherert buzdította a Magyarország csodálatos vizeiről szóló munkájának megírására;¹⁸ a negyvenes–ötvenes évek fordulóján bécsi otthonában ápolták fel lázas betegségéből néhai királyi tanácsos társának kissé zavaros serdülőkort átélő fiát, a későbbi Janus Pannonius-kiadó Hilarius Cantiuunculát;¹⁹ moszkvai útjáról írott beszámolójából Andreas Dudith könyvtára szerzői ajándékpéldányt őrzött;²⁰ Herberstein halálára pedig Zsámboky János jelentetett meg gyászkiadványt.²¹ A 17. századi Magyarországon megfigyelhető hatása tekintetében eddig csak azt regisztrálhattuk, hogy beszámolójának adatait mint David Frölich kalendáriumának elég bizonyosra vehető és a költő Zrínyi Miklós az oroszokról adott egymondatos jellemzésének lehetséges forrásaként értékelték.²² Úgy tűnik, a Herbersteinnél olvasható megállapításoknak a hazai kálvinizmus táborában való figyelembevételét és ideológiai kiaknázását – mint számos más eszmei jelenségét – Szenci Molnár Albert kezdeményezte. Lehetséges, hogy 1595-ös strassburgi bakkalaureusi promóciójának Melchior Junius által fogalmazott nyomtatott meghívója keltette fel a figyelmét, amely szerint Herberstein minden más címénél és kitüntetésénél többre becsülte és e későbbiek alapján tartotta a bécsi egyetemen megszerzett bakkalaureátusát.²³ 1604-ben mindenesetre igen tekintélyes helyen, a *Dictionarium* magyar–latin részének latin nyelvű ajánlásában idézte Herberstein szövegét, egyik igazolásául a Mátyás király uralkodására mint a magyar királyság fénykorára tekintő történelemszemléletének. Közvetlen forrása Bongarsius 1600. évi kötetének ajánlása volt: az oda beillesztett Herberstein-szöveg legelejét írta ki,²⁴ akárcsak fél évszázaddal később Medgyesi a legvégét.²⁵

¹⁸ *A táguló világ magyarországi hírmondói: XV–XVII. század*, vál., bev., jegyz. WACZULIK Margit, Bp., Gondolat Kiadó, 1984 (Nemzeti Könyvtár), 190–191. Nemcsak Wernher ajánlotta a munkát Herbersteinnek, Gyulai Torda Zsigmond is köszöntötte őt hexametereivel. Herberstein beszámolóját és Wernher művét több alkalommal közös kötetben adták ki, latinul és németül is.

¹⁹ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Janus Pannonius kiadója, Hilarius Cantiuuncula*, ItK, 84(1980), 125–136; *ua.* = RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, „*Nympha super ripam Danubii*”: *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Bp., Balassi Kiadó, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 28), 191–205, 195.

²⁰ JANKOVICS József, MONOK István, *Dudith András könyvtára: Részleges rekonstrukció*, Szeged, Scriptorum Kft., 1993 (Adattár, 12/3), 78–79.

²¹ RMK III, 546, 549 = 5309.

²² DUKKON Ágnes, *Egy mondat az oroszokról: Irodalom és politika kapcsolatai Kelet-Európában a 17. század derekán*, ItK, 106(2002), 334–349. A Zrínyi-könyvtár példánya már 1570-ben Magyarországon volt, Balassa István (egy Zrínyi-leány férje, Bálint unokatestvére) tulajdonában, aki lutheránus meggyőződéséről tanúsító bejegyzésekkel látta el; vö. *A Bibliotheca Zriniana története és állománya – History and Stock of the Bibliotheca Zriniana*, írta, összeáll. HAUSNER Gábor, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS Sándor Iván, MONOK István, ORLOVSZKY Géza, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Argumentum Kiadó–Zrínyi Kiadó, 1991 (Zrínyi-könyvtár, 4), 160–161. Zrínyié mellett még egy nevezetes katolikus könyvtárban, Himmelreich György pannonhalmi kormányzóapátéban való megléte is figyelmet keltett: KOVÁCS Sándor Iván, *Szakácsmesterségek és utazásnak könyvecskéi: Két tanulmány*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988, 240.

²³ SZENCI MOLNÁR Albert *Naplója, levelezése és irományai*, kiad., bev. DÉZSI Lajos, Bp., 1898, 410–411.

²⁴ *Régi magyar költők tára: XVII. század*, 6, SZENCI MOLNÁR Albert *Költői művei*, kiad. STOLL Béla, Bp., Akadémiai Kiadó, 1971, 461; magyar fordításban: SZENCI MOLNÁR Albert *Válogatott művei*, kiad. VÁSÁRHE-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

Szántai Pócs prédikációja feddő hasznának Herberstein-idézetét tehát két közvetlen előzménnyel is összekapcsolhatjuk. Ismernie kellett Szilágyi Benjámin István bő egy évtizeddel Szenci Molnár halálát követően íródott orációját, hiszen az azt tartalmazó kötet egy másik darabját alaposan kiaknázta saját szövege megalkotásakor.²⁶ Ezt a negyvenes évek végi orációt Medgyesi is felhasználta a Szántai Pócs számára ugyancsak forrásul szolgáló 1659-es prédikációjához, 1658-as előszavában viszont nem innét hivatkozta Herberstein szövegét, hanem Bongarsiustól, és ez az előszava, úgy látszik, szintén eljutott Szántai Pócshoz. A huszti lelkész tehát Szilágyi Benjámin is, Medgyesit is olvasta, és az sem zárható ki – noha különösebben valószínűnek sem tartom –, hogy akár Herbersteint magát, akár Bongarsiust is fellapozhatta. S bár nála a grammatikai megformálás kizárja a forrásra hivatkozást, valami kevés nyoma még az ő szövegében is észlelhető annak, hogy a megfogalmazás idézetszerű: „a’ Szomszéd Nemzetbéli meg-ért elmék” egyikének csodálkozását rögzíti, persze Medgyesi fordulata nyomán.

A történelmi helyzetet mérlegelő, a magyarság sorsának teológiai és filozófiai keretek közé helyezett értékelésével kísérletező, eközben az aktuális politikai lehetőségekkel és lehetetlenségekkel is számot vető prédikációirodalom jeremiád-szerű hangütése még hosszú ideig a hazai publicisztikai beszédmód és történelemfilozófiai tematika alaphangja marad. Talán annak is van némi jelentősége, hogy e panaszos, keserves, „jaj”-os szöveg – Szilágyi Benjáminnál, Medgyesinél és Szántai Pócsnál is – azzal az oktalan *gaudiummal* és *tripudiummal* szemben határozza meg magát, amelyet Herberstein megfigyelései és reflexiói rögzítettek, és amely már a Bongarsiust olvasó Szenci Molnár előtt sem maradhatott észrevétlen.

LYI Judit, bev. TOLNAI Gábor, Bp., Magvető Kiadó, 1976, 183. A *Dictionarium* ajánlásának e helyéről: IMRE Mihály, „Úton járásnak megírása”: *Kulturális emlékezet, retorikai-poétikai elvek érvényesülése Szenci Molnár Albert műveiben*, Bp., Balassi Kiadó, 2009 (Humanizmus és Reformáció, 31), 196–197, 222. Szenci Molnár egyébként 1602-ben másolatokat is készített Bongarsius forrásgyűjteménye számára: SZENCI MOLNÁR Albert *Naplója*, kiad., ford., bev., jegyz. SZABÓ András, Bp., Universitas, 2003 (Historia Litteraria, 13), 77, 144. Egy magyar politikai propagandavers 1610-ben Molnár által elkészített latin fordítása ugyancsak eljutott Bongarsiushoz: VÁSÁRHELYI Judit, *Eszmei áramlatok és politika Szenci Molnár Albert életművében*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1985 (Humanizmus és Reformáció, 12), 21–22.

²⁵ Szenci Molnár és Medgyesi rokon szellemű irodalmi tájékozódásának egy másik, közismert példája: OLÁH Gábor, *Új adat Szenci Molnár Albert utolsó éveitörténetéhez*, ItK, 15(1905), 370–371.

²⁶ Eldönthetetlen, hogy a sárospataki tanár kezében maga Herberstein beszámolója vagy – akárcsak Szenci Molnárában és Medgyesiében – Bongarsius gyűjteménye járt.

PETRŐCZI ÉVA

EGY „KÉPES EMBER” KÉPTELEN KÉPEI, AVAGY:
SZÉLJEGYZET A BUNYAN-ILLUSZTRÁCIÓK MARGÓJÁRA

Mint legolvasottabb műve, *A zarándok útja* is bizonyítja, John Bunyan, minden idők legsikeresebb, legtöbb nyelvre lefordított puritán szerzője, nyilvánvaló elsődleges hitéleti célkitűzéseivel együtt is „képes ember”, a képek embere volt. Olyannyira, hogy még a lélekhalászat mesterségét is életteli, valóságos, horgász-epizód szerű metaforában, sőt, comics-ba illő verses érveléssel, valóságos „szöveguborékkal” hozta közel olvasóihoz:

Látod, a halász miként ügyködik,
Hogyan veti be jó szerszámait.
Figyeld, elméje miképpen forog,
Háló, zsinór, horgászbót és horog,
De biz’ van hal, kit semmi halászkészség
Meg nem szerez és semmi merészség...

(Petróczi Éva fordítása)¹

Bunyan egészen odáig ment a képek, a kép–szöveg együttesek iránti rajongásában, hogy – noha kétkezi munkás, a teológiában és a műveltség egyéb dolgaiban is autodidakta bádogosmester volt – gyakorta olvasta, sőt *A zarándok útjában* egy epizód erejéig parafrazeálta is Francis Quarles 1635-ben, tehát egy akkori emberöltővel a *Zarándok* előtt megjelent *Emblémák* című gyűjteményét, amely a tizenhetedik század negyedik évtizedéig megjelent összes európai ikonográfiai gyűjteményt, s – noha szerzője protestáns volt – a jezsuita emblematika csak minimálisan módosított elemeit is felhasználta.²

Ahhoz képest, hogy John Bunyan számos megközelítésből bizonyítható módon vizuális típusú íróember volt, leghíresebb művének illusztrációi nem éppen az alkalmazott grafika gyöngyszemei. Ellenkezőleg: e képek láttán egy régi magyar Swift-átültetés fordítói előszava juthat az eszünkbe, Wildner Ödön csípős megjegyzése, aki így jelle-

¹ Bunyan poétikájáról bővebben: PETRŐCZI ÉVA, *John Bunyan, mint „ifjúsági szerző”* = Uő, *Fél-szentek és fél-poéták: Fejezetek a magyar és angolszász puritanizmus irodalmából*, Bp., Balassi Kiadó, 2002 (Régi Magyar Könyvtár: Tanulmányok, 5), 164–170.

² Quarles emblémáinak részletes elemzése, John Bunyannal való összevetése: PETRŐCZI ÉVA, *Francis Quarles, Emblèmes – egy világhírű kép–szöveg gyűjtemény a 17. századból* = Uő, *Puritánia: Tanulmányok a magyar és angol puritanizmus irodalmáról*, Bp., Universitas, 2006 (Historia Litteraria, 20), 69–77.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2011. évfolyam 1. szám

mezte a korai magyar *Gulliver*-kiadások képi világát: „iromba”.³ Ez az ódon jelző akár kedves is lehetne, elsődleges jelentése, az ’esetlen, durva kézzel megrajzolt’ azonban korántsem hízelgő. Arra azonban kiválóan alkalmas ez a meghatározás, hogy érzékeltesse, milyenek – legalábbis zömükben – *A zarándok útja* lelki és evilági történéseit meg-elevenítő ábrák. Ha magasztosabban és tudományosabban akarjuk együttesen jellemezni Bunyan híres művének igénytelen piktorialis függelékeit, az a kulcsmondat juthat az eszünkbe, amelyet Aby M. Warburg írt le Dürerről szóló esszéjében: „A patetikus gesztusok vulgáris latinját mindenütt könnyen megértették, nemzeti hovatarozástól függetlenül.”⁴ Az is tény, hogy a korai angol Bunyan-illusztrátorok mellett volt egy holland könyvkiadó-rajzoló, Johannes Boekholt,⁵ akinek rajzai hosszú időre meghatározták a kontinensen megjelenő összes *Zarándok*-kiadás képeinek stílusát. Noha – sajnálatos módon – a neves, mint az iskolateremtőnek számító Boekholt és a gyakran névtelen Bunyan-illusztrátorok Dürerrel egy napon sem említhetők, az ő munkáikban is a „patetikus gesztusok” *lingua francája* uralkodik, az első kiadástól egészen napjainkig. Ennek oka sokrétű lehet. A könyv olyan gyorsan indult világhódító útjára – erről maga Bunyan is büszkén ír a második rész előszavában –, hogy számos esetben a befogadó országokban egyszerűen átvették az angol rajzoló munkáit, azok minőségétől függetlenül. Az sem használt a *Zarándok*-kiadások esztétikai jósorsának, hogy igen gyakran protestáns egyházi kiadók gondozásában jelent, illetve mindmáig jelenik meg, amelyek az igényes vizuális háttérrel az esetek többségében elhanyagolhatónak tartották, s a hitre nevelő szövegek erejére bízták a kedvező recepciót. Mindenképpen érdemes megemlítenünk cím szerint is David L. Van der Meulen az előbbieken már hivatkozott, fontos írását, amelyben hangsúlyozza: „A képek befolyásolhatják a verbális anyag, a szöveg megértését, de ugyanakkor felidéznek az környezetet is, amelyben létrejöttek.”⁶ Van der Meulen hangsúlyozza azt is, hogy a Bunyan-illusztrátorok minden időben a közérthetőséget tartották szem előtt, magyarázva a „művészi szabadságnak” vajmi kevés teret adtak.

Ettől függetlenül – vagy a nemzetközi kollokvium hevében és fényében – egyszerűen megfélemlítve a szomorú tényekről, a Bunyan szülővárosában, Bedfordban tartott 2004-es International John Bunyan Society-konferencia egyik nagyszerű előadása, a *Bunyan gyűjtők számára* semmit nem érzékeltetett a fentiekben vázolt „a kép nem méltó a szöveghez”-dilemmából.⁷ Az előadás „illusztrált kiadások” című egysége nem több, mint értékítélet nélküli, pusztán felsorolás, legfeljebb a technikai részletekre, a képek színes vagy fekete-fehér mivoltára, technikájára tér ki, művészi színvonalára nem. A magyar olvasó számára nem túl sokatmondó illusztrátor-nevek áradatából mindössze három jeles személyisége (bár ez lehet művészettörténeti járatlanságunk leleplező jele is!) emelkedik

³ Jonathan SWIFT, *Gulliver utazásai*, I–IV, ford., előszó WILDNER Ödön, Bp., Rózsavölgyi, [1923], 1.

⁴ Aby M. WARBURG, *Dürer és az itáliai „antik”*, ford. SZÉPHELYI F. György = Uő, *Válogatott tanulmányok*, Bp., Balassi Kiadó–Magyar Képzőművészeti Főiskola, 1995, 152.

⁵ Johannes Boekholtól: David L. VAN DER MEULEN, *The Future of Literary Studies*, <http://etext.virginia.edu/collections/journals/futures/vandermeulen.html> (2011.07.20).

⁶ VAN DER MEULEN, *i. m.*

⁷ Robert KIRKMAN, *Bunyan for Collectors*, <http://www.robertkirkman.co.uk/bunyan.php?page=5> (2011.07.20).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

ki: W. Holman Hunté, a preraffaeliták egyik jeles tagjáé, akinek korábbi műve nyomán az 1891-es Golden Treasury sorozatban, mindössze 250 példányban közzétett exkluzív kiadás címlapját készítették el; illetve George Cruikshanké 1903-ból, akit elsősorban Charles Dickens „házi illusztrátoraként” ismer a világ, a művészettörténészek pedig, nyilvánvaló karikaturlapjai miatt, William Hogarth utódának tekintik. 1941-ben pedig, harmadik képzőművész-hírességként, William Blake, a tizenkilencedik század kezdetének poéta-festő-prófétája képviselte a Bunyan-illusztrátorok élvonalát, a Limited Editions Club mindössze 1500 példányos, színes képes kiadásával.⁸ Ami Bunyant és Blake-et összeköti, az a víziók iránti érzékük-érzékenységük. A magyarországi könyvtárakban és az interneten ezek az igazán nevezetes művészekről származó *Zarándok-illusztrációk* nem találhatóak meg, illetve onnan nem tölthetők le. A kevésbé értékes és emlékeztető képi világú kiadásokban azonban a hazai kutató is jócskán „bővülködhet”.⁹

Isabel Hofmeyr, a közelmúltban megjelent, *The Portable Bunyan: A Transnational History of the Pilgrim's Progress* című könyvében a „protestáns Atlantisz” térképének újrarajzolását látja Bunyan művében. E könyvben van egy „Bunyan-illusztrációk” című fejezet, amelyben a jeles nigériai író, Chinua Achebe is megszólal, az ibo törzs nyelvén megjelent, gyermekkorában forgatott Bunyan-kiadás „félelmetes” képeire emlékezve. Hofmeyr felhívja a figyelmet a Kongóban megjelent *Zarándok* fotografikus illusztrációira is, amilyenekkel egyetlen európai kiadásban sem találkozunk.¹⁰ A „transnational” jelző nagyon is illik Bunyan művére: bár a táj nyilvánvalóan Anglia, Bedford és környéke, s Bunyan sikerének egyik titka éppen tősgyökeres angolságában rejlik, mégis minden nemzet megtalálja benne a csak-neki-szólónak érzett üzenetet. Mindazonáltal maradéktalanul igaz John E. Marshall, a Magyarországon is gyakran járt angol Bunyan-kutató és anglikán lelkész megállapítása: „Az általa leírt táj Bedfordshire vidéke volt... Völgyei, hegyei, kis mellékútjai mind jellegzetesen angolok. Könyvének szereplői a korabeli mindennapok emberei voltak. Éppen ez ad *A zarándok*nak határozottan realista jelleget. Az emberek, akikkel találkozunk, a mi gyülekezetünk és társadalmunk tagjai is lehetnének... Bunyan világa nem misztikus, hanem a való világ adaptációja, amelynek olyan gondos megfigyelője volt.”¹¹ Érdekes, hogy míg a művészettörténészek – ahogyan utaltam is rá – Bunyan és Blake szemléletbeli rokonságát éppen a miszticizmusra, a természetfölöttire, a transzcendensre való hajlamaik hasonlóságában látják, addig Marshall – egy anglikán lelkész józanságával – csak a puritán realitások sokaságát érzékeli *A zarándok útjában*. Holott a valóság az, s erről tanúskodnak e világhírű léleképítő munka sikerültebb és sikerületlenebb illusztrációi, hogy éppen e kettősség, a fenséges, illetve a földön járó elemek szimbiózisa uralkodik a műben.

⁸ KIRKMAN, *i. m.*

⁹ Célzás John Bunyan önéletrajzának, a *Grace Abounding*nak magyar címe: *Bővülködő kegyelem*; teljes eredeti címe: *Grace Abounding to the Chief of Sinners*, London, George Larkin, 1666.

¹⁰ Isabel HOFMEYR, *The Portable Bunyan: A Transnational History of The Pilgrim's Progress*, Princeton, Princeton University Press, 2004, 314.

¹¹ J. E. MARSHALL, *The Puritan Use of Allegory, with Particular Reference to the Works of John Bunyan = Light from John Bunyan, and Other Puritans*, Westminster, The Westminster Conference, 1978, 71–72.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2011. évfolyam 4. szám

E földön járó elemek nagy része küzdelmi, csatározási jelenet, a gonosz erők – például Apollion – és a főszereplő, Keresztyén között. Ennek elsődleges oka az, hogy Bunyan elméjében, látomásai világában nagyon gyakran felbukkant az a három év, amit részben királypárti apja iránti daczból Oliver Cromwell seregében töltött.¹² Művében, s az abban leírt küzdelmeket megjelenítő képeken misztikus alakok csatáznak ugyan, de az ő korát jellemző stílusban és fegyverzetben. Ugyanígy – erre közlünk is példát – a tizenhetedik századi Angliát, különösen a puritán közösségek világát, szigorú öltözködési szabályait idézik a számtalan Bunyan-illusztrációban megjelenő öltözékek, a férfiak-nők-gyermekek tisztaságot és fegyelmet jelképező, óriási fehér gallérjai-kézelői, a férfiak jellegzetes kalapja és a nők fejfedői. Mielőtt jelen rövid vizsgálódásunkat néhány Bunyan-illusztráció bemutatásával zárnánk, egy jellegzetességre feltétlenül rá kell irányítanunk a figyelmet: azoknak a rajzoknak-akvarelleknek a nagy számára, amelyekben az illusztráció készítője Bunyan jellegzetes arcvonásait ajándékozta főhősének, különösen a történetindító jelenetben, amikor Keresztyén vándorlása közben elalszik, s megkezdődik megváltás-kereső, álombéli kalandjainak hosszú sora. Ugyancsak a Bunyan-kultuszt volt hivatott táplálni – elsősorban a romantika korában, a viktoriánus festészet virágzása idején – a róla, illetve családjáról készített, fényképszerű és idealizált portrék sokasága. Közülük a legtöbbet közölt, érzelmességében is igen megkapó alkotás Alexander Johnston *John Bunyan (1628–1688) és vak kislánya a bedfordi börtönben* című zsánerképe (1. kép), amely a mi Benczúr Gyulánk történelmi tablóinak stílusát idézi, de valamelyest *A zarándok*-illusztrációkkal is rokonítható, a „jók”, a „szentek” körül áradó, már-már égi fény révén.

Ami a mű magyarországi sorsát illeti: az első illusztrált Bunyan-kiadás évéhez képest a magyar olvasóknak csaknem kétszáz esztendőtt kellett várniuk egy képes edícióra, ez Ballagi Mór fiának, a nagyon fiatalon elhunyt Ballagi Lászlónak a munkája volt, e kiadás egy abszolút igénytelen angol *Zarándok* rajzait vette át, mindössze a képeken olvasható, angol nyelvű feliratokat cserélték magyarra. Az első magyar kiadások,¹³ Szigeti Lipcsei Sámuelé (Kolozsvár, 1777–1778), illetve Tordai Sámuelé (Kolozsvár, 1782 és 1794?) még rajzok nélkül jelentek meg, a Tordai-féle fordítás báró Bánfi Zsuzsánnához és gróf Nemes Zsuzsánnához intézett ajánlása azonban arról tanúskodik, hogy a második magyar szövegváltozat átültetője tisztában volt az eredeti szerző kép-centrikus alkatával, képes beszédben evangelizáló stílusával, s ennek visszaadásával, így kárpótolta a legkorábbi honi olvasókat a pusztá szövegközlés kopárságáért: „...igen illendő lévén különben-is, hogy a' boldog örökké valóság felé utazó igaz Keresztyén Bujdosók, nem tsak Férfiaknak, hanem Asszonyoknak, és Gyermeknek-is képek, és hasonlatosságok alatt adattassanak elé: Mellyhez képest szükségesnek tartám lenni, hogy minek-előtte az

¹² Bunyan *Égi városának* és Cromwell eszményi társadalmának (Ideal Society) igen alapos vizsgálata olvasható egy skót kutató dolgozatában: Wendell P. MACINTYRE, *John Bunyan's 'Celestial City' and Oliver Cromwell's 'Ideal Society'*, Revista Alicantina de Estudios Ingleses, 3(1990), 77–88.

¹³ A magyar Bunyan-kiadások történetéről legutóbb: SZIGETI Jenő, *Egy puritán üstfoltozó magyarországi zarándokútja = Septempunctata: Tanulmányok Petrőczy Éva hatvanadik születésnapjára*, szerk. PÉNZES Tiborc Szabolcs, Bp., rec. iti, 2011 (<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti/Members/szerk/septempunctata-1>, 2011.07.20), 62–68.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2017. évfolyam 4. szám

említett Könyvnek első szakassza közönséggé tétetnék, a második szakaszt-is született Nyelvünkre fordítanám...”¹⁴

Visszatérve ezek után a képek világába: a Bunyan-illusztrátorok sorából mutassunk be egyet az igényesebbek közül (az igénytelenek-névtelenek a maguk szürke, illetve fekete-fehér egyformaságában nagy bőségben elérhetők az interneten, mint korábban utaltam is rá!), Harold Coppingot. Azért éppen rá esett a választásunk, mert a *Zarándok*-, illetve *Bővölködő kegyelem*-illusztrációktól függetlenül is ő számított a késő tizenkilencedik században, illetve a huszadik század első harmadában Anglia egyik „legbibliásabb” festőjének. Amikor megbízták egy teljes Biblia-illusztrálással, azért utazott el Palesztinába, hogy igazán avatott vizuális tolmácsolója lehessen a bibliai helyszíneknek. Ennek az utazásnak számos nagyszerű kiadvány lett az eredménye, elsőként maga a *Copping Biblia* (1910), az *Egy újságíró a Szentföldön* (1911), a *Bibliai történetek könyve* (1923), s végül *Az én bibliás könyvem* (1931).¹⁵

Copping illusztrációi közül itt kettőt közlünk: azt a jelenetet, amikor Keresztyén, hátán bűnei és gondjai batyujával, útnak indul (2. kép). Őt – természetesen – egy jellegzetesen fehér galléros, magas kalapot viselő testvéri lélek, egy igazi puritán „Goodman” igazítja útba. A batyu egyébként, mint a Bunyan-mű egyik alapmotívuma, központi látomása, minden *Zarándok*-illusztráción megjelenik. A második kép, ugyancsak a Copping-illusztrálta 1903-as *Zarándok*-kiadásból, a második rész, a folytatás iker-jelenete, amikor Keresztyén felesége és fiai – ugyancsak a tizenhetedik század puritánjait idéző öltözékben – indulnak a férj, az apa nyomában, az üdvkereső útra (3. kép). A könyv témájának, szellemének megfelelően ezen a képen is hangsúlyos helyen látható az őket a helyes útra vezérlő, indító testvéri lélek.

Mutassunk be végül egy közvetett Bunyan-illusztrációt, az író szülővárosában, 1978-ban, a *Zarándok* háromszázadik születésnapjára emelt bedfordi „Bunyan meeting church” színes üveglakainak egyikét (4. kép). Itt kell jeleznünk, hogy a bedfordi emléktemplomnak írott levelünkre nem érkezett válasz, így az üveglakok készítőjét nem tudjuk megnevezni. Annyi derült ki – a helyi polgármesteri hivatal segítségével –, hogy az ablakokat a Goddard and Gibbs Company által megbízott üvegművészek készítették, tehát többalkotós vállalkozás volt. Ez a hiányos információ igen sajnálatos, mert többek között a hollandiai Uitgeverij de Banier nagyalakú, albumszerű, hollandul és angolul is megjelent kiadásai rendszeresen e templomablakok reprodukcióit használják címlapképül.¹⁶ Ezen a képen a – számunkra – anonim alkotó sokat finomított a kedves, széles-bumfordi, megszokott Bunyan-portrén. Itt nem egy kétkezi munkás mereng a börtönben

¹⁴ TORDAI Sámuel, *Keresztyén utazás...*, részlet a fordító 1777-es előszavából. Idézi: *Született nyelvünkön: A magyar anyanyelv dicsérete a XVII–XVIII. században*, előszó, szó- és névmagyarázat RÓTH András Lajos, Gyergyószentmiklós, Mark House Kiadó, 2005, 146.

¹⁵ Coppingról a közelmúltban jelent meg: Sheila és Ken WILSON, *Finding Harold Copping*, Shoreham, Shoreham and District Historical Society, 2005.

¹⁶ John BUNYAN, *De Christinnereis naar de Eeuwigheid*. Utrecht, Uitgeverij de Banier, 1994. – Az illusztrátor: Albert WESSEL, címlapkép: a bedfordi Bunyan-emléktemplom és -központ egyik üveglakja.

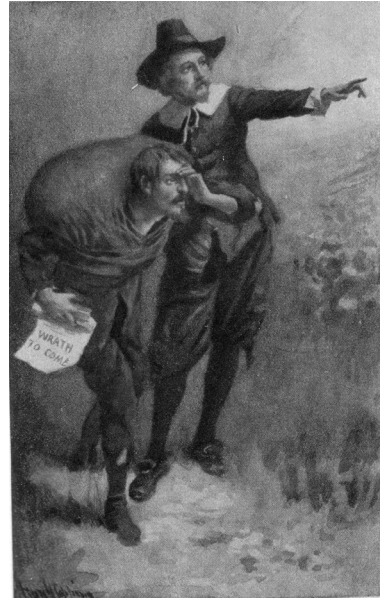

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2017. évfolyam 4. szám

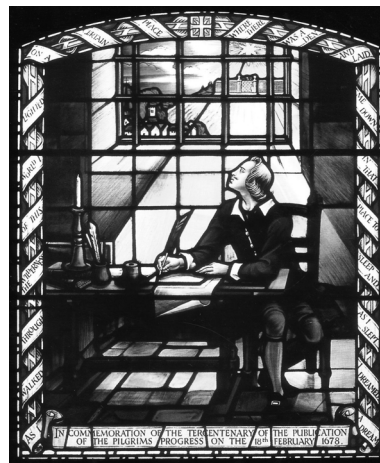
1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2017. évfolyam 4. szám

a kézírata fölött, hanem egy megvékonyított alakú-arcú, erősen „arisztokratizált”, sőt, effeminált figura. Mintha a huszadik század második felének művésze megelégedte volna az „alantjáró”, paraszt- és iparosforma szerzői alakmásokat, s egy korabeli angol nemes ifjú előkelő külsejével, tartásával akarta volna hangsúlyozni a Bunyan-mű nemességét, emelkedettségét. Szöges ellentéte ez a tendencia annak, ami e széljegyzet bevezetőjében már felbukkant, hogy tudniillik a *Zarándok*-kiadások képi világa évszázadokig egyhangú és szegényes volt. Lezárásul idézzük e kérdésben a kényes-finnyás angol főrend és esz-széíró, Lord Macaulay véleményét: „Jellemző az a körülmény, hogy egészen a legutóbbi időig *A zarándok útjának* számtalan kiadása mind a kunyhók és a cselédházak számára készült. A papír, a nyomtatás, a képek mind a leghitványabb minőségűek voltak.”¹⁷ Ami a papír- és képminőséget illeti, sajnos, ez a szigorú macaulay-i állítás maradéktalanul igaz, a régi kiadások képein átütnek-átlátszanak a takarékosan az ábrák túloldalán folytatott szövegek, betűk. Mindazonáltal Lord Macaulay lekezelő hangnemű állításának első felét nem fogadhatjuk el: kísérte-kísérje bármilyen olcsó, szegényes képi világ, Bunyan szövegének ereje lebírhatatlan, képei színesek, elevenek és romolhatatlanok, nincs az az esztétikai szépség iránt vak kiadó, amely hatásukat képes lenne gyöngíteni.

¹⁷ Thomas Babington MACAULAY, *Goldsmith Olivér, Bunyan János*, ford. ASZALAY Gyula, Bp., Franklin Társulat, 1905, 5.